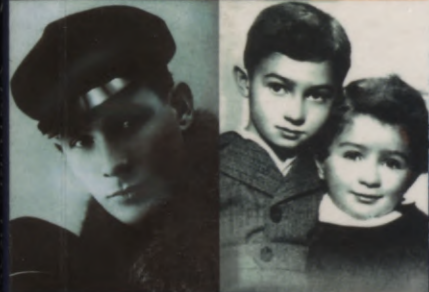


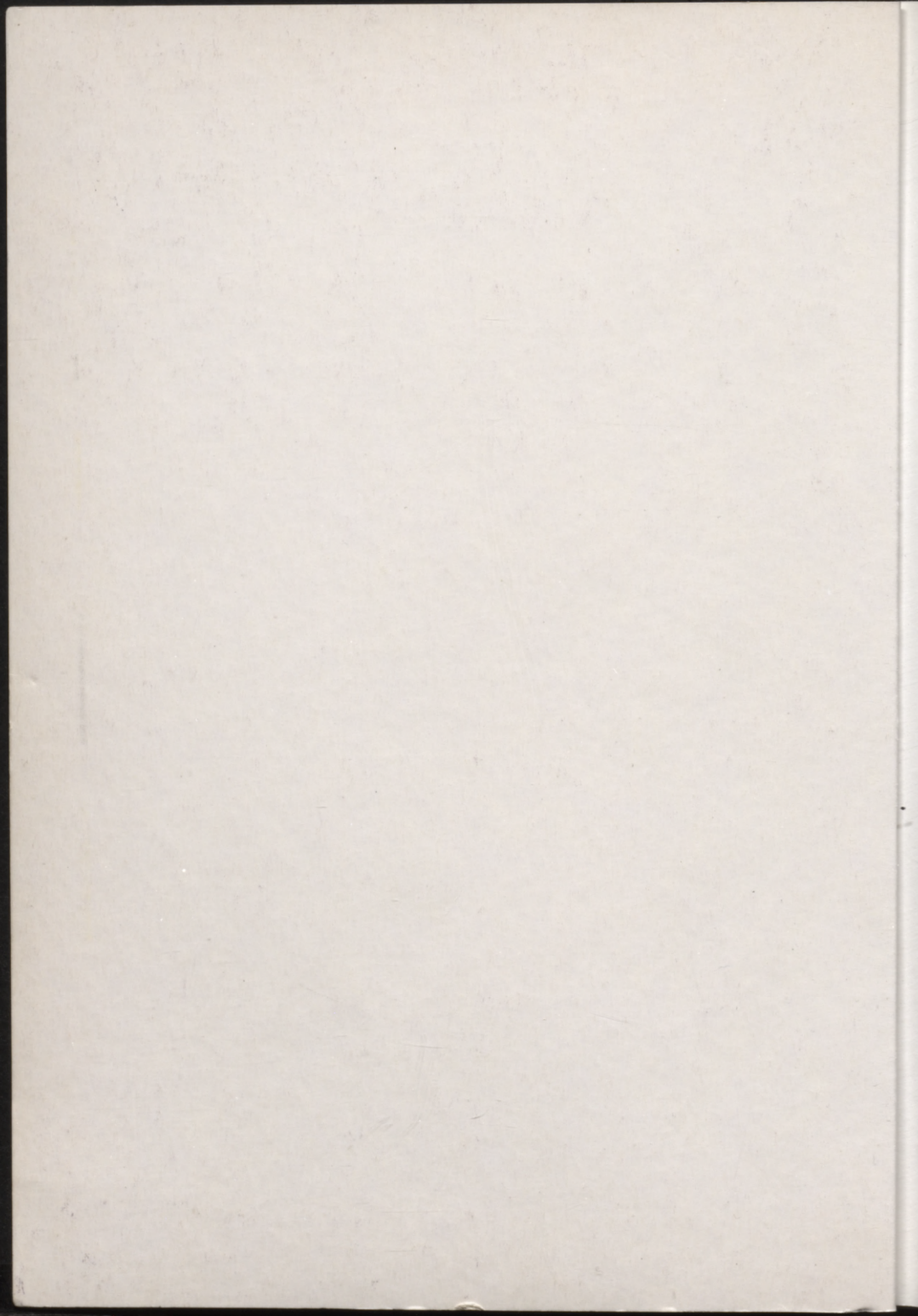


Leo Dribins  
Armands Gūtmanis  
Mārgers Vestermanis

# LATVIJAS EBREJU KOPIENA

VĒSTURE  
TRAGĒDIJA  
ATDZIMŠANA





Latvian Historical Commission

LATVIJAS VĒSTURNIEKU KOMISIJA

Grāmata izdota ar  
ASV vēstniecības Latvijā Demokrātijas komisijas  
finansiālo atbalstu

Leo Dribins  
Armands Gūtmanis  
Mārgers Vestermanis

# LATVIJAS EBREJU KOPIENA

VĒSTURE  
TRAGĒDIJA  
ATDZIMŠANA

EU Latvijas vēstures institūta apgāds

2001

213232

Latvijas Demokrātiskās Pārmaiņu Partijas  
Centrālās izpildes komisijas  
Izdevums Nr. 1

1990. gada  
1. kvartāls

Latvijas Demokrātiskās Pārmaiņu Partijas  
Centrālās izpildes komisijas  
Izdevums Nr. 1

5

1990. gada  
1. kvartāls

5

2002-3  
16

LATVIJAS VĒSTURNIEKU KOMISIJA

Leo Dribins  
Armands Gūtmanis  
Mārgers Vestermanis

# LATVIJAS EBREJU KOPIENA

VĒSTURE  
TRAGĒDIJA  
ATDZIMŠANA

LU Latvijas vēstures institūta apgāds

2001

UDK 94(474.3)(=411.16)

Dr 434

Latvijas Nacionālā  
bibliotēka

0302010040

### Autori

- Leo Dribins* Dr. hist. prof., LU Jūdaikas studiju centra valdes loceklis
- Armands Gūtmanis* Dr. philol., Latvijas Vēsturnieku komisijas loceklis, LR Ārlietu ministrijas Valsts sekretāra vietnieks
- Margērs Vestermanis* Latvijas Vēsturnieku komisijas loceklis, muzeja "Ebreji Latvijā" vadītājs

### Zinātniskais redaktors

- Aivars Stranga* Dr. habil. hist. prof.

### Grāmatas veidotāji izsaka pateicību

*Guntim Ulmanim un Valdim Birkavam* par personisko fotoarhīvu izmantošanu, kā arī fotogrāfiem *Jurim Krūmiņam, Arnim Blumbergam, Andrejam Kovaļovam, Tomam Grīnbergam, Mārim Kaparkalējam, Uldim Pāžem*, muzejam "Ebreji Latvijā" un LU Jūdaikas studiju centram

## SATURS

LATVIJAS REPUBLIKAS ĀRLIETU MINISTRA <i>Induļa Bērziņa</i> IEVADVĀRDI .....	7
<i>Leo Dribins</i>	
LATVIJAS EBREJU KOPIENAS VĒSTURE.	
Īss hronoloģisks atskats .....	9
Krustnešu aizliegums .....	9
Karaļu aizliegumi .....	9
Piltenes vārti .....	10
Ebreji ienāk visā Kurzemē un Zemgalē .....	11
Ebreju bēgļi apmetas Latgalē .....	12
<i>Judenherberge</i> .....	13
Izraidīšana 18. gadsimtā .....	13
Katrīnas II un Ernsta Bīrona labvēlība .....	14
Latgales kahali .....	16
Ebrejs un latviešu zemnieks .....	16
“Pārveidošanas” un emancipācijas pretstati .....	17
Aleksandra II labie gadi .....	19
Pretspars pogromu politikai .....	20
Latviešu attieksme .....	21
Ebreji 1905. gada revolūcijā .....	22
1915. gada deportācija .....	23
Bēgļu gaitās .....	25
Neatkarīgās Latvijas pilsoņi .....	26
Ebreji Latvijas Brīvības cīņās .....	28
Latvijas ebreju kopienas demogrāfiskā un socioloģiskā aina .....	29
Ebreju loma tautsaimniecības atjaunošanā un attīstībā .....	31
Ebreju politiskās dzīves struktūra .....	33
Ebreju skolas .....	36
Ebreji Latvijas kultūras dzīvē .....	38

Reliģiskā dzīve .....	40
Antisemitisma uzbrukums .....	41
Kārļa Ulmaņa autoritārās valdības attieksme pret ebrejiem .....	43
Zem sirpja un āmura .....	47
Holokausts Latvijā .....	49
Lielākā kriminālā nozieguma pirmais posms .....	51
Geto .....	54
Rumbula un Šķēde – Hitlera griba .....	56
Vainīgie un līdzvainīgie .....	58
Otrās padomju okupācijas jūgā .....	61
Ebreju nacionālās atmodas sākums Latvijā .....	66
Ebreju kopienas atdzimšana .....	68
1991. gada izšķirošajās dienās .....	72
Latvija – Izraēla .....	73
90. gadi. Uz integrācijas ceļa .....	75
Rīgas ebreju mūsdienu kopiena .....	78
Latvijas ebreju kopiena .....	80
<i>Mārgers Vestermanis</i>	
PRETDARBĪBA HOLOKAUSTAM LATVIJĀ .....	82
<i>Armands Gūtmanis</i>	
HOLOKAUSTA IZGLĪTĪBA, PĒTNIECĪBA UN PIEMIŅA – LATVIJAS POLITIKA PĒC NEATKARĪBAS ATGŪŠANAS	
1991. GADĀ .....	89
Valsts institūciju politika .....	89
Izglītība .....	92
Pētniecība .....	95
Pieminēšana .....	96
<i>Leo Dribins</i>	
Īsa ebreju vēstures hronoloģija Latvijā .....	102
Latvijas Republikas un Izraēlas Valsts noslēgtie divpusējie līgumi ..	104

LATVIJAS REPUBLIKAS  
ĀRLIETU MINISTRA  
*Induļa Bērziņa*  
IEVADVĀRDI

Latvija ir apņēmusies atbalstīt vēstures izpētes darbu, pagātnes izvērtēšanu, vēstures mācīšanu un sapratnes veicināšanu līdzcilvēku vidū.

Šī grāmata ir veltīta ebreju kopienas vēsturei – ebreju kopienas senākai pagātnei Latvijā, tās ziedulaikiem neatkarīgajā Latvijā 20. gs. 20.–30. gados, traģiskajam holokausta laikam, kā arī tam, kas mūsdienā Latvijā tiek darīts holokausta izglītības un pētniecības jomā.

Atsevišķu tautu, valstu un nāciju likteņu vērtēšanas darbs ir jāturpina. Pagājušais gadsimts daudzreiz ir nonācis pretrunā ar vairākuma uzskatu par to, ka cilvēces attīstība vienlaikus virzās pa ekonomiskās attīstības un cilvēka individuālās cieņas progresa ceļu. Tās iespējas, ko valsts un sabiedrības attīstībai sniedz ekonomiskā un tehnoloģiskā attīstība, 20. gadsimta vidū tika izmantotas kā ieroči ideoloģisku mērķu sasniegšanai.

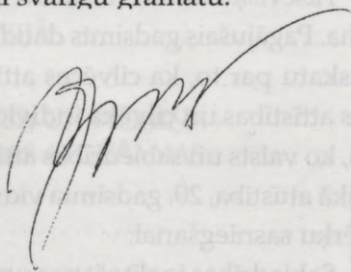
Sabiedrības izglītošanas un kultūras jautājums ir svarīgs, lai pārvarētu aizspriedumus, mācītos no vēstures un izskaustu ekstrēmismu. Tolerance ir bijusi aktuāla visos laikos, jo cilvēks ir gatavs aizstāvēt savu personisko labklājību, pat ja tas notiek uz citu cilvēku rēķina. Tādēļ vēlreiz jāatgādina par ebreju glābējiem Otrā pasaules kara laikā Latvijā – par Žani Lipki, Bruno Rozentālu un daudziem

cieti, kuri glāba ebreju dzīvību. Lai turpinātu sabiedrības izglītošanu, Latvijas valdība vēlas izvērst sadarbību ar Starptautisko darba grupu holokausta izglītībai, pētniecībai un piemiņai. Īpaša loma šajā darbā ir Izglītības un zinātnes ministrijai, kas koordinē valsts un nevalstisko organizāciju aktivitātes.

Latvijas Vēsturnieku komisijas ietvaros Latvijas zinātnieki ir sekmīgi izvērсуši sadarbību ar ASV, Izraēlas, Vācijas, Zviedrijas un citu valstu pārstāvjiem, apliecinot, ka Latvijas zinātnieki ir starptautiskā zinātniskā dialoga aktīva daļa. Latvijas Universitātes Jūdaikas studiju centra, Latvijas vēstures institūta, muzeja "Ebreji Latvijā", Latvijas Vēstures skolotāju asociācijas, Okupācijas muzeja darbība un ieceres liecina par plašu izglītības darbu Latvijā.

Mēs savā valstī mācāmies saprast, cik ārkārtīgi svarīga ir apziņa, ka nācijas stiprumu nosaka ne vien valoda, kultūra, teritorija un pārvalde, bet arī kopīgi īstenota atbildība par pagātnes pieredzes saglabāšanu un mācīšanu jaunajām paaudzēm. Tā ir mūsu pārliecība.

Atbalstu šīs grāmatas idejas un garu, priedājos, ka Latvijas autoru kolektīvam ar ASV vēstniecības Latvijā Demokrātijas komisijas līdzdalību izdevies radīt mūsu sabiedrībai svarīgu grāmatu.



Indulis Bērziņš,  
Latvijas Republikas  
ārlietu ministrs

*Leo Dribins*

## LATVIJAS EBREJU KOPIENAS VĒSTURE

ĪSS HRONOLOĢISKS ATSKATS

### Krustnešu aizliegums

Senlatviešu ciltīm nav bijusi saskare ar ebrejiem. Droši vien tā būtu radusies, tāpat kā Lietuvā, 14. gadsimtā, taču to nepieļāva iekarotāji – krustneši, kuri nevēlējās, lai viņu pārvaldītās zemēs parādītos jūdaisma ticības pārstāvji. Vācu ordeņa mestrs Zigfrīds fon Feihtvangens 1306. gadā (pēc citiem avotiem – 1309. g.) ar īpašu dekrētu aizliedza viņu iecelošanu un uzturēšanos Livonijā. Pārkāpējiem draudēja bargs sods. Ebreju klātbūtni Baltijas zemēs nevēlējās arī Hanzas savienība, jo saskatīja viņos bīstamus konkurentus. Taču vēstures avoti liecina, ka atsevišķi ebreju tirgotāji tomēr ir ieradušies Māras zemē, kuras garīgie valdnieki bīskapi nebija pret ebrejiem tik naidīgi. Par ebreju ierašanos liecina, piemēram, Jelgavas tuvumā atrastais kapakmens no 14. gadsimta un ieraksti parādu grāmatās par darījumiem ar ebreju tirgotāju Jakabu Rīgā 1536. gadā. Iespējams, ka šeit palaikam ieradās Vācijas zemju valdnieku privileģēti vai pat pilnvaroti ebreji, jo Livonijas federācija bija vācu Svētās Romas impērijas sastāvdaļa.

### Karaļu aizliegumi

16. gadsimtā pēc tam, kad Livonija zaudēja karu ar Krievzemes caru Ivanu Bargo, Vācu ordeņa likumi zaudēja savu spēku. 1561. gadā ordenis, noslēdzot padošanās līgumu ar Poliju un Lietuvu, vēl panāca,

ka karalis Sigismunds II Augusts deva Baltijas vācu aristokrātijai solījumu, ka bijušās Livonijas teritorijā nebūs spēkā Polijas un Lietuvas ebrejiem labvēlīgās likumu normas. Karalis noteica, ka Vidzemē un Latgalē (Pārdaugavas hercogiste), un Kurzemē ebrejiem neatļaus tirgoties, vākt nodokļus un muitu, ko viņi darīja Polijā un Lietuvā. Brīvpilsētas Rīgas vācu rāte, padodoties karalim Stefanam Batorijam, 1582. gada 14. janvārī panāca, ka tai deva tiesības atļaut vai neatļaut ebreju ierašanos pilsētā un noteikt, cik ilgi viņi drīkstēs tur atrasties. Šie noteikumi palika spēkā arī pēc tam, kad 1621. gadā Rīga padevās Zviedrijas karalim Gustavam Ādolfam, kurš savās pilsētai dotās privilēģijās apstiprināja rātes iepriekšējās tiesības. Tomēr jau 16. gadsimta beigās Rīgā ilgstoši uzturējās daži ebreji, kuri bija Lietuvas un Polijas tirgotāju starpnieki. Viņus protežēja Pārdaugavas hercogistes vietvaldis Georgs Radzivils. Vairākus gadus Rīgas augstmaņus aprūpēja slavenais ārsts ebrejs K. Fīdlers, kurš, aizbraucot uz Maskavu ārstēt Borisu Godunovu, saņēma rātes izziņu – rekomendāciju, ka triju gadu dziedniecības praksē Rīgā nevienam “nav nodarījis neko ļaunu”.

### Piltenes vārti

Livonijai sabrūkot, Kurzemes bīskaps Johans fon Minhauzens sāka aicināt ebreju tirgotājus uz savām zemēm pie Piltenes un Aizputes. Viņam bija vajadzīgi naudīgi un rosīgi cilvēki. Iecerē bija īpašumu pārdošana ārvalstīm, un par zemēm, kur dzīvoja ebreji, maksāja vairāk. Viduseiropā ebrejus uzskatīja par lielākiem nodokļu maksātājiem un saimnieciskās rosības iniciatoriem. Livoniju sadalot, Piltenes novads tika nodots Dānijas prinča un hercoga Magnusa valdījumā. Dānija pret ebrejiem bija visai iecietīga, un 1570. gadā viņi guva tiesības brīvi ieceļot Piltenes novadā, nodarboties tur ar tirdzniecību un amatniecību, iegūt nekustamo īpašumu, piekopt savas reliģiskās nodarbes un tradīcijas. Piltenē izveidojās Latvijas teritorijā pirmā ebreju kopiena. Kad 1585. gadā Dānija par 30 000 dālderu Pilteni pārdeva

Polijai, Stefans Batorijs novada ebrejiem deva plašas tiesības un paziņoja, ka ņem viņus savā aizsardzībā. 1611. gadā tika juridiski noformēta Piltenes apgabala autonomija Polijas sastāvā, kurā ebreji līdz 1717. gadam saglabāja savas privilēģijas. Tur izveidojās arī spēcīga jūdaiskā reliģiskā draudze.

Savukārt Lejaskurzemē, kuru Polija pēc 1585. gada, atmaksājot ārējo parādu, kopā ar Pilteni uz laiku nodeva Brandenburgas kūrfirsta valdījumā, sāka iecelot ebreji no Prūsijas. Izveidojās Aizputes ebreju kopiena.

Jau 16. gadsimta beigās ebreju tirgotāji no Prūsijas bija bieži viesi Liepājas apkaimē, viņi iepirka no zemniekiem dzintaru, ko augsti vērtēja Mēmeles un Kēnigsbergas tirgos.

No Vācijas nākošie ebreji runāja vācu un vācu jidiša valodā, bija savam laikam izglītoti un kultūru zinoši ļaudis.

### Ebreji ienāk visā Kurzemē un Zemgalē

17. gadsimtā no Vācijas nākošie ebreji pakāpeniski apmetās uz dzīvi dažādās Kurzemes un Zemgales vietās, kļuva par Kurzemes hercogistes – Polijas vasaļvalsts iedzīvotājiem. Bieži vien ebreju tirgotāji no Polijas un Lietuvas pēc Rīgas pakļaušanas Zviedrijai kļuva par galvenajiem starpniekiem Kurzemes hercogistes tirdzniecībā ar Žečpospolitu. Kurzemes hercogi bija ieinteresēti ebreju iecelšanā, jo viņiem bija nepieciešami to kredīti savu saimniecisko pasākumu īstenošanā un ebreju prasme naudas lietu kārtošanā.

Ebreju ienākšanu sevišķi stimulēja hercogs Jēkabs, kurš uzticēja viņiem muitnieku pienākumus un nodokļu ievākšanu. Ebrejs Zaharijs Daniels pat tika iecelts par Liepājas jūrmalas zonas fogtu (pārvaldnieks), uzdodot viņam tur kārtot visas hercoga īpašumu tirdzniecības lietas. Tā hercogu galmā parādījās ebreji, kuri bija tieši padoti valdniekam. Jēkaba pēcnācējs hercogs Frīdrihs Kazimirs jau atļāva savas kases labā vietējiem ebrejiem veikt liela mēroga finansu operācijas, organizēt spirta ražošanu un naudas maiņu

Jelgavā, kur pulcējās tirgotāji no dažādām valstīm. Arī muitas dienestu viņš gandrīz pilnīgi nodeva ebreju muitniekiem. Tā ievērojami palielinājās hercoga ienākumi, un daļa no tiem tika ieguldīta manufaktūru un ostu celtniecībā, kuģu būvē, kā arī galma greznības spodrināšanā. Tas viss izsauca muižnieku konservatīvās opozīcijas asus protestus un pretdarbību. 1648., 1688. un 1698. gadā muižniecības parlaments – landtāgs prasīja pārtraukt labvēlīgu attieksmi pret ebrejiem un pat izraidīt tos. Hercogi daļēji ierobežoja ebrejus, atļaujot viņiem Jelgavā dzīvot tikai vienā ielā (*Judengasse*, vēlāk Dobeles iela). Sinagogu celšanu un ebreju kapsētu ierīkošanu Kurzemē aizliedza. Ja ebrejs nomira, viņu nācās vest apbedīt uz Lietuvu, taču ebreju izraidīšanu hercogi nepieļāva. 18. gadsimta sākumā Jelgavas ebreji guva tiesības uzcelt sinagogu un ierīkot savu kapsētu.

### Ebreju bēgļi apmetas Latgalē

Latgalē pirmās ebreju ģimenes ieradās 16. gadsimtā, bēgot no Ivana Bargā karaspēka represijām. Šīs ģimenes apmetās tagadējā Krāslavas rajonā. Prāvs skaits ebreju Latgalē ieceļoja 17. gadsimta vidū. Tie bija bēgļi no Ukrainas un Baltkrievijas, kur Bogdana Hmeļnicka vadītās sacelšanās gados notika asiņaini ebreju grautiņi. Polijas varas iestādes atļāva vajātiem ebrejiem apmesties Latgalē uz pastāvīgu dzīvi, nodarboties ar amatniecību, tirdzniecību, naudas aizdošanu un kļūt par nomniekiem. Var lēst, ka 17. gadsimta beigās Latgalē pastāvīgi dzīvoja ap 2 tūkstošiem ebreju. Daugavpili un Krāslavā izveidojās ebreju kopienas.

Salīdzinājumā ar Kurzemes ebrejiem Latgalē ienākušie bija nabadzīgi, mazāk izglītoti, savā tradicionālajā dzīvē strikti reliģiozi, runāja Polijas jidiša valodā. Šo ebreju kultūras centrs atradās Viļņā. Turienes virsrabīni vadīja reliģisko lietu kārtošānu Latgalē.

Kurzemes hercogi neatļāva ebreju bēgļiem apmesties hercogistē un Jaunsubatē ienākušos pat izraidīja.

### *Judenherberge*

17. gadsimtā pēc Hanzas savienības sabrukuma, starptautiskajiem tirdzniecības sakariem paplašinoties, ebreju tirgotāji no Holandes bieži iekuģoja Rīgā. Tur regulāri tirgojās arī ebreji no Prūsijas, Brandenburgas, Polijas un Lietuvas. 1638. gadā Rīgas rāte noteica šiem "viesiem" konkrētu apmešanās vietu priekšpilsētā aiz pilsētas mūriem un vaļņiem – *Judenherberge* (tagad Maskavas un Lāčplēša ielas krustojums), kur rāte tajā pašā gadā atļāva kristietim Heinriham Rozenam uzcelt vairākas "ebreju ēkas" – viesnīcas. Rozenam bija uzdots arī uzraudzīt to iemītniekus un sodīt ar nūju, ja viņi pārkāpa rātes instrukcijas. Vienlaikus rāte brīdināja Rīgas pilsoņus, ka viņi paši nedrīkst dot naktsmājas ebrejiem. Par tādu rīcību uzlika lielu naudas sodu. *Judenherberge* faktiski bija rātes pārraudzīts minigeto. Tā ēkas nodega Ziemeļu kara laikā.

### Izraidīšana 18. gadsimtā

Ziemeļu karš, grozot Latvijas likteni, būtiski izmainīja arī ebreju dzīves apstākļus. Stipri samazinājās Polijas ietekme, Rīga un Vidzeme 1721. gadā tika iekļauta Krievijas impērijā, arī Kurzemes hercogiste arvien vairāk nokļuva Pēterburgas valdnieku pakļautībā un 1795. gadā brīvprātīgi padevās Krievijai. Bet Pētera I radītajā lielvalstī ebrejus necieta.

Zūdot Polijas patronātam, pirmie cieta Kurzemes ebreji. Hercogs Ferdinands, pakļaujoties judofobo muižnieku spiedienam, 1714. gadā pavēlēja ebrejus padzīt no Kurzemes, bet no tiem, kuri izvairās pildīt šo pavēli, iekasēt lielu soda naudu – vienu tāleru par katru uzturēšanās dienu. Bagātākie palika, samaksājot uzreiz 400 tāleru par visu gadu. Ne tik bagāti bēguļoja, pārejot no vienas vietas uz citu, vai atpirkās, dodot kukuli vietējiem varasvīriem. Ebreju izraidīšanu kavēja daudzu muižnieku parādi viņiem, ko dzimtkungi nespēja samaksāt. Kurzemes hercogiste tomēr bija

tiesiska valsts, tādēļ nesamaksātā parāda devēju izraidīt nedrīkstēja. Tad hercoga galms atrada izeju: ebreju parādniekiem – muižniekiem lika šo parādu pakāpeniski atmaksāt valstij kā soda naudu par ebreju palikšanu. Tā ebreju izraidīšanas kampaņa pārvērtās par uzturēšanās nodokļa maksāšanas procedūru. To maksāja kā ebreji, tā vācieši.

Grūtāk ebrejiem klājās 18. gs. 40. gados, kad Krievijas ķeizarienes Elizabetes Petrovnas atsūtītie emisāri panāca viņu izraidīšanu no Jelgavas. Nepaklausīgos sita ar pātagām.

Vēl smagāks bija dažu Rīgas ebreju liktenis. Palikuši dzīvi pēc pilsētas bombardēšanas, bada un mēra, viņi pēc krievu komandanta rīkojuma tika padzīti. Kad rāte viņiem tomēr drīz atļāva atgriezties, šie cilvēki dedzīgi piedalījās Rīgas atjaunošanā. 1727. gadā Katrīna I izdeva ukazu par viņu izraidīšanu, taču rāte, izmantojot Pētera I doto autonomiju, padzina tikai iebraucējus no Polijas, atļaujot palikt vācu ebrejiem. Tiem gan ieteica pāriet kristietībā un pārvācoties. Tā arī notika. Elizabete Petrovna aizliedza Rīgā ienākt arī ārzemju tirgotājiem ebrejiem no Rietumeiropas. No tā cieta Rīgas tirdzniecība. Pilsētā palika tikai četri ļoti veiksmīgi ebreju tirgoņi, kuri maksāja lielas nodevas. Viņiem Vidzemes gubernators piešķīra aizsargājamo ebreju (*Schutzjuden*) statusu.

### Katrīnas II un Ernsta Bīrona labvēlība

Katrīna II 1764. gadā daļēji atcēla iepriekšējo ķeizaru aizliegumus pret ebrejiem. Viņa arī noteica, ka turpmāk valsts dokumentos vārda “žīds” (*žid*) vietā jālieto vārds “ebrejs” (*jevrei*), bet vācu valodā – *hebräer* vai *ebräer*. 1766. gadā Baltijas ģenerālgubernators Brauns (nācis no Īrijas) izdeva īpašus 14 punktu noteikumus par ebreju atrašanos Rīgas pilsētā. Viņiem atļāva ierasties un 6 nedēļas tirdzniecības nolūkā dzīvot Rīgā tiem norādītā priekšpilsētas rajonā. Tagadējā Maskavas un Dzirnauvu ielas krustojumā atklāja jaunuzcelto ebreju “viesu namu” – nelielu kvartālu, kas

atradās netālu no Daugavas krasta. Par kompleksa pārvaldnieku uz līguma pamata iecēla ebreju Johanu Benkenu. 1767. gadā turpat atļāva ierīkot arī sinagogu. Dažiem ebrejiem atļāva dzīvot pie Kārļa ravelīna (tagad Rīgas autoostas teritorija). Tā iemītnieks Ābrams Kuncce radīja brīnišķīgu dzērienu, kas vēlāk guva Rīgas balzama nosaukumu.

Kurzemes hercogistē jaunu attieksmi pret ebrejiem iedibināja hercogs Ernsts Bīrons, kurš centās modernizēt savu valsti, pielāgojoties Eiropas apgaismības laika absolūtismam. Par savu galveno padomnieku hercogs izvēlējās finansistu ebreju Leviju Lipmanu, kurš sagādāja Kurzemei kredītus no ārvalstīm, veicināja ebreju uzņēmēju un amatnieku ieceļošanu no vācu zemēm. Ieradās skārdnieki, galdnieki, stiklotāji, jumīki, mēbeļu izgatavotāji un izgreznotāji, juvelieri. Šie amatnieki un meistari piedalījās arī Jelgavas un Rundāles pils celtniecībā, bet hercoga Pētera Bīrona valdīšanas laikā – Pētera akadēmijas būvē. 18. gadsimtā Kurzemes hercogistē ieceļoja arī daudz izglītotu ebreju, skolotāju, ārstu, juristu u.c., kuri bija mācījušies un studējuši Vācijas ģimnāzijās un augstskolās. Viņi bija integrējušies vācu sabiedrībā, taču saglabāja savu reliģisko pārliecību un jūdaistiskās tradīcijas. Jelgavā 18. gadsimta beigās dzīvoja Vācijas ebreju emancipatora izcilā filozofa Mozes Mendelzona līdzgaitnieks medicīnas un filozofijas doktors Markuss Heress. Jelgavā darbojās vāciska ebreju skola, kas mācīja bērnus ebreju apgaismības haskalias ideju garā.

18. gadsimta beigās Kurzemē un Zemgalē pastāvīgi dzīvoja ap 9 tūkstošiem ebreju, Jelgavā katrs desmitais bija ebrejs.

1785. gadā Katrīna II izsludināja svarīgu dekrētu, kas deva Kurzemes ebrejiem tiesības apmesties uz dzīvi Vidzemes guberņas pilsētā Slokā un kā Slokas pilsoņiem – pastāvīgi tirgoties Rīgā. Tā Rīgā ienāca ap 400 ebreju tirgotāju, kuri guva pilsētas pagaidu iedzīvotāju statusu. Turīgākajiem atļāva dzīvot arī ārpus ebreju kvartāla.

## Latgales kahali

Latgalē 18. gadsimtā ebreji palika segregēti, viņiem bija sava samērā noslēgta, norobežojusies sabiedrība, kuras dzīves normas galvenokārt noteica reliģiskie priekšraksti. Ebreju kopienas sauca par kahaliem. Polijā un Lietuvā tiem bija vietējas autonomijas tiesības. Kahali ievāca no ebrejiem valsts un pašaplikšanas nodokļus, nodrošināja sabiedrisku kārtību, sprieda tiesu par ebrejiem gan strīdu, gan noziegumu lietās (izņemot smagus noziegumus pret valsti), nodrošināja rekrūšu iesaukšanu, gādāja par slimo un veco ļaužu aprūpi.

No 1766. gada Latgalē dzīvojošiem 3 tūkstošiem ebreju lielākā daļa bija amatnieki un sīktirgotāji – pauninieki. Uzņēmīgākie uzturēja viesu namus, krogus, paši izgatavoja degvīnu un alu. Bija arī tādi, kuri nomāja poļu šļahtiču muižas. Šie nomnieki centās racionāli saimniekot, lai arī paši labi nopelnītu. Tādēļ zemniekus šajās muižās ekspluatēja vairāk. Tas radīja neapmierinātību un naidu pret ebrejiem. To iemantoja arī augļotāji, kredītu devēji. Pēc Latgales pievienošanas Krievijas impērijai (1772. g.) vietējo ebreju stāvokli zināmā mērā noteica viņu tiesiskais sadalījums divās kārtās – tirgotājos un sīkpilsonos. Pirmie guva tiesības piedalīties pilsētu domju vēlēšanās. 18. gadsimta beigās apmēram puse Latgales pilsētiņu iedzīvotāju bija ebreji, bet Daugavpilī no 2200 pilsētniekiem – 1373 jeb vairāk nekā 60 procentu. Katrīnas II 1791. gadā izdots dekrēts par ebreju apmešanās ierobežošanu zināmās zonās Latgali skāra īpatnējā veidā: piespiedu kārtā tika veicināta viņu pārcelšanās no lauku apvidiem uz pilsētām un miestiem. Ierobežoja arī ebreju nomas tiesības. Tas palielināja viņu sociālo stāvokli, īpaši smagi klājās pilsētniekiem.

18. gadsimta beigās Latgalē dzīvoja ap 5 tūkstošiem ebreju.

## Ebrejs un latviešu zemnieks

18. gadsimtā Kurzemes hercogistē un Latgalē starp ebrejiem un latviešu zemniekiem dzimtļaudīm izveidojās tieša sabiedriska saskarsme. Lauku sētās regulāri sāka ierasties ebreju sīktirgotāji, pārdodot pirmās

nepieciešamības priekšmetus vai mainot tos pret zemnieku ražojumiem. Daudzās vietās ceļojošie ebreju krāmnieki un pauninieki bija vienīgie sakaru uzturētāji starp zemnieku un pilsētu. Viņi centās apgūt latviešu valodu un kaut lauzītā izrunā prata saprasties ar pircēju. No šiem ebrejiem zemnieki uzzināja par apkārtnes notikumiem un guva ne vienu vien vērtīgu padomu sadzīves un saimnieciskajos jautājumos. Tālaika latviešu tautasdziesmās un nostāstos ebrejs ir svešinieks, kuram ir citāds izskats, apgērbs, paražas, bet kurš ir vajadzīgs, ir "žīdu nāburdziņš", ar kuru var kārtot kopīgus darījumus. Ebreju tirgotājs bieži pārnakšņoja zemnieku mājās, dažkārt uzturējās pat vairākas nedēļas. Zīmīgi, ka Vecais Stenders 1787. gadā izdotajā "Bildu ābicē" burtu "Ž" saista ar vārdu "žīds" un dod pozitīvu vērtējumu ebrejiem, raksturojot viņus kā kārtīgus, apzinīgus savas reliģijas noteikto atpūtas dienu un svētku ievērotājus, svinētājus, kuru uzvedība ticības jomā rāda paraugu dažam labam kristītam cilvēkam.

Jāatzīmē, ka vārds "žīds" Latvijā ieviesās no Polijas. Tur tam nebija tāda nicinoša pieskaņa kā Krievijā.

### "Pārveidošanas" un emancipācijas pretstati

Keizaru Aleksandra I un Nikolaja I valdīšanas gados (1801.–1855. g.) Krievijas valdība centās īstenot tā saucamo ebreju pārveidošanu, t.i., pasākumus, kas piespiestu viņus atsācīties no sava tradicionālā dzīvesveida un reliģijas, kļūstot par krieviskiem pavalstniekiem. Šo iedomu mēģināja īstenot 25 guberņās, kas ietilpa ebreju apmešanās zonā. Šī politika smagi skāra Latgali – Vitebskas guberņas sastāvdaļu. Kahaliem uzlika lielākus nodokļus, ebreji drīkstēja mainīt dzīvesvietu tikai ar varas iestāžu atļauju, daudzus ebreju zēnus no 12 gadu vecuma iesauca kareivju sagatavošanas bataljonos – kantonos, kur viņus centās pievērst pareizticībai.

No 1844. gada ebrejiem bija jāmaksā nodoklis par sava īpašā tradicionālā apgērba nēsāšanu. Tajā pašā gadā iznāca ukazs par autonomo kahalu likvidēšanu, jo tie nebija iekļāvušies "pārveidošanas"

procesā. Ebreji tika pakļauti vispārējai administrēšanai, un tikai Nikolajs I savas valdīšanas 30 gados izdeva 600 likumu un dekrētu, kas reglamentēja ebreju dzīvi.

Kurzemes ebrejus "pārveidošanas" politika skāra mazāk. Tika gan veicināta viņu izceļošana uz Dienvidkrieviju, lai tur pārorientētu ebrejus uz lauksaimniecību. Aizbrauca ap 2500 cilvēku. Vairāki simti, valdības vilināti, devās ceļā uz Rietumsibīriju, bet viņu lielākā daļa aizgāja bojā salā un badā.

Vienlaikus vietējā krievu administrācija centās sev pievērst bagātos ebreju tirgotājus, iesaistīt viņus pašvaldībās, tā gūstot tām lielāku finansējumu. Ebreji izmantoja šo apstākli, lai atvieglotu savas tautas dzīvi.

Palielinājās jūdaisma reliģisko draudžu aktivitāte un ietekme, tās sniedza palīdzību trūcīgo ģimenēm. Ebrejiem parasti bija trīs četri bērni, tādēļ Latgalē 19. gadsimta pirmajā pusē ebreju skaits divkārtšajās – 1850. gadā to bija 11 tūkstoši.

Kurzemes guberņā 1835. gadā stājās spēkā nolikums, kas piešķīra ebrejiem pasi (bieži dodot jaunu uzvārdu), pastāvīgi dzīvojošiem atļāva nodarboties pašu izvēlētā profesijā, bet aizliedza ieceļošanu no Polijas un Lietuvas, izraidīja nodokļu nemaksātājus. 19. gadsimta vidū guberņā dzīvoja 23 tūkstoši ebreju.

Rīgas ebreji – pagaidu iedzīvotāji panāca, ka 1841. gada 17. decembrī Krievijas Senāts izdeva noteikumus par viņu pāreju pastāvīgu iedzīvotāju statusā, bet bez pilsoņu tiesībām. Pilsētas vācu tēvi bija spiesti to atļaut, taču ar piebildi, ka šiem ebrejiem, izejot uz ielas, jāuzvedas kā pilsoņiem un jāgērbjas pēc vācu modes. Liels panākums bija Krievijas impērijas valsts finansētas ebreju laicīgās skolas atvēršana Rīgā 1840. gadā. To vadīja no Vācijas atbraukušais pedagogs doktors Maksis Lilientāls, dedzīgs ebreju sekulārās izglītības propagandētājs.

1851. gadā Rīgā pirmoreiz tika atļauta sinagogas celtniecība.

19. gadsimta pirmajā pusē nodibinājās daudzas ebreju biedrības. Ievērojamākā bija 1829. gadā Rīgā izveidotā medicīniskās aprūpes un slimo kopšanas biedrība *Bikur Holim*.

### Aleksandra II labie gadi

Pēc zaudētā Krimas kara Krievija bija spiesta reformēties, modernizēties. Jaunā liberālā likumdošana būtiski mainīja arī ebreju tiesisko stāvokli. Likvidēja kantonistu bataljonus, atcēla ebreju apmešanās un izglītības ierobežojumus. Sākoties plašai dzelzceļu un ostu celtniecībai, uz Kurzemi, Zemgali un Rīgu pārceļoja daudzi tūkstoši ebreju no Polijas, Lietuvas un Baltkrievijas. Sevišķi pieprasīti bija ebreju amatnieki. Rīgā 1867. gadā jau pastāvīgi dzīvoja 5254 ebreji jeb 5,1% visu pilsētas iedzīvotāju, 1881. gadā – 14 222 jeb 8,4 procenti. Rīgas ebreju lielākā daļa sabiedriskā dzīvē lietoja vācu valodu, bet ap 6 tūkstošiem arī savā ģimenē galvenokārt runāja vāciski.

Kurzemes guberņā 1881. gadā dzīvoja 47 671 ebrejs jeb 8,2 % iedzīvotāju. 1881. gadā viņi veidoja 32 % guberņas pilsētnieku, bet Tukumā – 46,5 %, Bauskā – 59,4 %, Jaunjelgavā – 69,55 % visu iedzīvotāju. Jaunie ebreju ieceļotāji tur galvenokārt runāja jidiša un poļu valodā. Jelgavā un Liepājā ebreji joprojām runāja vācu valodā. Pēc 1863.–1865. gada poļu sacelšanās apspiešanas Latgales ebreji pakāpeniski pārgāja uz krievu valodu, taču savā starpā, ģimenē turpināja lietot jidišu, saglabāja arī savu jidiša kultūru.

Ebrejiskas bija arī Latgales pilsētas: Daugavpilī 19. gadsimta beigās viņu bija 46 %, Rēzeknē – 54 %, Ludzā – 54,5 % visu iedzīvotāju.

Daudzi ebreji 19. gadsimtā veicināja lieltirdzniecības un lielažošanas attīstību. Kokrūpniecībā un koka tirdzniecībā dominēja Šlitu un Berlinu ģimene. Rīdzinieks Šleime Šlits nodibināja lina pārstrādes firmu "Emolips". Spirta rūpniecībā vadošā loma bija fabrikantam Jakobam Gindinam. Lielāko Krievijas sērskociņu fabriku Daugavpilī

uzcēla un vadīja no Polijas ienākušais Pirmās ģildes tirgotājs Šleime Zakss. Zemgalē un Latgalē ebreju tirgotāji savās rokās pārņēma labības iepirkšanu un pārdošanu. Rīgā 19. gadsimta beigās ebrejiem piederēja 10 bankas.

Strauji attīstījās ebreju laicīgā izglītība. 20. gadsimta sākumā Rīgā vien darbojās 32 ebreju skolas ar 5 tūkstošiem skolēnu un 270 skolotājiem. Rīgas Politehniskajā institūtā studēja ap 200 ebreju jauniešu jeb 10 % studentu. Kurzemes guberņā 1897. gadā bija 29 laicīgas un 142 reliģiskas ebreju skolas.

Par attieksmes maiņu pret ebrejiem liecināja fakts, ka Aleksandrs II savā braucienā pa Baltijas guberņām 1861. gada 10. jūlijā Jelgavā pieņēma pilsētas ebreju delegāciju, bet 28. jūlijā kopā ar ķeizarisko ģimeni pat apmeklēja pilsētas sinagogu. Arī 1867. gadā, esot Rīgā, cars tikās ar Kurzemes ebreju pārstāvjiem.

Savu attieksmi mainīja arī vietējie vācbaltiešu administratori. Tā 1861. gadā Rīgas rabīns un pirmās ebreju skolas direktors Ābrams Neimans tika iecelts Rīgas goda pilsoņa kārtā. Taču šī tolerances un saprašanās vēsture bija samērā īsa.

### Pretspars pogromu politikai

Pēc Aleksandra II nogalināšanas 1881. gada pavasarī Krievijā uzbangoja politisks un ekonomisks antisemitisms, dienviņu guberņās notika ebreju grautiņi. 1882. gada 3. maijā Aleksandrs III izsludināja jaunus "ebreju dzīves pagaidu noteikumus", kas bija spēkā līdz 1917. gada februārim. Pēc šiem noteikumiem tiem Rīgas, Jelgavas un Liepājas ebrejiem, kuri nestrādāja sev pierēģistrētā profesijā, bija jāatstāj šīs pilsētas.

Tāpat kā citur Eiropā, vietējie ebreji reaģēja uz šo naidīgu mu, dibinot cionistu grupas un pulciņus. Cionisti aicināja ebrejus gatavoties izceļošanai uz Palestīnu un ASV. 1880. gadā nodibinājās Daugavpils cionistu organizācija. 19. gs. 80. gadu vidū izveidojās Rīgas ebreju studentu pulciņš *Hovevei Cion* (Cionas čaklie). Tā dalīb-

nieki studēja ebreju vēsturi un sapņoja par ebreju valsts atdzimšanu. Rīgas ebreju kopiena nodibināja savu cionistu grupu, tās vadšie pārstāvji bija Leibs Šlits, Volfs Luncs un Volfs Kaplans. 19. gs. 90. gados sākās Latvijā dzīvojošo ebreju izceļošana uz Palestīnu. Tiesa, sākumā bija maz entuziastu, bet viņu izturība un varonība mudināja nākamās paaudzes atgriezties pie savas tautas galvenā spēka avota – savas tēvzemes. Repatrianti no Latvijas piedalījās Haderas lielās apmetnes ierīkošanā Palestīnā. Daudzi ebreji aktīvi iesaistījās revolucionārā cīņā pret Krievijas monarhiju. Daugavpilī un Rīgā 19.–20. gadsimta mijā izveidojās Viļņā dibinātās Ebreju sociāldemokrātiskās savienības – Bunda vietējās organizācijas. Kādu laiku Bunda centrs darbojās Daugavpilī.

### Latviešu attieksme

19. gs. 80. gados, bēgot no pogromiem, Latvijā ieradās ap 20 tūkstošiem ebreju bēgļu no Ukrainas, Baltkrievijas un Polijas. Latviešu un vācbaltiešu iedzīvotāju vairākumam pret bēgļiem bija toleranta attieksme. Taču pirmoreiz izpaudās arī vienas iedzīvotāju daļas noraidošā stāja, kas sakņojās reliģiski motivētos aizspriedumos un saimnieciskās konkurences argumentos.

Latviešu sabiedrības domas par ebreju jautājumu nebija viendabīgas. Jaunlatvieši un viņu darba turpinātāji atzina ebrejus par noderīgiem un vajadzīgiem līdzcilvēkiem. Krišjānis Valdemārs aicināja mācīties no viņiem, kā tikt pie turības, pārņemt viņu darbaspējas un prasmi atrast jauno, noderīgo. Avīze "Dienas Lapa" 1886. gada 14. oktobrī uzsvēra, ka ebreji "mums der par dzīvu pierādījumu, cik ļoti var stiprināties kāda maza, nicināta tautiņa, pie viņiem mēs skaidri redzam, ko panāk caur izmanību, pacietību un savstarpēju ciešu kopību".

Turpretī topošā latviešu konservatīvā pilsonība, kuras līderis bija Frīdrihs Veinbergs, aicināja boikotēt ebreju preces, ierobežot viņu tiesības (īpaši Rīgā), nedot viņiem līdztiesību. Parādījās vietējais saimnieciskais antisemitisms.

Dalījās arī latviešu literātu domas. Ādolfs Alunāns ("Iciks Mozus"), Augusts Deglavs ("Židu meitiņa"), Rūdolfs Blaumanis ("Skroderdienas Silmačos" u.c.) rāda simpātisku, sirsnīgu ebreja tēlu. Savukārt Andrievs Niedra ("Kad mēness dilst") un Jānis Poruks ("Mūžīgais žīds") saskata ebrejus ļaunus un likteņa nolādētus tipus. Sadūrās tolerance un ksenofobija pret citādo, ne vienmēr saprasto cilvēku.

### Ebreji 1905. gada revolūcijā

19. gadsimtam beidzoties, Latvijas teritorijā dzīvoja 142 315 ebreji jeb 7,4 % iedzīvotāju. Latgalē 1897. gada tautas skaitīšana konstatēja 63 851, Kurzemē un Zemgalē – 51 169, Rīgā un Vidzemē – 27 295 pastāvīgus iedzīvotājus ebrejus. Sociālā skatījumā viņi bija dažādi. Vairums dzīvoja pieticīgi un nabadzīgi. Ebreju saimnieciskai elitei piederēja daudzas kokzāgētavas, tabakas izstrādājumu, tekstila un ādas izstrādājumu ražotnes, gatavo drēbju lielveikali. Nabadzīgo ebreju vidū arvien spēcīgāk izplatījās sociālisma idejas.

1904. gada rudenī Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas Rīgas komiteja un Bunda Rīgas komiteja noslēdza sadarbības līgumu un nodibināja koordinējošo Rīgas Federatīvo komiteju. Galvenās kontaktpersonas bija inženieris Jānis Ozols (Zars) un dzelzceļa darbinieks Samuils Kļevanskis (Maksims).

1905. gada 13. (26.) janvārī Rīgā LSDSP un Bunds kopīgi organizēja vispārējo streiku un masu demonstrāciju Daugavmalā. Pirmajās rindās gāja Federatīvās komitejas aktīvisti. Cara kareivju nogalināto 73 demonstrantu vidū bija pieci Bunda biedri.

Daugavpilī 1905. gada sākumā Bundam bija jau vairāk nekā tūkstotis biedru. Vadošie līderi bija Mendels Skuteļskis, Mendels Deičs un Leibs Bermans. Streikos un demonstrācijās tur piedalījās ap 11 tūkstošiem strādnieku un amatnieku, lielāko tiesu – ebreji. Tāpat kā Rīgā, bija kritušie (1925. g. viņiem atklāja pieminekli).

Liepājā 1905. gadā arī tika izveidota LSDSP un Bunda koordinācijas komiteja. Tur nodibinājās spēcīga ebreju kaujinieku grupa, ko vadīja Semjons Nahimsons.

Rīgā Bunda kaujinieki kopā ar latviešu apbruņotiem revolucionāriem 1905. gada septembrī iebruka Rīgas Centrālcietumā un atbrīvoja tur apcietinātos biedrus.

Rīgā un Daugavpilī latviešu, krievu un ebreju revolucionārie kaujinieki kopīgi savaldīja melnsimtnieku bandas, kas mēģināja izraisīt ebreju grautiņus. Rīgā pretsparu melnsimtniekiem deva arī cionistu – sociālistu organizētie bruņotie paš aizsardzības pulciņi.

1905. gada revolūcijas dienās sākās latviešu un ebreju pirmo pilsonisko politisko partiju un grupu sadarbība. Par ebreju pilnīgu līdztiesību iestājās Latviešu demokrātiskā partija. Krievijas 1. Valsts domes vēlēšanās Kurzemē ebreji atbalstīja Jāņa Čakstes, bet latvieši – ārsta cionista Nisona Kacnelsona kandidatūru. Abus ievēlēja. Šī sadarbība turpinājās arī 3. un 4. Valsts domes vēlēšanās, no Latvijas ebrejiem ievēlot Lāzaru Niseloviču, Jakovu Šapiro un Ecekielu Gurēviču.

No visas lielās Krievijas šajās domēs ievēlēja tikai piecus sešus ebreju pārstāvjus.

Pret latviešu un ebreju politisko sadarbību asi vērsās vācbaltiešu un latviešu konservatīvās partijas, sevišķi F. Veinberga Latviešu tautas partija, kas pilnīgi atbalstīja melnsimtnieku antisemitismu.

Tā krasi sadalījās sociālistisko, liberālo un konservatīvo partiju nostāja ebreju jautājumā Latvijā.

### 1915. gada deportācija

1907.–1914. gadā Latvijā sakarā ar straujo rūpniecības attīstību atkal ieceļoja daudz ebreju strādnieku no Lietuvas un Polijas. Ebreju kop skaits 1914. gadā sasniedza 190 tūkstošus, no kuriem ap 20 tūkstošiem skaitījās īslaicīgi iebraucēji vai arī dzīvoja te bez varas iestāžu atļaujas.

Aktīvi darbojās dažādas ebreju kultūras biedrības, dibinājās jaunās. 1910. gadā durvis vēra Rīgas ebreju slimnīca *Linat hacedek*, kas specializējās veco ļaužu ārstēšanā. Ļoti svarīga loma ebreju jaunatnes audzināšanā bija Rīgas ebreju izglītības biedrībai. Pastiprinājās cionisma propaganda, ko sevišķi rosīgi veica cionistu jaunatne, tās partija *Poalei Cion*, kā arī cionistu sociālistu organizācija. 1907. gadā Rīgā iznāca ebreju avīze jidiša valodā "*National-Zeitung*", bet 1910. gadā – laikraksts "*Die jidische Stimme*". Ebreji arvien vairāk sāka pieteikt sevi kā patstāvīgs politisks spēks, kas centās panākt savu tiesību pielīdzināšanu citu Krievijas lielvalsts pavalstnieku tiesībām. Pret šiem centieniem asi vērsās antisemītiskās aprindas.

Latviešu marksistiskās un demokrātiskās partijas un organizācijas atbalstīja ebreju cīņu par tiesību paplašināšanu. Šī solidaritāte izpaudās arī laikā, kad Kijevā 1911.–1914. gadā nepamatoti tiesāja ebreju Mendeli Beilisu, kuru melīgi apvainoja rituālā slepkavībā. Gandrīz visa latviešu prese nosodīja šo falsificēto, tumsonīgo tiesas procesu. Tikai Jelgavas "*Latviešu Avīze*" atbalstīja apsūdzību un tās sakarā uzbangojušos antisemītisma uzplūdus. Avīzi bija nopircis lieltirgotājs J. Bisenieks, kurš centās nostiprināties Latgales labības tirgū, izspiežot no tā ebreju lieltirgotājus.

Latviešu demokrātiskie spēki principiāli nosodīja J. Bisenieka un viņa kompānijas iesaistīšanos Krievijas šovinistu izraisītajā antisemītiskajā kampaņā.

Šovīnistiskais antisemītisms vissmagāk skāra Latvijas ebrejus Pirmā pasaules kara laikā. 1915. gadā, kad vācu armija ielauzās Lietuvā, krievu armijas ģenerāļi par savu neveiksmju galveno cēloni pasludināja ... ebrejus. Viņus apvainoja sadarbībā ar vācu armijas pavēlniecību, spiegošanā Vācijas labā. Tika radīts izdomājums, ka Kužos (Lietuva) ebreji noslēpuši Krievijas armijas aizmugurē ienākušu vācu izlūkvienību un palīdzējuši tai pildīt kaujas uzdevumu. Krievu armijas virspavēlnieks lielkņazs Nikolajs Nikolajevičs 1915. gada 17. (30.) aprīlī ebreju reliģisko svētku *Šamot* priekšvakarā izdeva pa-

vēli par Lietuvas un Kurzemes ebreju deportāciju uz Iekšskrieviju 24 stundu laikā, brīdinot viņus par to tikai divas dienas iepriekš. No Kurzemes un Zemgales lopu vagonos aizveda ap 40 tūkstošiem ebreju, uz vagonu durvīm liekot uzrakstu "špioni" (spiegi). Daudzi nomira ceļā. Deportētos nometināja Poltavas, Jekaterinoslavas (tag. Dņepropetrovska), Vladimiras un Voronežas gubernā, kur viņus sagaidīja vēsi un naidīgi.

No deportācijas izglābās Liepājas un Aizputes ebreji, jo neatrada vagonus viņu ātrai izvešanai, bet 19. aprīlī vācu karaspēks jau pārgāja pāri dzelzceļa līnijai un 24. aprīlī (7. maijā) ieņēma Liepāju. Ebreji sagaidīja vācu kareivjus kā savus glābējus, atbrīvotājus.

Latviešu tauta neatbalstīja varmācīgo akciju pret ebrejiem, taču vācu armijā tā saskatīja savu lielāko ienaidnieku un veidoja savus strēlnieku pulkus, kas sargāja Rīgu, apturēja vācu virzību uz ziemeļiem. Pirmoreiz vēsturē latviešu un ebreju politiskie uzskati krasi atšķīrās. Katram bija sava pieeja un cerība. To noteica svešu spēku radītie apstākļi, pasaules karš.

### Bēgļu gaitās

Tāpat kā latvieši, tūkstošiem ebreju no Rīgas, Vidzemes un Dienvidlatgales, karadarbības spiesti, 1915.–1916. gadā brīvprātīgi devās bēgļu gaitās. Ap 75 tūkstošiem ebreju bēgļu atrada pajumti Rietumkrievijā un Viduskrievijā. Ebreji, tāpat kā latvieši, tur dibināja savas nacionālās bēgļu aprūpes un aizstāvēšanas komitejas. Petrogradā darbojās Ebreju bēgļu aizsargāšanas sabiedriskā komiteja, ko vadīja Daugavpilī dzimušais tiesībzinātnieks un jurists Pauls Mincs. Viņa tuvākie palīgi bija Jelgavas rabīns Mordehajs (Markuss) Nuroks, Aliezers Etingens, Volfs Luncs un Petrogradas universitātes Juridiskās fakultātes privātdocents Maksis Lazersons. Tā pirmoreiz izveidojās Latvijas ebreju kopīgā pārstāvniecība.

Pēc 1917. gada Februāra revolūcijas Rīgā palikušie ebreji nodibināja savu Ebreju demokrātisko partiju un Nacionāli demokrātisko savienību, kas sadarbojās ar vācbaltiešu un latviešu pilsoniskajiem demokrātiem. Tās vēlējās panākt bēgļu un deportēto atgriešanos. Taču šos nolūkus izjauca Rīgas krišana vācu rokās 1917. gada augustā un lielinieku īstenotais oktobra apvērsums. Padomju vara politiski sašķēla Krievijā esošos Latvijas ebrejus. Vieni pēc Brestas miera noslēgšanas sāka atgriezties mājās, otri pievienojās boļševikiem un nolēma saistīt savu dzīvi ar viņu avantūristisko eksperimentu, trešie nolēma nogaidīt, kamēr galīgi izšķirsies, kā varā paliks Latvija.

### Neatkarīgās Latvijas pilsoņi

1918. gada 18. novembrī proklamētā Latvijas Republika bija latviešu nacionālā valsts, taču tā tiecās veidot vienotu visu pilsoņu valsts tautu. Jau 1918. gada 17. novembrī Latvijas Tautas padome (LTP) atzina cittautiešu kopumus par nacionālām minoritātēm, dodot tām tiesības deleģēt savus pārstāvjus likumdošanas un izpildvaras institūcijās, kā arī garantējot minoritāšu kultūras tiesības, to identitātes saglabāšanu.

1919. gada 8. decembrī izdotie izglītības likumi noteica, ka minoritātēm ir tiesības organizēt savas nacionālās skolas un pašām pārvaldīt tās, t.i., īstenot savu izglītības autonomiju.

Latvijā dzīvojošie ebreji pirmoreiz kļuva līdztiesīgi ar citām tautībām.

LTP likumi radīja pamatu Latvijas ebreju nacionālās minoritātes tapšanai un tās kultūras autonomijai. Tās veicināja ebreju lojalitātes rašanos pret neatkarīgo Latviju. Taču šāda attieksme veidojās pakāpeniski. Sākumā ebreju lielākā daļa atturīgi izturējās pret Latvijas Republiku, jo neticēja latviešu spējai racionāli vadīt un nosargāt savu valsti. 1918. gada decembrī uz LTP sēdēm trīs pārstāvjus deleģēja tikai nelielā Ebreju nacionāli demokrātiskā partija. Daži ebreji

bija LSDSP frakcijas sastāvā, viņi (Īzaks Rabinovičs u.c.) iesniedza minoritāšu tiesību aizsardzības likuma projektu. Taču tā apspriešana nenotika.

Kad ieradās latviešu sarkanie strēlnieki un varu pārņēma Pētera Stučkas vadītā Padomju valdība, daudzi ebreji atbalstīja to. Rīgā darbojās vairāki komunistu vadīti ebreju klubi, atklāja četras ebreju pamatskolas, izdeva avīzi "*Der Roiter Eimes*" (Sarkanais Karogs). Taču drīz vien ebrejus smagi skāra brīvās tirdzniecības aizliegumi un bargie sodi par privāto iniciatīvu. Rīgā sarkanais terors izdzēsa daudzu ebreju dzīvību. Latgalē aizliedza cionistu organizācijas un vajāja to biedrus. Ebrejus, kuri strādāja pašvaldībās, atlauda no darba.

Vilās arī tie ebreji, kuri sākumā atbalstīja vācbaltiešu vadošo Nacionālo komiteju (Landesvērē karoja ap 100 ebreju). Kad vācu kara spēks ieņēma Rīgu, no baltā terora krita ne mazums ebreju.

Bargā pieredze pārliecināja, ka vienīgo demokrātisko un leģitīmo varu pārstāv Kārļa Ulmaņa vadītā Latvijas Pagaidu valdība. 1919. gada jūlijā Ebreju nacionālo demokrātu partija valdības sastāvā izvirzīja savu līderi Paulu Mincu, kuru iecēla par Valsts kontrolieri.

No 1919. gada augusta Tautas padomē jau darbojās 14 ebreju partiju un organizāciju pārstāvji – Mordehajs Dubins, Leibs Fišmanis, Jūdels Markss, Filips Lackis, Zamuels Henkins, Jēkabs Landaus u.c. Viņi aktīvi piedalījās Latvijas pilsonības likuma apspriešanā. Atbilstoši tam ap 77 % Latvijā esošo ebreju, kuri te bija pastāvīgi dzīvojuši līdz 1914. gada 1. augustam, kļuva par republikas pilsoņiem. Taču ebreju deputāti kopā ar vācbaltiešu pārstāvjiem krasi iebilda pret latviešu nacionālās valsts principu. F. Lackis LTP sēdē paziņoja: "Valsts celšana nav izdevīgs uzņēmums vai nacionālā vairākuma privilēģija, bet visu Latvijas iedzīvotāju lieta." Domstarpības tika risinātas diskusijās un brīžiem asās polemikās. Tāda bija daudztautību demokrātija.

## Ebreji Latvijas Brīvības cīņās

1919. gada otrajā pusē, it īpaši Bermonta un fon der Golca armijas uzbrukuma dienās, apmēram tūkstoti Latvijas ebreju iesauca Latvijas armijā, bet ap 200 ebreju tur iestājās brīvprātīgi, tādi bija jau Kalpaka bataljonā. Virsnieka pakāpe bija 31 ebrejam. Par varonību četri Latvijas ebreji tika apbalvoti ar Lāčplēša Kara ordeni: Josifs Hops, Roberts Maleckis un Maksis Grīnguts – par dalību pārdrošās izlūkoperācijās Sarkanās armijas aizmugurē 1920. gadā, bet Josifa brālis Zamuels Hops – par divu smagi ievainotu latviešu virsnieku iznešanu no kaujaslauka, cīnoties pret bermontiešiem. Slavenā latviešu kapteiņa Hugo Helmaņa varoņdarbu atkārtoja 5. Cēsu kājnieku pulka leitnants Beiness Bērmans, kurš komandēja 25 izlūkkareivju reidu Krievijā, Ostrovas virzienā, 1920. gada 12.–13. jūnijā, saņemot gūstekņus un trofejas. Par to B. Bērmānu apbalvoja ar Triju Zvaigžņu ordeni. Varoņīgi karoja arī kareivji Hiršs Berkovičs, Eljass Rihters, Filips Farbmans, Jāzeps Binders, Mozus Špungins, Leo Blumbergs un citi. Ar Lāčplēša Kara ordeni apbalvots arī Landesvēra kavalērijas kapteinis Vācijā dzimušais ebrejs Oto Goldfelds, kurš pārgāja Latvijas nacionālās armijas rindās un vēlāk pieņēma latvisku uzvārdu – Zeltiņš.

Kaujās par Latvijas neatkarību krita vai no ievainojumiem mira vairāk nekā 50 ebreju. Ebreju kopienai bija morālas tiesības uzskatīt sevi par Latvijas Brīvības cīņu dalībnieci.

No 1928. gada darbojās ebreju – Latvijas atbrīvotāju biedrība, kurā bija vairāk nekā 700 biedru. Tā audzināja ebreju jaunatni Latvijas patriotisma garā un propagandēja ebreju tautas militārās tradīcijas. Rīgā un Liepājā tika uzcelti pieminekļi kritušajiem ebreju virsniekiem un kareivjiem.

1925. gadā miera laikā Latvijas armijā obligātajā karadienestā un virsdienestā atradās ap 1390 ebreju jeb 1,65 % ebreju izcelsmes Lat-

vijas pilsoņu. Diemžēl virsnieku korpusā viņu bija pavisam maz un tikai medicīniskajā dienestā. Ebreji neiestājās Latvijas Karaskolā un netika tur arī aicināti, viņiem pat nepiešķīra virsnieka vietnieka pakāpi. Te izpaudās no Krievijas monarhijas pārmantoti aizspriedumi par ebreju nepiemērotību virsnieka postenim. Tā bija kļūdaina, ksenofobiska nostādne.

### Latvijas ebreju kopienas demogrāfiskā un socioloģiskā aina

1920.–1921. gadā turpinājās deportēto un evakuēto ebreju atgriešanās Latvijā. Tādēļ ebreju skaits atkal pieauga. Nemitīgi palielinājās to ebreju daudzums, kuriem piešķīra Latvijas pilsonību.

1. tabula

Ebreju skaits un piederība Latvijas pilsoņiem  
1920.–1935. gadā

Gads	Ebreju skaits Latvijā	Ebreju īpatsvars Latvijas iedzīvotājos, %	Latvijas pilsoņu īpatsvars ebreju vidū, %
1920. g.	79 644	4,99	77,31
1925. g.	95 675	5,19	83,36
1930. g.	94 388	4,97	89,46
1935. g.	93 479	4,79	92,46

Ebreju demogrāfiskā dinamika Latvijā bija pozitīva. Laikā no 1925. līdz 1935. gadam viņu dabiskais pieaugums bija vairāk nekā 4000 cilvēku. Ebreju skaita samazināšanās notika tādēļ, ka ap 4500 ebreju no Latvijas pārcēlās uz dzīvi Palestīnā, 1923.–1936. gadā 2207 ebreji emigrēja uz Amerikas Savienotajām

Valstīm, vairāki simti izceļoja uz citām zemēm, to skaitā uz Padomju Savienību, lai piedalītos ebreju autonomā apgabala veidošanā Tālajos Austrumos.

30. gadu otrajā pusē, bēgot no nacistu terora, Latvijā iebrauca vairāk nekā tūkstots ebreju no Vācijas, Austrijas un Čehoslovākijas. Viena daļa no viņiem kļuva par pastāvīgiem iedzīvotājiem. Ebreju skaits atkal nedaudz palielinājās, pārsniedzot 95 tūkstošus.

Ebreju īpatsvaru pilsoņu vidū palielināja Latvijas Saeimas 1927. gadā pieņemtie grozījumi pilsonības likumā, kas par Latvijai piederīgām atzina personas vai viņu pēctečus, kuri pirms 1914. gada 1. augusta bija dzīvojuši Latvijā vismaz sešus mēnešus un spēja to pierādīt (arī tad, ja viņi nebija pastāvīgi pierakstīti). Labējo nacionālistisko spēku ierosinātais referendums pret šiem grozījumiem cieta neveiksmi, jo vēlētāju vairums to boikotēja. 1927. gada 17.–18. decembrī pie urnām devās tikai nedaudz vairāk par 20% balsstiesīgo, Rīgā – 18,8 procenti.

Neatkarīgajā Latvijā brīvības apstākļos notika arī visai rosīga ebreju iekšēja migrācija – galvenokārt no Latgales uz rietumu pusi, arī uz Rīgu. Uz galvaspilsētu pārcēlās arī daļa ebreju no Kurzemes pilsētām un ciemiem. Rīgā no 1920. līdz 1935. gadam ebreju skaits palielinājās no 24 līdz 44 tūkstošiem cilvēku, veidojot 11% no tās iedzīvotājiem. Pārmainījās arī ebreju nodarbinātības struktūra. Salīdzinājumā ar laiku pirms 1918. gada samazinājās sīko amatnieku un sīktirgotāju skaits, relatīvi palielinājās rūpniecībā, lieltirdzniecībā, intelektuālā darba sfērā strādājošo ebreju īpatsvars. 1930. gadā 48,8% Latvijas ebreju strādāja tirdzniecībā, 27,7% – rūpniecībā, 5,9% bija brīvo profesiju pārstāvji, 3,4% strādāja veselības aprūpē, 2,9% – transportā, 0,9% – lauksaimniecībā, 0,8% – administratīvajā darbā. Valsts pārvaldes aparātā viņu bija ļoti maz, un šī ir viena no tālaika politikas negatī-

vām iezīmēm. Nacionālistiskie spēki uzstājās pret minoritāšu pārstāvju iekļaušanu valdībā un tās iestādēs. Toties apmēram 6% ebreju strādāja par saimniecisko uzņēmumu pārvaldītājiem, veikalvežiem, grāmatvežiem u.c. atbildīgiem kalpotājiem valsts un privātā īpašuma sfērā. Pēc 1925. gada tautskaites datiem 36,27% privāto īpašnieku un 8,64% uzņēmēju Latvijā bija ebreji. 1935. gadā Rīgā starp īpašniekiem, kuri algoja darbiniekus, ebreju bija 25,9% (latviešu – 51,6%).

1935. gadā strādājošo struktūrā Latvijā ebreju īpatsvars bija šāds: tirdzniecībā – 26,0%, veselības aprūpē – 9,8%, brīvajās profesijās, izglītībā, mākslā – 8,2%, rūpniecībā – 8%, satiksmē – 2,8%, publiskajā administrācijā un drošības dienestā – 2,2%, kā mājkalpotāji – 2,2%, lauksaimniecībā – 0,1 procents. Apmēram 10% ebreju ģimeņu nespēja segt visnepieciešamākos izdevumus. Tām palīdzību sniedza ebreju reliģiskās draudzes, dažkārt sekulāro kopienu palīdzības kases. Taču arī tad daudzas ģimenes palika galīgā nabadzībā, sevišķi Latgales miestos un pilsētās.

### Ebreju loma tautsaimniecības atjaunošanā un attīstībā

Ebreju kapitālistiem un uzņēmējiem bija svarīga nozīme Latvijas tautsaimniecības atjaunošanā un attīstībā. Tikko no bēgļu gaitām atgriezušies, ebreju uzņēmēji sāka dibināt bankas, kredītsabiedrības un kooperatīvus. Ļoti veiksmīgi darbojās Rīgas starptautiskā banka, Liepājas tirgotāju banka, Latvijas privātā akciju banka, Rīgas tirgotāju banka, Ziemeļu banka; tās ievadīja banku sistēmas veidošanos Latvijā. 1924. gadā sešās ebreju dibinātajās bankās atradās 60% visa Latvijas banku kapitāla. Ebreju baņķieri izmantoja savus plašos starptautiskos sakarus ar ASV, Vācijas, Anglijas, Zviedrijas u.c. valstu kapitālistiem, lai Latvijas ekonomikā ieplūdinātu ārzemju investīcijas. Latvijas privātajā bankā ienāca arī kapitāls,

kā pamatā bija čehu karavīru iegūtā Krievijas valdības zelta daļa, ko viņi pārveda no Sibīrijas kā atlīdzību par ģenerāļa R. Gaidas un čehu korpusa karošanu pret boļševikiem. Tika nodibināta Latvijas ebreju kredītsabiedrību savienība, kas apvienoja 21 aizdevu kasi un krājiasi. 20. gadu sākumā divos gados Latvijas ebreju finansisti, rūpnieki un tirgotāji saņēma no ASV sūtītus valūtas pabalstus 30 milj. latu vērtībā, un tas ļāva ieguldīt lielus līdzekļus ražošanas uzņēmumu dibināšanā un pastāvošo ražotņu modernizācijā, īpaši kokrūpniecībā, gumijas, tekstila un papīra ražošanā. Latvijas ebrejiem palīdzību sniedza arī ASV ebreju labdarības apvienība *Joint*. Lieli nopelni Latvijas banku dibināšanā un sekmiņā vadīšanā bija ebreju uzņēmējiem un finansistiem brāļiem Danielam un Jēkabam Hofiem (no Jelgavas), S. J. Zaksam, I. Frīdmanim, F. Davsonam, Z. Landauam, N. Ginzburgam, G. Frankam, A. Kānam, N. Soloveičikam, S. Gurēvičam, A. Rabinovičam u.c. J. Zakss, I. Frīdmans un ekonomikas doktors Benjamins Zivs bija Latvijas valdības finansu padomnieki, un viņi piedalījās Latvijas valūtas – lata ieviešanā.

Ebrejiem bija būtiska ietekme arī Latvijas kredītsistēmas izveidošanā. 1935. gadā starp kredītiestādēs nodarbinātajiem 10,2% bija ebreji, bet apdrošināšanas iestādēs – 15,4 procenti. Pēc ievērojamā latviešu ekonomista A. Ceihnera sniegtajām ziņām 1933. gadā ebreju īpašniekiem piederēja 20,2% Latvijas rūpniecības uzņēmumu, 28,5% veikalu, 48,6% pirmās un otrās kategorijas tirgotavu. 1935. gadā ebreju īpašniekiem piederēja 36% akciju sabiedrību pamatkapitāla un starp valsts nodokļu maksātājiem (kuru ienākumi pārsniedza 2000 latu gadā) ebreju bija: rūpniecībā – 32,2%, tirdzniecībā – 47,9%, bet namsaimniecībā – 22,5 procenti. Rīgā ebrejiem piederēja 7% gruntsgabalu. Ebreju saimnieciskā rosība veicināja Pirmā pasaules kara seku pārvarēšanu, deva darbu tūkstošiem cilvēku. Protams, strauji palielinājās arī pašu ebreju finansistu, rūpnieku un tirgotāju ienākumi. Pēc A. Ceihnera aprēķina vidēji viena

ebreju ienākumi apmēram 1,8 reizes pārsniedza viena latvieša ienākumus. Šādu stāvokli noteica latviešu lielākās daļas nodarbinātība lauksaimniecībā, kur peļņas pakāpe bija zema, tikai 2–4% gadā. Turpretī tirdzniecībā tā bija 10–15%, rūpniecībā – 8–10 procenti. Tādēļ ebreju pilsoņi ieguva vairāk. Ebreju turīgie ļaudis daudz naudas ieguldīja savu uzņēmumu modernizācijā un paplašināšanā, savas kopienas nabadzīgo cilvēku pabalstišanā.

### Ebreju politiskās dzīves struktūra

Ebreji, kļuvuši par Latvijas pilsoņiem, izrādīja lielu politisku aktivitāti. Latvijas Republikā līdz 1934. gada 15. maijam darbojās vairākas ebreju politiskās partijas.

Visietekmīgākā no tām bija 1920. gadā dibinātā reliģiozi konservatīvā *Agudat Israel* (Izraēla apvienība), tās līderis bija Mordehajs Dubins. Tā propagandēja ebreju reliģiozās tradīcijas, Latvijas iekšpolitikā sadarbojās ar Latviešu zemnieku savienību un tās līderi Kārli Ulmani, ar kuru M. Dubinu vienoja arī personiska draudzība. 1929. gada beigās M. Dubins devās uz ASV, lai panāktu aizdevuma piešķiršanu Latvijai krīzes pārvarēšanai. Viņa misija bija sekmīga.

Otra reliģiska, bet cionistiska partija, kas propagandēja atgriešanos Izraēlā (Palestīnā), tika izveidota 1922. gadā un saucās *Mizrahi*. To vadīja Mordehajs Nuroks. Šī partija uzturēja ciešus sakarus ar Vispasaules ebreju kongresu, kā vadībā M. Nurokam bija ievērojama loma. Saeimā *Mizrahi* atbalstīja labēji centriskos latviešu politiķus. 1926. gada decembrī Valsts prezidents J. Čakste bija minējis M. Nuroka vārdu iespējamo Latvijas Ministru prezidenta kandidātu skaitā.

1920. gadā nodibinātā Ebreju nacionālā demokrātu partija (līderis Leibs Fišmans) bija izteikti pilsoniska un centriska. Tā pārstāvēja turīgo ebreju uzņēmēju un tirgotāju intereses. Ap 1924. gadu šī partija zaudēja savu ietekmi, jo maz rūpējās par ebreju kopējām interesēm.

Kreisajā politiskajā spektrā ietekmīga bija kreiso cionistu partija *Ceire Cion* (Cionas jaunatne), kas savos uzskatos centās savienot cionisma idejas ar demokrātiska sociālisma koncepciju. Kreisie cionisti gribēja izveidot Palestīnā nacionālu un sociāli taisnīgu ebreju valsti. Šīs partijas līderis bija Latvijā un visā Eiropā plaši pazīstams tiesībzinātnieks Maksis Lazersons, kurš aktīvi darbojās arī Tautu Savienības minoritāšu komisijā. 1931. gadā *Ceire Cion* apvienojās ar Latvijas cionistu sociālistu organizāciju kopīgā Cionistu sociālistu partijā.

Latvijas ebreju marksistiskā strādnieku partija Bunds, kuras līderis bija ārsts Noahs Maizels, cieši sadarbojās ar kreiso Latvijas Sociāldemokrātisko strādnieku partiju. Bunda vadībā darbojās ebreju kreisās jaunatnes organizācija *Perecklub* un studentu biedrība *Zukunft* (Nākotne). Latvijas Bunds aktīvi uzstājās kā pret labējām latviešu partijām, tā arī pret komunistiem.

Visas minētās ebreju politiskās partijas, par spīti atšķirīgiem uzskatiem, ne vienu vien reizi Satversmes sapulcē un Saeimā vienojās savā starpā, lai paustu un aizstāvētu kopīgu viedokli, īpaši tad, ja bija jāizšķir kāds jautājums, kas skāra Latvijas ebreju kopīgās intereses.

Zīmīgi, ka ebreji, kas veidoja ap 4,8–5 % Latvijas pilsoņu, 1., 2. un 3. Saeimā ievēlēja 5–6 deputātus. Tas nozīmē, ka vairākums ebreju balsoja par savas kopienas partijām.

1931. gadā daudzi ebreji balsoja par LSDSP kandidātiem. Tās bija saimnieciskās krīzes un antisemitisko spēku aktivizācijas sekas, tādēļ atbalsts tika meklēts marksistiskajā partijā.

Dažādas ebreju politiskās partijas un grupas izvirzīja savus kandidātus pašvaldību vēlēšanās un bieži sekmīgi. 1922. gadā starp Latvijas pilsētu 726 domniekiem bija 67 ebreji. 1920. gadā Rīgas domē bija trīs ebreju deputāti (no 90), Liepājā, Jelgavā, Ventspilī, Kuldīgā, Tukumā un Talsos viņu bija 6–12 % deputātu sastāva, Bauskas domē – četri deputāti (no 20), Aizputē – pieci (no 20), Rēzeknē – 14 (no 30), bet Ludzā – 10 (no 20). Daugavpils domē 1928.–1931. gadā ebrejiem bija apmēram viena trešā daļa deputātu vietu.

## 2. tabula

## Ebreju deputātu skaits Latvijas 1.–4. Saeimā

Partija	1. Saeimā 1922. gadā	2. Saeimā 1925. gadā	3. Saeimā 1928. gadā	4. Saeimā 1931. gadā
<i>Agudat Israel</i>	2	2	1	2
Nacionālie demokrāti	1	–	–	–
<i>Mizrahi</i>	1	1	2	1
<i>Ceire Cion</i>	1	1	1	–
Bunds	1	1	1	–
Kopā	6	5	5	3

Ārpus Saeimas aktīvi darbojās Sociālistu revizionistu partija, ko 1923. gadā nodibināja starptautiskā cionisma radikālā spārna līderis Vladimirs Žabotinskis. Viņa ietekmē Rīgā tika izveidota ebreju jaunatnes radikālā organizācija *Betar*, kuras centrs vēlāk atradās Polijā. *Betar* gatavoja jauniešus bruņotai cīņai par Izraēla zemes atgūšanu un ebreju nacionālās valsts nodibināšanu, kā arī darbam atjaunotā tēvzemē. Latvijas *Betar* rindās bija līdz 2000 jauniešu.

Ebreju nacionālās tradīcijas audzināja arī ebreju skautu jaunatnes organizācija *Necah*, dažādos laika posmos tajā bija no 1800 līdz 3000 biedru.

Nabadzīgāko ebreju ģimeņu jauniešos populāra un pievelkoša bija nelegālā Latvijas Komunistiskā partija (LKP), kuras galvenā vadība atradās Maskavā. Par LKP atbalsta organizāciju Latvijā kļuva legālais ebreju strādnieku kultūrizglītības centrs *Arbeterheim* (Strādnieku nams), ko vadīja Ābrams Ravdins. Tā vadībā rosījās ap 3 tūkstošiem dalībnieku gan Rīgā, gan filiālēs Daugavpilī, Liepājā un Rēzeknē. 1922. gadā Rīgas *Arbeterheim*ā viesojās un uzstājās Vladimirs Majakovskis.

Ebreju komunisti 1920. gadā izveidoja arī nelegālu organizāciju *Kampf Bund* (Cīņas Bunds), kas darbojās kā Latvijas Kompartijas ebreju sekcija. Tās redzamākie darboņi bija Markus Donskojs, Josifs Ļenskis un Ābrams Gurēvičs.

Šīs komunistu apvienības veica destruktīvu, graužošu darbību, uzturēja sakarus ar PSRS. Taču tām nekad neizdevās ietekmēt ebreju jaunatnes vairākumu. Tās bija ekstrēma, totalitāri domājoša mazākuma pārstāves. Ebreju cionisti un *Betar* asi cīnījās pret komunistiem un guva panākumus.

### Ebreju skolas

Neatkarīgās Latvijas Republikas laikā līdz pat 1940. gada jūnijam pastāvēja plašs ebreju minoritātes skolu tīkls. Pamatskolas lielākoties uzturēja vai subsidēja valsts un pašvaldības, toties ebreju vidusskolas pārsvarā piederēja privātpersonām vai sabiedriskām organizācijām.

3. tabula

Ebreju skolu skaits Latvijā 1919.–1940. gadā

Mācību gads	Pamatskolas	Vidusskolas	
		valsts un pašvaldību	pavisam
1919./20. māc. g.	21	–	4
1922./23. māc. g.	66	4	9
1924./25. māc. g.	67	5	15
1933./34. māc. g.	88	5	18
1939./40. māc. g.	60	4	11

Šīs skolu tīkls nodrošināja ebreju jaunatnes izglītošanu viņu nacionālās identitātes garā. 1922. gadā ebreju skolās mācījās 22%, bet

1929. gadā – 82% ebreju ģimeņu bērnu. Tomēr ievērojama daļa ebreju līdz 1934. gadam savus bērnus sūtīja arī vācu un krievu skolās.

Sākumā mācības ebreju skolās pārsvarā norisa krievu valodā, bet, jau sākot ar 20. gadu otro pusi, – jidiša un latviešu valodā, mācot arī ivrita, vācu, angļu, krievu valodu. 1930. gadā 45,82% ebreju skolu skolēnu mācījās jidiša, 36,05% – ivrita, 13,077% – vācu un 5,05% – krievu valodā. 30. gados pieauga to skolu skaits, kur mācības notika ivrita valodā. Ebreju skolās lielu uzmanību veltīja arī skolēnu patriotisma un lojālisma audzināšanai pret Latvijas valsti. 1929. gada nogalē Izglītības ministrijas Ebreju skolu nodaļa izveidoja komisiju līdzekļu vākšanai Brīvības pieminekļa celtniecībai Rīgas centrā. Šajā sakarā komisija vērsās ar uzsaukumu pie ebreju skolēnu vecākiem, nobeidzot to ar vārdiem: "Lai pašas tautas celtais Brīvības piemineklis liecina par rasto saskaņu iedzīvotāju starpā."

Prāvs bija arī ebreju studentu skaits.

#### 4. tabula

#### Ebreju studentu skaits Latvijā

Mācību gads	Studentu skaits	Īpatsvars visu studentu skaitā, %
1919./20. māc. g.	265	19,57
1924./25. māc. g.	564	8,84
1931./32. māc. g.	769	8,77
1936./37. māc. g.	463	6,83

Ebreju studentu skaita samazinājumu daļēji radīja nedemokrātiskie ierobežojumi jeb uzņemšanas normas viņu tautībai vairākās fakultātēs, piemēram, tiesību zinības, medicīnas u.c., kur no 1934. gada ebreju jauniešu uzņemšanai bija noteikta kvota. No

1920. līdz 1937. gadam Latvijas Universitāti bija beiguši 738 ebreji jeb 12,76% visu absolventu.

Latvijas ebreju intelekts izpaudās arī valodu prasmē. 1936. gadā vairāk nekā puse no viņiem prata trīs četras valodas, bet 6,4% – piecas un vairāk valodu. 1930. gadā 62,46% ebreju raiti runāja latviešu valodā, bet Rīgā – 68,92%, Liepājā – 88,4%, Jelgavā – pat 90,52%, toties Daugavpilī – tikai 18,6 procenti. Latviešu valodu neprata daudzi gados veci cilvēki un Latgalē dzīvojošie, kuri dzīvoja nelatviskā vidē. Var lēst, ka 1940. gadā jau apmēram 80% ebreju Latvijā spēja sazināties latviešu valodā.

Rainis savā pēdējā intervijā, ko viņš 1929. gada septembrī sniedza avīzei "Segodņa", ļoti augstu novērtēja ebreju jaunatnes tieksmi apgūt latviešu valodu un piedalīties Latvijas sabiedriskās dzīves pasākumos. Viņa ieskatā tā bija Latvijas topošās kopnācijas iezīme, kas deva paraugu citu minoritāšu jaunajām paaudzēm.

### Ebreji Latvijas kultūras dzīvē

Nozīmīgs bija ebreju devums Latvijas kultūras dzīvē. No 1922. līdz 1934. gadam Rīgā, Jēzusbaznīcas ielā 3, darbojās pašdarbības Ebreju strādnieku teātris. 1926. gadā Rīgas ebreju kluba ēkā Skolas ielā 6 aizkaru vēra profesionālais Ebreju minoritātes teātris (Jaunais ebreju teātris). To vadīja tolaik pazīstami režisori A. Morevskis, A. Šteins, Jūlijs Adlers, Jefims Veisbeins, Menahims Rubins, Rūdolfs Zaslavskis u.c. Repertuārā galvenokārt bija Šoloma Aleihema, Šoloma Aša, Ādama Goldfādēna u.c. ebreju rakstnieku lugas jidiša valodā.

Teātra dekorācijas veidoja talantīgais mākslinieks Mihails Jo (Meijers Jofe). Teātrī bieži viesojās ebreju teātra trupas no Ņujorkas, Varšavas, Viļņas un Telavivas.

Sevišķi izteiksmīga bija ebreju dalība Latvijas mūzikas dzīvē. 1926.–1929. gadā trīs sezonas Nacionālās operas galvenā diriģenta

pienākumi tika uzticēti Emilam Kuperam. Mūzikas vēsturniece Vija Briede secina: "E. Kupera nozīme latviešu opermūzikas attīstībā ir milzīga. Būtība viņš pacēla mūsu teātri Eiropas līmenī."

1937./38. gada sezonā Nacionālās operas orķestri diriģēja slavenais Leo Blehs, kurš pirms tam 20 gadus bija Vācijas Valsts operas Berlīnē galvenais diriģents. Pēc 1945. gada viņš atkal diriģēja Valsts operu Rietumberlīnē.

Sarp operas solistiem no 1936. gada bija jaunais Leonīds Zahodņiks. Daudzus gadus Latvijas konservatorijā vijolnieku klasi vadīja profesors Ādolfs Meecs. Viņu talantīgāko audzēkņu skaitā bija brīnumbērns Sāra Rašina, kura 1937. gadā 17 gadu vecumā kļuva par starptautiskā konkursa uzvarētāju Briselē, saņemot arī Latvijas valdības prēmiju.

Latviešu pirmajai mākslas kinofilmam "Tautas dēls" 1931. gadā mūziku komponēja Marks Lavri, kurš 1941.–1947. gadā bija Palestīnas tautas operas diriģents, vēlāk strādāja Izraēlas radio.

20. gados Rīgā pastāvēja Ebreju tautas konservatorija, kas atradās Pauluči (tag. Merķeļa) ielā 11. Tās audzēknis bija slavenais dziedonis Mihails Aleksandrovičs, neatkārtojams ebreju tautasdziesmu izpildītājs.

Estrādes mūzikā pirmā persona bija "tango karalis" Oskars Stroks, kura "Melnās acis" skanēja visā Austrumeiropā un ne tikai. Ilgi neaizmirsā arī viņa "Zilās acis", "Mans pēdējais tango" u.c. melodijas.

Izcils bija vairāku ebreju sniegums Rīgas arhitektūrā. Īpaši jāpiemin jūgendstila klasiķis Pauls Mandelštams – Latvijas Republikā pēc viņa projekta uzcēla Ebreju klubu un teātri Skolas ielā 6, daudzstāvu universālveikalu Kalēju ielā 5, Rīgas tirdzniecības banku Smilšu ielā 1, tirdzniecības, kantoru un dzīvokļu namu Elizabetes ielā 57, ēkas Stabu ielā 17, Bruņinieku ielā 40, Brīvības ielā 97 u.c.

Ir jāatzīmē arī ebreju dalība Latvijas sportā, kur liela loma bija klubiem "Hakoah" un "Makkabi". "Hakoah" futbola komanda spēlēja virslīgā un deva trīs futbolistus Latvijas valsts izlasei. Pazīstamākais bija centra uzbrucējs Ilja Vestermans, kurš valsts vienības spēlēs iesita 11 vārtus.

1919.–1940. gadā iznāca 40 ebreju avīzes un žurnāli. Ilgus gadus tiražēja avīzi "Das Folk" (Tauta; 1920.–1927. g.), kas pauda cionistiskus uzskatus, kreiso cionistu laikrakstu "Frimorgn" (Rītā; 1926.–1934. g.), konservatīvo avīzi "Haint" (Šodien; 1934.–1940. g.), ko izdeva *Agudat Israel*. Ebreju žurnālisti vadīja arī krievu valodā iznākošo avīzi "Segodņa", kas bija viena no vispopulārākajām avīzēm Latvijā.

### Reliģiskā dzīve

Latvijas ebreju vairākums bija reliģiozi ļaudis. Pastāvēja ap 200 jūdais-tisku draudžu. Daugavpilī vien bija 40 sinagogu un lūgšanas namu, Rīgā – 30 (to skaitā 14 sinagogas, no tām 4 horālās), Rēzeknē – 10. Visā Eiropā ebreju sabiedrība zināja Bauskas rabinus Ichaku Kohenu Kuku un Mordehaju Eliasbergu, Rīgas rabinu Mendelu Zaksu, kā arī Daugavpils rabinus izcilus jūdaisma teorētiķus Josifu Rozinu un Meieru Simhi, Jelgavas rabinu Levi Ovčinski. Latvijā samērā liela ietekme bija hasīdisma reliģiskajam virzienam, ko spilgti pārstāvēja minētais J. Rozins – Rogačovas gaons. Arī *Agudat Israel* partija (vēlāk organizācija) orientējās uz hasīdismu, tā nacionāli reliģisko konservatīvismu. Kad 1927. gadā Maskavā čeka arestēja un uz nāvi notiesāja hasīdisma Habada kustības galvu Lubaviču Rebi Josifu Ichaku Šneersonu, M. Dubins devās uz PSRS galvaspilsētu un tur vadošās instancēs panāca, ka Šneersonu atbrīvoja un atļāva viņam izbraukt uz Latviju. Latvijas valdība atbalstīja šo M. Dubina humāno misiju, deva Šneersonam patvērumu un Latvijas pilsonību. Uz neilgu laiku Rīga kļuva par hasīdisma pasaules centru. No šejienes Šneersons devās uz Poliju, bet 1939. gadā Latvijas vēstniecība palīdzēja viņam no vācu ieņemtās Varšavas emigrēt uz Amerikas Savienotajām Valstīm, kur Ņujorkā izveidojās spēcīgākais hasīdisma centrs.

## Antisemītisma uzbrukums

Pēc Pirmā pasaules kara Eiropā uzliesmoja tāds antisemītisms, kāds te nebija pieredzēts kopš viduslaikiem, taču 20. gadsimtā izplatījās nevis reliģiski motivēts, bet rasistisks antisemītisms. Ebrejus ienīda un vajāja kā svešu rasi. Šāds rasisms sevišķi bīstamā veidā izplatījās Vācijā, kur kļuva par politiskā avantūrista Ādolfa Hitlera vadītās Nacionālsociālistiskās partijas ideoloģijas pamatelementu.

Latvijā antisemītisms neguva plašu attīstību. Neviena republikas valdība un Saeima to neveicināja. Ebreja un latvietes dēls Zigfrīds Meierovics bija Latvijas pirmais ārlietu ministrs un 1921.–1924. gadā divas reizes Ministru prezidents. Viņu cienīja kā latvieši, tā ebreji. Taču starp nacionālistiskām politiskām aprindām, kas vēlējās veidot Latviju tikai par latviešu etnosa valsti, bija samērā daudz ebreju nīdēju. Savu ksenofobiju viņi motivēja ar ebreju izcelsmes uzņēmēju un baņķieru it kā pārkāptu lielo ietekmi ekonomikā, ebreju norobežošanu savā reliģijā un sekulārā nacionālā dzīvē, un tādēļ viņu intereses pretdarbojoties latviešu nacionālajiem mērķiem. Šo antisemītu "argumenti" ignorēja Latvijas vēstures realitātes. Latviešiem trūka kapitāla rūpniecības un tirdzniecības attīstīšanai ne jau ebreju dēļ, bet gan tādēļ, ka vairāk nekā 60 gadu grūtā darbā gūtos iekrājumus nācās maksāt par vācbaltiešu muižniecības īpašumā esošās zemes izpirkšanu. Ebreju segregācija radās viņu diskriminācijas apstākļos Krievijas impērijā. To varēja pārvarēt, veicinot ebreju integrēšanos Latvijas brīvvalsts sabiedrībā. Antisemīti noraidīja šādu iespēju.

Judofobiskā aģitācija iedarbojās. 1920. gada jūnijā Rīgā, Rēzeknē un Daugavpilī huligāniskas grupas rupji aizskāra un aplaupīja ebreju tautības cilvēkus. Varas iestādes apturēja ekscesus. "Valdības Vēstnesis" 26. jūnijā publicēja paziņojumu "Latvieši un ebreji", kurā uzsvēra, ka latvieši un ebreji visu laiku dzīvojuši mierīgi un satīcīgi un ka šī tradīcija jānosargā. Vienādas tiesības un drošība būšot visiem Latvijas pilsoņiem, kas godīgi izpilda savus pienākumus un ir uztīgi valstij.

Neraugoties uz to, labējā, nacionāli radikālā latviešu prese – avīzes “Latvijas Sargs”, “Zemgalietis”, “Vienots Spēks”, laikraksts “Vairogs” Latgalē u.c. 20. gadu pirmajā pusē bieži rakstīja par “žīdu briesmām un netikumiem”. Sevišķi izcēlās Kristīgās nacionālās savienības (KNS) orgāns “Tautas Balss”, ko rediģēja G. Reinharde un J. Dāvis, publicējami arī savus antiebrejiskos rakstus. Tā viņi cerēja savai partijai piesaistīt lielāku balsotāju skaitu no mazizglītotu un sociāli neapmierinātu slāņu vidus. 1922. gadā 1. Saeimas vēlēšanās KNS ieguva četras deputātu vietas, bet 2. Saeimā 1925. gadā – vairs tikai divas vietas. Izrādījās, ka antisemitiskie saukļi spēcīgi iedarbojās tikai pēckara lielo ekonomisko grūtību laikā, kad tika “meklēti” šo grūtību vaininiekus cittautiešu vidē. Latvijas saimnieciskajam stāvoklim stabilizējoties, etniskās attiecības kļuva tolerantākas.

Taču antisemīti arī tad nerimās. Par saimnieciskā antisemitisma līderi kļuva Nacionālās apvienības vadītājs Arveds Berģs, kurš 1921. gadā sāka izdot avīzi “Latvis” un 1922. gadā nodibināja Latvju nacionālo klubu. Tā pārstāvji sevišķi aktīvu darbību izvērta studentu vidū un 1922. gada rudenī izprovocēja uzbrukumu ebreju studentiem Latvijas Universitātē. Sakarā ar to Latvijas Ministru kabinets 1922. gada 9. decembra sēdē apsprieda antisemitisma izplatības jautājumu un nosodīja ekstrēmo nacionālistu politisko huligānismu.

Tomēr antisemitisma propagandu Latvijas demokrātija neaizliedza. Nacionālais klubs turpināja graujošu darbību, un 1925. gada 23. janvārī tā teroristu grupa iemeta rokasgranātu sinagogā Dzirnau ielā 124, bet tā paša gada februārī – pudeli ar indīgām vielām ebreju sociāldemokrātiskās organizācijas *Perec* telpās Dzirnau ielā 96. Klubu par politiskās vardarbības veicināšanu 1925. gadā gan slēdza, taču tas vēl divus gadus darbojās ar citu nosaukumu. Antisemitismu piekopa arī Tēvijas sargi, Latvijas sargi, Latviešu aktīvo nacionālistu savienība u.c. ultralabējas organizācijas.

Antisemītiskie aizspriedumi un uzskati pastiprinājās, sākot ar 1930. gadu, kad Latviju skāra pasaules ekonomiskā krīze. Daudzu latviešu materiālais stāvoklis krasi pasliktinājās, viņu sīkie uzņēmumi bankrotēja, radās masu bezdarbs. Arī ebreju iedzīvotāji cieta no krīzes, tomēr ebreju izcelsmes uzņēmēji bija noturīgāki, viņus glāba lielāka iespēja saņemt ārzemju kredītus, arī kapitāla rezerves bija prāvākas. Latvijas tautsaimniecība kopumā no tā tikai ieguva. Taču antisemītiskie propagandisti apgalvoja, ka pretēji latviešiem ebreji gūstot no krīzes sev labumu un tādēļ padziļinot to, nesot postu un trūkumu.

1931.–1932. gadā nodibinājās profašistiska, ksenofobiska, arī antisemītiska organizācija Ugunskrusts, ko 1933. gadā pārdēvēja par Pērkonkrustu (ap 2 tūkstošiem biedru). Tās kodolu veidoja bijušie Nacionālā kluba biedri un Latvijas Universitātes antisemītiski noskaņotie mācībspēki un studenti. Par viņu līderi kļuva Gustavs Celmiņš – fanātisks nacionālistiskas, totalitāras iekārtas piekritējs un antisemīts. Pērkonkrusta cīņas programma paredzēja ebreju izspiešanu no Latvijas, radot tādu gaisotni un apstākļus, kas piespiestu viņus izceļot. No 1933. gada Pērkonkrustu sāka ietekmēt arī Ā. Hitlera antisemītiskā politika Vācijā.

1934. gada 30. janvārī ar Rīgas apgabaltiesas spriedumu par savvērestības organizēšanu, noziedzīgu aģitāciju u.c. likumpārkāpumiem Pērkonkrustu aizliedza, taču tā aktīvistu turpināja darboties nelegāli.

### Kārļa Ulmaņa autoritārās valdības attieksme pret ebrejiem

1934. gada 15. maija valsts apvērsuma rīkotāji un viņu vadonis Zemnieku savienības līderis Kārlis Ulmanis, kurš kļuva par autoritārās valdības vadītāju, nebija antisemīti. K. Ulmani gan ietekmēja totalitārās idejas Eiropā, B. Musolini piemērs, taču viņš nekad nesimpatizēja hitlerismam, nacismam. K. Ulmanis kādā valdības sēdē esot uzsvēris, ka Latvijā "pretžidu likumi" nebūs.

Autoritārās valdības ekonomiskās politikas mērķis – valsts kapitālisma attīstība, koncentrējot banku kapitālu un lielražošanu latviskas valsts rokās, protams, aizskāra daudzu ebreju finansistu un uzņēmēju intereses. Piemēram, 1938. gada 18. janvārī valsts pārņēma septiņus lielākos Latvijas tekstiluzņēmumus, kas piederēja ebrejiem. Daudziem ebreju uzņēmējiem tika atteiktas importa atļaujas. Pēc 1934. gada sākās ebrejiem piederošā kapitāla aizplūšana no Latvijas uz ASV, Lielbritāniju u.c. Rietumvalstīm, aizceļoja arī daudzi speciālisti. Latvijas ekonomisko perspektīvu tas vājināja.

K. Ulmaņa autoritārās varas pasākumi izglītības un kultūras jomā arī ietekmēja ebreju dzīvi. Tika likvidēta ebreju skolu pārvaldes autonomija, noteikts, ka viņu bērni drīkst mācīties tikai latviešu un ebreju valodā, bet no jauktām latviešu un ebreju ģimenēm – tikai latviešu skolās. No darba atlaida demokrātiski un kreisi noskaņotus skolotājus. 1934. gada novembrī vairākās Rīgas ebreju skolās notika protesta streiki, sakarā ar ko vairāk nekā 40 ģimnāzistu izslēdza no audzēkņu skaita. Ierobežoja ebreju uzņemšanu augstskolās, viņu karjeras iespējas saimnieciskā darbā, jurisprudencē, pat medicīnā.

Kopumā skatot, atkāpe no Latvijas Satversmē deklarētās valsts varas piederības visam pilsoņu kopumam mazināja ebreju kopienas spēju saglabāt savu etnisko un kultūrālo identitāti. Taču K. Ulmaņa valdība nelika šķēršļus ebreju skolu un kultūras biedrību pastāvēšanai. 1939./40. mācību gadā Latvijā darbojās 60 ebreju pamatskolu un 11 vidusskolas, no kurām astoņas bija privātas (1933./34. māc. g. bija 100 ebreju pamatskolu un 14 vidusskolas). Ievērojama daļa ebreju bērnu sāka mācīties latviešu skolās. Tāda bija viņu vecāku izvēle, ko noteica nepieciešamība pielāgoties autoritārās varas nacionālajai politikai.

Pēc 15. maija apvērsuma visu ebreju politisko partiju darbība tika apturēta, taču M. Dubina vadītajai konservatīvajai *Agudat Israel* atļāva darboties kā organizācijai. Starp K. Ulmani un M. Dubinu saglabājās

savstarpēji draudzīgas privātas attiecības. To apliecināja fakts, ka 1937. gadā K. Ulmanis kopā ar kara ministru ģenerāli J. Balodi Rīgas stacijā ar ziediem sagaidīja M. Dubina dēlu un viņa jauno sievu, Vīnes virsrabīna meitu. Tomēr šīs attiecības neietekmēja varas etnopolitiku.

K. Ulmaņa valdība atļāva darboties arī vairākām cionistu ietekmē esošām organizācijām un grupām, to skaitā *Betar*, labvēlīgi attiecoties pret to mērķiem un uzdevumiem. 1937. gada 27. septembrī Latvijas pārstāvis Tautu Savienībā Ludvigs Sēja Ženēvā oficiāli apliecināja, ka Latvijā nav ebreju jautājuma un ka latviešu tauta ar lielām simpātijām vēro ebreju tautas centienus atgriezties savā vēsturiskā dzimtenē – Palestīnā. To varēja saprast kā Latvijas atbalstu cionismam.

K. Ulmaņa valdība veica vairākus pasākumus, lai izbeigtu antisemitisma propagandu. Jau 1934. gadā valdībai nevēlamo un tādēļ slēdzamo avīžu un žurnālu sarakstā iekļuva gandrīz visi antisemitiskie izdevumi. Slēdza arī A. Berga vadīto "Latvi", un 1935. gada 16. septembrī krita antisemitiskās preses pēdējais bastions žurnāls "Tautas Vairogs", ko iekšlietu ministrs slēdza par etniskā naida sludināšanu. K. Ulmanis personiski aizliedza J. Dāvja antisemitisko brošūru izplatīšanu un Rīgas namsaimnieku biedrības sanāksmē visiem dalībniekiem paziņoja, ka nepieļaus viņa "pretžīdu darbības" turpināšanu, bet brošūras sadedzinās. Policija apķīlāja J. Dāvja jaunizdevumus.

Tomēr arī K. Ulmaņa autoritārās varas gados antisemitisko ideju izplatītāji turpināja savu darbību ierobežotos apstākļos. Pret ebreju klātbūtni Latvijas sabiedriskā dzīvē nemitīgi agitēja Pērkonkrusta pagrīdes grupas un pulciņi. 1938. gadā G. Celmiņš rakstīja no Helsinkiem saviem līdzgaitniekiem: "Žīdu liktenis tiks izšķirts galīgi un radikāli, jaunam laikmetam galīgi nostiprinoties, Eiropas valstīs vairs nebūs neviena žīda."

Antisemitisku uzskatu izplatīšanu, sākot ar 1935. gadu, aktīvi veica Latvijas vācbaltiešu kopienā izveidojusies nacionālsociālistiskā *Bewegung* (Kustība), kuras vadītājiem bija tieši sakari ar H. Himmleru un R. Heidrihu. Tā organizēja arī Vācijā izdotās antisemitiskās literatūras izplatīšanu. Par antisemitisma ruporu kļuva Rīgā iznākošais vācbaltiešu žurnāls *"Baltische Monatshefte"*. Valdības preses cenzūra uz faktiem nereaģēja. Jādomā, nevēloties izsaukt Vācijas neapmierinātību.

K. Ulmaņa valdība līdz 1938. gada rudenim Latvijā uzņēma daudzus ebreju bēgļus no Vācijas. Zināma viņu daļa palika Latvijā. To vidū bija izcilais ebreju vēsturnieks Šimons Dubnovs, 10 sējumu "Pasaules ebreju vēstures" autors, kurš Rīgā turpināja savus pētījumus.

Pēc Sudetu apgabala iekļaušanas Vācijā bēgļu uzņemšana tika pārtraukta. 1938. gada 13. oktobrī ar tvaikoni "Regīna" Rīgā atbraukušos 77 Vīnes ebrejus Latvijā vairs neielaida. 1939. gadā nepieņēma arī ebrejus no vācu ieņemtās Klaipēdas.

Sākot ar 1938. gada rudeni, ebreju sabiedrība Latvijā ar bažām un lielu satraukumu apsprieda savu stāvokli situācijā, kad pastiprinājās ebreju vajāšana Vācijā un tika izteikti Hitlera draudi "norēķināties" ar visas Eiropas ebrejību. Pēc Čehoslovākijas un Klaipēdas sagrābšanas 1939. gada pavasarī daudzi ebreji prognozēja Vācijas vēršanos pret Baltijas valstīm, kas pašas nespēja sevi aizstāvēt. Anglijas un Francijas rezervētā nostāja vedināja secināt, ka vienīgā lielvalsts, kas var glābt Baltijas ebrejus no iznīcināšanas, ir staļiniskā Padomju Savienība. Šo iluzoro priekšstatu aktīvi izplatīja ebreji, kuri bija Latvijas nelegālās Kompartijas biedri vai tās atbalstītāji, aktīvi darbojās arī prokomunistiskajā Latvijas Darba jaunatnes savienībā.

1939. gada septembrī, oktobrī Latvijas ebrejus ļoti satrauca ziņas par nacistu okupantu represijām pret ebrejiem vācu armijas ieņemtā Polijā, ebreju masveida padzišanu no dzīvesvietām, viņu

īpašuma konfiskāciju, inteligences slepkavošanu. Par Molotova–Ribentropa (Staļina–Hitlera) paktu Latvijas iedzīvotājiem nekas nebija zināms, un tādēļ daudzi tolaik uzskatīja par vēlamu militāru sadarbību ar PSRS, lai novērstu iespējamo Vācijas agresiju pret Latviju. Ebreju kreisās aprindas ar prieku apsveica 1939. gada oktobrī Latvijai uzspiesto “aizsardzības līgumu” un Sarkanās armijas kontingenta ierašanos Latvijas teritorijā. Daudzi ebreji, kuri nebūt nesimpatizēja komunismam, uzskatīja to par sev labvēlīgu pagaidu risinājumu. Palika cerība, ka galu galā Latvijas likteni izšķirs sabiedroto uzvara Rietumu frontē. Tādā noskaņā tika sagaidīts 1940. gads.

### Zem sirpja un āmura

Nacistiskās Vācijas ātrā militārā uzvara pār Dāniju, Norvēģiju, Nīderlandi, Beļģiju, Parīzes krišana un Francijas kapitulācija 1940. gada jūnijā visos Latvijas iedzīvotājos radīja satraukuma un baiļu izjūtu. Īpaši noraizējušies bija ebreji. Tādēļ daudzi no viņiem ar atvieglojumu uzņēma 1940. gada 17. jūnija rītā Rīgas radio pārraidīto ziņu, ka Latvijas pieņēmusi PSRS “priekšlikumu” ielaist savā teritorijā Sarkanās armijas “papildu kontingentu”. Kreisi noskaņotie jaunieši devās uz ielām sagaidīt šo karaspēku kā draugus, glābējus. Daudzi vēl neapjauta, ka sākas okupācija un Latvijas neatkarības likvidēšana.

Ebreju konservatīvās un cionistiskās aprindas to saprata, taču loloja cerības, ka Baltijā staļinisms nerīkosies tik nežēlīgi kā PSRS, ka vismaz daļēji tiks atjaunota pēc 15. maija aizliegtā demokrātija. Šīs ilūzijas ātri izzuda, kad okupanti atklāti forsēja Latvijas pievienošanu padomju impērijai. Taču pat tad ebreju pilsonība pakļāvās jaunajai varai, jo aplēsa: labāk zaudēt īpašumus padomju okupācijā nekā kļūt par iznīcībai nolemtiem geto iemītniekiem nacistu okupācijas jūgā.

*Agudat Israel* un *Mizrahi* aktīvisti pret padomju okupantiem izturējās rezervēti, nožēloja Kārļa Ulmaņa atceļšanu no prezidenta amata, neuzticējās ne A. Kirhenšteinam, ne V. Lācim, saskatot viņos tikai marionetes. Ebreju jaunatnes organizācija *Betar* tūlīt pat izveidoja savu pagrīdes tīklu un centās turpināt cionisma propagandēšanu.

Jau 1940. gada jūlijā sākās cionistu, konservatīvo un reliģisko ebreju biedrību, klubu un mācības iestāžu slēgšana. Faktiski notika ebreju kopienas sagraušana. To pabeidza 1941. gada pavasarī, kad 23. martā slēdza Ebreju kultūras biedrību Latvijā un 14. aprīlī – *Bikur Holim* biedrību. Likvidēja arī kopienas lauksaimniecības fermu “Jaunklinči”, kur apmācīja izceļotājus uz Palestīnu. Fakts, ka biedrību likvidācijas komisijās darbojās arī ebreju komunisti un komjaunieši, lietas būtību nemaina. Ebrejiem atņēma viņu nacionālās identitātes saglabāšanas galvenos balstus.

Kreisie ebreji 1940. gadā aktīvi piedalījās okupācijas režīma pārvaldes aparāta veidošanā. Viņi tika iecelti par komisariātu darbiniekiem, nacionalizēto uzņēmumu vadītājiem, partijas un padomju orgānu funkcionāriem, politdarbiniekiem, taču pašā okupācijas režīma vadībā ebreju bija maz. Tā saucamajā Tautas saeimā, kas nobalsoja par Latvijas pievienošanu PSRS, no 100 deputātiem tikai divi bija ebreji, LKP Centrālkomitejā no 35 locekļiem – tikai viens, bet marionešu Padomju Latvijas Tautas Komisāru Padomē – neviena. Pie virsotnes piederēja LPSR iekšlietu komisāra vietnieks, no 1941. gada aprīļa LPSR valsts drošības komisārs ebrejs Semjons Šustins, ko šeit atsūtīja no PSRS, lai vadītu represijas. Šai odiozai personai nebija nekāda sakara ar Latvijas ebrejiem, viņš bija 1937. gadā izvirzījis denacionalizējies cinisks karjerists.

Jau 1940. gada augustā sākās Latvijas ebreju pilsonisko un politisko darbinieku aresti. Pirmos apcietināja cionistu revizionistu līderus Dāvidu Varhaftigu un Mahanudu Alperinu. Pēc tam repre-

sēja *Betar* vadību, 1941. gada ziemā un pavasarī arestēja M. Nuroku, M. Dubinu un citus ebreju pilsonības līderus, cionistus, konservatīvos, labējos sociālistus. Viņu aresta sarakstus apstiprināja S. Šustins. Taču ebreji visvairāk cieta 1941. gada 14. jūnija represijas vilnī, kad arestēja arī 553 Latvijas ebreju sabiedriskos darbiniekus (ap 13% arestēto). Saglabājušās ziņas par 1212 ebreju tautības Latvijas pilsoņu deportēšanu (12,5% no izsūtītajiem uz PSRS tālajiem novadiem). Īstenībā deportēto ebreju skaits bija lielāks.

Izsūtīto vidū bija Latvijas Satversmes sapulces locekļi I. Rabinovičs un I. Berzs, 1.–3. Saeimas deputāts Bunda vadītājs N. Maizels, P. Mincs u.c. Vīrieši tika nosūtīti uz Soļikamskas, Vjatkas un Vorkutas nometnēm, viņu sievas un bērni – uz Novosibirsku, Krasnojarsku u.c. vietām. Apmēram puse represēto ebreju gāja bojā, viņu vidū arī P. Mincs, N. Maizels, I. Rabinovičs, M. Dubins (otrrreizējā izsūtījumā 1956. g.).

Arestēja un izsūtīja gandrīz visu Latvijas ebreju kopienas vadošo eliti. Vairs nebija cilvēku, kuri spētu organizēt ebrejus cīņai par savām tiesībām.

## Holokausts Latvijā

Termins "holokausts" veidots no grieķu vārdiem *holos* – 'viss, bez atlikuma' un *cantos* – 'sadedzināts'. Tātad tas nozīmē pilnīgu iznīcināšanu. Mūsdienu izpratnē holokausts ir visu kādai tautai piederīgu cilvēku fiziska iznīcināšana, neapžēlojot un nesaudzējot nevienu, nolūkā likvidēt šīs tautas pastāvēšanu un nepieļaut tās atdzimšanas iespēju. Vācu nacionālsociālistu partija 20. gadu sākumā izvirzīja mērķi: padzīt visus ebrejus no Vācijas un veicināt ebrejības izzušanu visā Eiropā. Nacisti uzskatīja, ka, ebrejiem klātesot, neizdosies pārvarēt demokrātijas, liberālisma, brīvā tirgus un sociālisma ideju ietekmi, uzcelt "tīru", ģermāņu barbariskās tradīcijās ietērtu āriešu Vāciju un Eiropu.

1941. gada martā, gatavoties uzbrukumam pret PSRS, Hitlers uzdeva SS reihsfīreram Heinriham Himleram un Vācijas drošības dienesta vadītājam Reinhardam Heidriham organizēt ieņemtās PSRS teritorijās esošo ebreju tūlītēju, pilnīgu iznīcināšanu. Šī pasākuma īstenošanai tika izveidotas piecas speciālas vācu policijas un drošības dienesta rīcības grupas – *Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD*, saīsināti – einzacgrupas.

Nacistu vadība nolēma iznīcināšanas akcijās iesaistīt arī ieņemto teritoriju, īpaši Baltijas zemju un Rietumukrainas, vietējos antisemītus. R. Heidrihs, kurš vadīja visas einzacgrupas, 1941. gada jūnijā deva tām slepenu instrukciju, kurā prasīja radīt priekšstatu, ka šīs akcijas ir pašu lietuviešu, ukraiņu, latviešu, igauņu un baltkrievu pretebreju naida stihiskas izpausmes. Instrukcijā bija teikts: "Nelikt nekādus šķēršļus pretkomunistu un pretebreju pašattīrīšanās vēlmēm jauniekartotās zemēs. Gluži pretēji, tās jāpastiprina, neatstājot nekādas liecības, un, ja vajadzīgs, ievirzāmas pareizā gultnē, nedodot šīm pašaiizstāvēšanās aprindām iespēju vēlāk atsaukties uz jebkādam pavēlēm vai politiskiem solījumiem."

Vietējo antisemītu un nacistu citu palīgu noziedzīgās izdarības paredzēja filmēt un fotografēt, lai izveidotu liecību fondu. Tam vajadzēja palīdzēt falsificēt notiekošā vēsturi, kompromitēt pakļautās tautas.

Latvijā ienāca einzacgrupa A, ko komandēja SS brigadefīrers (ģenerālmajors) jurisprudences doktors Valters Štālekērs. Tajā bija 990 vīru no vācu policijas, gestapo un SS ieroču šķiras karavīriem. Grupa bija sadalīta speciālās iznīcināšanas vienībās (*Einsatz- und Sonderkomando*), katrā līdz 150 masu eksekūcijām sagatavotu slepkavu.

Jau no Vācijas einzacgrupai līdzī devās vietējo apstākļu zinātāji, kuri 1939.–1941. gadā bija emigrējuši vai aizbēguši no Latvijas un izcēlās ar antisemītisku noskaņojumu. Viņi savlaicīgi spēja nodibināt

kontaktus ar vairākām pretpadomju pretestības grupām un atsevišķiem pērkonkrustiešiem padomju okupētajā Latvijā. Tiem deva "mājienu" iesaistīties ebreju un padomju varas piekritēju iznīcināšanā bez jebkāda tiesas sprieduma.

### Lielākā kriminālā nozieguma pirmais posms

Vācu armijas uzbrukums bija tik sekmīgs, ka līdz 1941. gada 8. jūlijam visa Latvija jau bija tās varā. Uz austrumiem izdevās evakuēties tikai apmēram 15 tūkstošiem Latvijas ebreju, vairāk nekā 75 tūkstoši nokļuva nacistu varā. Tā beidzās ilūzija, ka PSRS pasargās un glābs ebrejus.

Latvijā holokausts sākās naktī no 1941. gada 23. uz 24. jūniju, kad Grobiņas draudzes kapsētā SD slepkavas nogalināja sešus vietējos ebrejus, to skaitā pilsētiņas aptiekāru. Nākamajās dienās Durbē, Priekulē un Asītē dzīvību atņēma 35 ebrejiem. 29. jūnijā Jelgavā nacistu okupanti sāka formēt SD pirmo latviešu palīgvienību, par kuras vadītāju izraudzīja pērkonkrustieti Mārtiņu Vagulānu, tās 200–300 vīru 1941. gada vasarā piedalījās ap 2 tūkstošu ebreju nogalināšanā Jelgavā un citur Zemgalē. Nošaušanu virsvadītāji bija vācu SD virsnieki Rūdolfš Bacs un Alfrēds Bekū, iesaistot einzacgrupas esesiešus. Kopīgi tika nodedzināta Jelgavas galvenā sinagoga.

Pēc Rīgas ieņemšanas V. Štālekers ar pērkonkrustiešu un citu vietējo kolaboracionistu dalību organizēja ebreju pogromu Latvijas galvaspilsētā. Par tā tiešo izpildītāju nozīmēja bijušo pērkonkrustieti un studentu korporācijas biedru 31 gadu veco Viktoru Arāju. Tas bija dīkdienīgs "mūžīgais students", ko uzturēja par viņu 10 gadus vecāka sieva, bagāta veikala īpašniece. Arājs kādu laiku bija strādājis Latvijas policijā. Izcēlies ar godkārību un ekstrēmu domāšanu. Staiģājis, labi pabarots un uzposts, "lepni uz vienas auss sašķiebis studenta cepurī"...

2. jūlijā V. Arājs sāka formēt savu bruņoto vienību no vīriem, kuri atsaucās uz Pērkonkrusta aicinājumu ņemt rokās ieročus un iztīrīt Latviju no "žīdiem un komunistiem". Sākotnēji vienībā pārsvarā bija dažādu studentu korporāciju biedri, pēc tam tajā ienāca daudzi deklasēti, pagrimuši tipi. 1941. gadā pavisam pieteicās ap 300 personu. V. Arāja tuvākie palīgi bija Konstantīns Kaķis, Alfrēds Dikmanis, Boriss Kinslers un Herberts Cukurs. Naktī uz 3. jūliju Arāja komanda sāka arestēt, sist un aplaupīt Rīgas ebrejus. 4. jūlijā nodedzināja horālo sinagogu Gogoļa ielā, pēc tam – sinagogas Maskavas un Stabu ielā, tajās dienās nogalināja daudzus ebrejus, to skaitā bēgļus no Lietuvas. Pajūgos un zilos autobusos Arāja grupas slepkavas izbrauca arī uz dažādām vietām Kurzemē, Zemgalē un Vidzemē, nošaujot tur simtiem ebreju. Šai slepkavošanai vajadzēja dot "paraugu" citiem antisemitiski noskaņotiem nacistu okupantu atbalstītājiem.

Ebreju iznīcināšanā iesaistījās arī atsevišķas latviešu pašaisardzības nodaļas. Piemēram, Īlūkstes apriņķī ebrejus šāva pašaisardzības komandiera Oskara Baltmaņa "nāves vienība", kurā bija 20 aukstasinīgi slepkavotāji.

Visu nogalināšanu virsvadītāji bija vācu SS un SD virsnieki. 1941. gada jūlijā notika Rīgas ebreju masveida nogalināšana Biķernieku mežā, kur gāja bojā ap 4 tūkstošiem cilvēku. Eksekūcijas vadīja šturmbanfireri (majori) H. Barts, R. Bacs un tikko ieceltais Rīgas SD priekšnieks Rūdolfs Lange.

Liepājā pirmā ebreju masveida nošaušana notika 3. un 4. jūlijā, nogalinot ap 400 un 8. jūlijā – 300 ebreju. Šāva vācu SD grupa un policisti, upurus uz nogalināšanas vietu konvojēja latviešu pašaisardzībasnieki. 13. jūlijā sāka graut Liepājas lielo horālo sinagogu, tās Svēto Rakstu ruļļus izklāja Ugunsdzēsēju laukumā un ar sitieniem piespieda tur sadzītos ebrejus soļot pāri saviem svētumiem, skatītājiem jautri smejojot par "amizanto ainu".

Šīs akcijas tieši vadīja einzacgrupas zonderkomandas komandieris Erhards Grauels. Pēc tam viņš devās uz Ventspili. Tur nošau-

šanas kopīgi veica vācu policisti un pašaisardzībnieki. Kaziņu mežā 16.–18. jūlijā nogalināja 300 cilvēku, pēc tam jūlijā, augustā nošāva palikušos 700 pilsētas ebrejus, bet rudenī nogalināja apriņķa ebrejus. Šāvēji bijuši vācu, latviešu un igauņu SD vīri, kuri atbraukuši ar kuģi.

Drīz uz Kuldīgas–Ventspils ceļa parādījās plakātzīme, ka Ventspils ir *Judenfrei* (atbrīvota no ebrejiem).

Daugavpili no paša sākuma ebreju iznīcināšanu komandēja einzackomandas 1b vadītājs Ērihs Ērlingers, līdz 11. jūlijam nošaujot ap 1150 cilvēku. Viņa iesākto turpināja Joahims Hāmans, uz kura atbildību gūlās pilsētas un Dienvidlatgales 9012 ebreju nogalināšana. Aktīvi palīdzējis vietējais palīgpolicijas priekšnieks Roberts Blūzmanis, nodrošinot ebreju pārdzīšanu uz Grīvas geto un nogādi nošaušanas vietās. Rēzeknē nošaušanu veica vācu SD grupa, kam palīdzēja pašaisardzībnieki un Arāja slepkavas. Nogalināja ap 2500 cilvēku.

Līdz 1941. gada oktobrim pavisam nogalināja ap 35 tūkstošiem Latvijas ebreju. Tā, rakstot izcilā latviešu vēsturnieka Andrieva Ezergaiļa vārdiem, sākās "lielākais kriminālais noziegums Latvijas vēsturē".

No 1941. gada jūlija Latvijas ebrejus arī visādi pazemoja un izslēdza no Latvijas pilsoņiem atļauto tiesību loka. Ebrejiem stingri aizliedza vakaros, naktī un rīta stundās iziet no mājvietas, viņiem tika noteiktas pazeminātas pārtikas devas, viņi drīkstēja iepirkties tikai dažos tiem atļautos veikalos, bija jānēsā uz drēbēm uzšūta pazīšanas zīme dzeltenas Dāvida zvaigznes veidolā, viņi nedrīkstēja atrasties sabiedrisku pasākumu vietās, arī kinoteātros, sporta laukumos, parkos, braukt tramvajā un vilcienos, iet pirtīs, iet pa trotuāru, apmeklēt bibliotēkas un muzejus, mācīties skolās, viņiem bija jānodod velosipēdi un radioaparāti.

Ebreju ārsti drīkstēja konsultēt un ārstēt tikai ebrejus, viņiem aizliedza vadīt aptiekas. Drīz noteica arī ebrejiem piederošo sadzīves priekšmetu maksimumu mēbelēm, drēbēm, veļai. Visas lietas

virš normas paredzēja konfiscēt Lielvācijas vajadzībām. Tūlīt pat bija jānodod visas dārglietas, vērtspapīri, zelta un sudraba monētas.

Daudzas mantas piesavinājās vācu ierēdņi un viņu vietējie pakalpiņi. Antisemitisms viņiem kļuva par bagātināšanās avotu. Šie mantrauši bija tieši ieinteresēti ebreju iznīcināšanā. Tā bija garantija, ka nebūs neviena, kas varētu atprasīt salaupīto.

### Geto

Baltijas zemju un Baltkrievijas, okupantu nosaukums – Ostlande, vietvaldis reihskomisārs Hinrihs Loze (pirms tam Šlēsvigas–Holšteinas gauleiters) 1941. gada 27. jūlijā publiskoja savas vadlīnijas ebreju jautājumā. Viņaprāt, ebrejus bija jāizmanto kā lēts darbaspēks, maksājot viņiem minimālu darba algu vai izsniedzot minimālu pārtikas devu, tik, cik paliek pāri pēc ārisko pamatiedzīvotāju apgādes. Lai ebrejus pārvaldītu, tie jāpārvieta uz īpašiem rajoniem, kur jāierīko geto, aizliedzot no turienes izbraukt.

V. Štālekers protestēja pret H. Lozes līniju un pieprasīja ebreju iznīcināšanas turpināšanu, taču Berlīne nodeva varu okupācijas civilajai pārvaldei, un tā darīja savu. Par Rīgas geto ierīkošanas vietu izvēlējās Latgales priekšpilsētas rajonu, ko galvenokārt apdzīvoja nabadzīgi ļaudis – ebreji, krievi, baltkrievi. Geto robeža bija Maskavas, Vitebskas, Ebreju (Žīdu), Liksnas, Lauvas, Lazdonas, Lielā Kalnu, Katoļu, Jēkabpils un Lāčplēša iela. No turienes uz citiem Rīgas dzīvokļiem pārvietoja ap 7 tūkstošiem neebreju tautības iedzīvotāju. Uz geto teritoriju pēc pavēles pārcēlās vairāk nekā 23 tūkstoši Rīgas ebreju. Tādējādi geto atradās vairāk nekā 29 tūkstoši ebreju, ieskaitot tur jau agrāk dzīvojošos.

Geto iekšienē tika izveidota Ebreju padome, kas kārtoja sadzīves jautājumus, un 80 vīru liela geto ebreju kārtības policija,

apgādāta ar nūjām un gumijas stekiem. Geto norobežoja no pārējās Rīgas ar dzeloņstieplēm, galvenajās ielās pie ieejas tika uzliktas koka barjeras (baļķi) un izvietota latviešu policistu apsardze. Ebreji drīkstēja iziet no geto tikai darba kolonnās, sargu pavadībā. Atsevišķi ebreji speciālisti varēja iziet un atgriezties ar īpašu viņiem izsniegtu dzeltenu personas apliecību. Par patvaļīgu iziešanu bargi sodīja.

Pārvietošana uz geto beidzās 1941. gada 25. oktobrī.

Geto ebreji dzīvoja lielā saspīestībā: 3–4 m<sup>2</sup> cilvēkam; un lielā trūkumā, jo pārtikas devas izsniedza tikai strādājošiem, t.i., apmēram pusei geto iemītnieku. Viņiem pašiem bija jāapgādā savi 5652 bērni un 8300 veco, darbnespējīgo cilvēku. Geto rīcībā bija tikai 16 pārtikas veikali, viena aptieka un viena veļas mazgātava, tika ierīkota geto slimnīca, ko vadīja profesors ķirurgs Vladimirs Mincs.

Geto padome atradās bijušajā ebreju skolā Lāčplēša ielā 141. Vēsturnieks Margērs Vestermanis raksta: "Ebreju padomes locekļi ārsts R. Blūmenfelds, advokāti D. Eljaševss, M. Mincs, I. Jevelsons un viņu brīvprātīgie palīgi darīja visu iespējamo, lai kaut kādā veidā mazinātu vispārējās ciešanas." (*Vestermanis M. Juden in Riga. Ein historischer Wegweiser. – Bremen, 1996. – S. 29.*)

Arī ebreju policisti centās kaut cik aizsargāt savus līdzcilvēkus. Geto iemītnieki tiecās saglabāt sevi, radās pat izdzīvošanas ilūzija. Veidojās arī pretestības grupa, kas iepirka ieročus.

Daugavpils geto tika izveidots Grīvā jau 1941. gada jūlija beigās, kad uz turieni aizdzina visus dzīvi palikušos pilsētas ebrejus. Klāt nāca ebreji no citām Latgales pilsētām un ciemiem, pat no Vidzemes. Pavisam bija ap 15 tūkstošiem šī geto iemītnieku. Geto padomi vadīja inženieris M. Movšensons, kura tēvs bija Daugavpils pilsētas galva 1918. gadā, toreizējā vācu okupācijas laikā.

Ļoti nežēlīgs bija Daugavpils geto vācu komandants Zaube, kurš praktizēja geto noteikumu pārkāpēju – īpaši pārtikas ienesēju nošaušanu geto iekšējā laukumā visu iemītnieku acu priekšā, lai iebaidītu un pazemotu. Tieši Daugavpilī sākās geto iemītnieku likvidācija. 1941. gada 8.–10. novembrī Mežciemā nogalināja 3 tūkstošus ebreju. Akciju vadīja 25 gadus vecais oberšturmfiirers (virsleitnants) Ginters Taberts.

Liepājā geto nodibināja tikai 1942. gada jūnijā pēc ebreju lielākās daļas iznīcināšanas. Tur geto aizņēma nelielu kvartālu pilsētas centrā. Geto padomes vadītāji Izraelits un Kagunskis parūpējās par sinagogas, ambulances un bibliotēkas izveidošanu. Profesors Josifs Šteimans raksta: "Liepājas geto bija nedaudz labāki apstākļi, salīdzinot ar Rīgas un Daugavpils geto. Tas lielā mērā izskaidrojams ar to, ka Liepājas geto vācu komandants Keršners atšķirībā no nacistu vairākuma cilvēcīgi izturējās pret ebrejiem." (*Šteimans J.* Latvijas ebreju vēsture. – Daugavpils, 1995. – 116. lpp.)

### Rumbula un Šķēde – Hitlera griba

Ā. Hitlers bija labi informēts par ebreju iznīcināšanas gaitu Latvijā un vairākkārt izteicis savu apmierinātību par notiekošo, taču geto variants viņu un H. Himleru neapmierināja. 1941. gada oktobra beigās viņiem radās nodoms okupētās Latvijas teritorijā izveidot Viduseiropas, pirmām kārtām Vācijas ebreju iznīcināšanas poligonu. Šajā nolūkā vispirms bija jāiznīcina gandrīz visi Latvijas ebreji (atstājot tikai dažus tūkstošus darbspējīgo – vēlākai nogalināšanai), atbrīvojot telpu deportēto Vācijas ebreju izvietojšanai Rīgas geto un nomērdēšanas nometnēs. Lai attiecīgi rīkotos, Himlers izraudzīja jaunu Ostlandes SS, SD un policijas pavēlnieku obergruppenfiireru (ieroču šķiras ģenerālis) Frīdrihu Jekelnu, daudz pieredzējušu Prūsijas policijas vadītāju un masu slepkavību organizētāju okupētā Ukrainā. 10. novembrī viņš

ieradās Rīgā. Ostlandes administratoriem tūlīt tika norādīts, ka arī Baltijas zemēs konsekventi jāīsteno Hitlera griba par visu ebreju pilnīgu iznīcināšanu PSRS teritorijā. 12. novembrī H. Himlers deva F. Jekelnam attiecīgu pavēli un pilnvaru rīkoties pēc savas metodes. Savukārt R. Lange saņēma Himlera pavēli celt lielu koncentrācijas nometni Salaspilī.

Par Rīgas ebreju iznīcināšanas vietu nacisti izraudzījās Rumbulas mežu. Tur 300 padomju karagūstekņu izraka sešas dziļas bedres, katru nelielas mājas lielumā. Darbu veikšanu pārraudzīja pats F. Jekelns.

29. novembrī Rīgas geto notika iemītnieku šķirošana. Tā saucamajā Mazajā geto atsevišķi izvietoja 4000 darbspējīgāko personu. Nākamajā dienā (svētdienā) četros no rīta Lielajā geto ieradās vācu SD un latviešu SD un kārtības policijas vienības un ar lamām un sitieniem sāka dzīt pārbiedētos cilvēkus uz Rumbulu. Tos, kuri atteicās iet vai nespēja pāriet, nogalināja turpat. Pusdienlaikā geto ielās jau gulēja simtiem (līdz tūkstošiem) liķu. Akcijā aktīvi piedalījās Arāja SD vīri, kurus komandēja H. Cukurs. Ģērbies melnā, elegantā ādas mētelī, ar revolveri paceltā rokā, viņš dzinis nelaimīgos stāties kolonnās, kas devās ceļā uz nāves bedrēm. Starp tiem, kurus nošāva jau ceļa gājiena sākumā, bija arī slavenais vēsturnieks Šimons Dubnovs. Savas dzīves pēdējos mirkļos S. Dubnovs aicināja klātesošos ebrejus: "Ja paliksiet dzīvi, nekad neaizmirstiet šeit notiekošo, lieciniet, rakstiet un pārrakstiet, saglabāiet atmiņā katru vārdu un katru žestu, katru kliedzienu un katru asaru!" Ceļā nošautos apsargi savāca un sameta kopējā bedrē Vecajos ebreju kapos Ludzas ielā. Ebrejiem aizliedza apmeklēt šos kapus.

Rumbulas lielā nozieguma fināls bija ebreju masveida nogalināšana meža laukumā 100 metru no dzelzceļa. Tā notika divās dienās: 30. novembrī un 8. decembrī. Šāva vieni un tie paši – 12 vācu SD vīri

un vietējie palīgi pēc paša F. Jekelna izstrādātas nogalināšanas tehnoloģijas. Viņam asistēja augsti SD un Rīgas kārtības policijas funkcionāri. Viens no tiem bija R. Lange. Savā atskaitē SD vadībai viņš minējis nošauto skaitu – 27 800, to skaitā 942 Vācijas ebreji, kurus 30. novembra agrā rītā Rīgā ieveda pa dzelzceļu, lai izvietotu geto ēkās. Tā kā tās vēl nebija “brīvas”, Jekelns deva pavēli atbraucējus tūlīt pat no vagoniem transportēt uz Rumbulu. Viņi bija pirmie Rumbulas upuri.

Liepājas ebreju palikušo daļu slepkavoja 1941. gada 15.–17. decembrī Šķēdē, kāpās pie jūras krasta. Tā esot izpildīts Latvijas generālkomisāra O. Drekslera personiskais norādījums. Ebreju nogādei uz nošaušanas vietu tika iesaistīta gandrīz visa pilsētas kārtības policija. Šāva SD vācieši un latviešu SD vads. Nogalināšana notika šausmīgā veidā. Tā mātēm lika turēt savus mazgadīgos bērnus augsti paceltus, lai viens šāvējs tēmētu uz māti, otrs – uz bērnu. Pavisam Šķēdē trīs dienās nogalināja 2731 ebreju.

### Vainīgie un līdzvainīgie

V. Štālekers un F. Jekelns, 1941. gadu nobeidzot, varēja ziņot uz Berlīni, ka ebreju jautājums Latvijas teritorijā ir tikpat kā atrisināts. Ar paša H. Himlera atļauju dzīvus pagaidām atstāja tikai ap 6000 ebreju, lielākoties darbspējīgus vīriešus. Hitlers un Himlers bija apmierināti. Taču daudzi vērmahta virsnieki un karēivji Rīgā, uzzinājuši par slepkavību, nosodīja notikušo. Kapteinis Oto Šulcs-Dibuā, kurš bija redzējis slepkavošanas ainu, satraukts sūtīja ziņojumu uz Berlīni armijas pavēlniecībai. To izmantoja Vācijas izlūkdienesta šefs admirālis Vilhelms Kanariss, kas vērmahta augstākās virspavēlniecības apspriedē kritizējis Rumbulas akciju, norādot, ka tamlīdzīgas eksekūcijas, ja kļūst zināmas, negatīvi ietekmē karavīru noskaņojumu. Hitlers esot tūlīt

atbildējis: "Jūs, mans kungs, labprāt vēlētos būt mīkstsirdīgs. – Man tā bija jārikojās, jo pēc manis tā taču neviens vairs nerīkosies." (*Knopp G. Holokaust. – München, 2000. – S. 133.*) Tā Hitler esot akcentējis savu iniciatora lomu ebreju iznīcināšanā Eiropā un arī Latvijā.

Latvijas iedzīvotāju lielākā daļa nosodīja ebreju noslepkavošanu, taču atklāti izteikt savu sāpi nespēja. Pārāk varena un nežēlīga bija nacisma impērija, kas bargi sodīja katru protestētāju. Gaisotni negatīvi ietekmēja pērkonkrustiešu un citu kolaboracionistu odiozā uzvedība, SD latviešu komandas un policijas dalība ebreju iznīcināšanā.

Pēc A. Ezergaiļa aplēses to latviešu skaits, kas 1941.–1942. gadā tieši šāva uz ebrejiem, iespējams, nerasniedza piecus simtus. Taču Rumbulas akcijā vien vajadzēja ap 1500 vīru, kuri stāvēja sardzē un veda upurus uz nošaušanas vietu. No tiem 800 bija Rīgas policisti, ap 200 – SD latviešu vīru.

Citur Latvijā ap 1000 vietējo policistu bija iesaistīts ebreju nogalināšanas akcijās. (Sk. *Ezergailis A. Holokausts vācu okupētā Latvijā: 1941–1944. – Rīga, 1999. – 39., 40. lpp.*)

Sevišķi lielu kaitējumu visai Latvijai nodarīja Arāja "žīdu šāvēju" komanda. 1942.–1943. gadā SD latviešu vienībās bija jau ap 1200 vīru – un viņi kalpoja nacismam ne tikai Latvijā, bet arī Baltkrievijā.

Neslavu vairoja arī antisemītiskie žurnālisti, kuri latviešu un krievu valodā rakstīja melu un naida publikācijas pret ebreju tautu, aicināja atbalstīt tās iznīcināšanu, slavēja nacisma nežēlību. Nacisma antisemītiskās propagandas auglis bija arī tendenciozais fotoilustrāciju krājums "Baigais gads", kura uzdevums bija attaisnot ebreju likvidāciju, nepamatoti uzveļot viņiem visu vainu par padomju režīma teroru 1940.–1941. gadā. Tas tiešām bija baigais gads, bet vēl baigāki bija nacistiskās okupācijas gadi. Latvijā nogalināja

vairāk nekā 70 tūkstošu Latvijas ebreju, 18 tūkstošu latviešu, 2 tūkstošus čigānu, 7 tūkstošus latviešu ieslodzīja koncentrācijas nometnēs, 35 tūkstošus aizdzina spaidu darbos uz Vāciju.

Uz Latvijas teritoriju iznīcināšanai deportēja ap 22 tūkstošiem ebreju no Vācijas, Austrijas un Čehijas, daļu izvietojot Rīgas Lielā geto teritorijā, nogalināto Latvijas ebreju pēdējos mājokļos, bet daļu – koncentrācijas nometnē Jumpravmuižā, vēlāk arī citur. Šie cilvēki pārsvarā gāja bojā smagā darbā, salā, badā un no slimībām.

Taču nacistu iecerētais Eiropas ebreju iznīcināšanas plašais poligons Latvijā netika izveidots. Karam ieilgstot, PSRS bijusī telpa palika nedroša, tādēļ galvenais iznīcināšanas laukums tapa Polijas teritorijā. Par holokausta lielākajām nāves dzirnavām kļuva Aušvice (Osvencima).

\*

Pēc masu slepkavībām dzīvi palikušos Latvijas ebrejus 1943. gadā no geto pārveda uz koncentrācijas nometnēm. Vislielākā nometne tika ierīkota Rīgā, Mežaparkā (*KZ Kaiserwald*), kuras komandants bija SS šturmbanfirers Georgs V. Zauers. Ieejot nometnē, visiem ebrejiem atņēma personiskās lietas, nodzina matus (arī sievietēm), ietēpa cietumnieka apģērbā ar spilgtiem uzrakstiem *Jude* krūšu un muguras daļā.

Koncentrācijas nometnes bija arī Strazdu muižā, Salaspilī un Dundagā.

1944. gadā, Padomju armijai tuvojoties, koncentrācijas nometnēs ieslodzītos no Latvijas pārveda uz nometnēm Vācijā un Polijā, darbspējīgos – uz Štuthofas nometni. Tur bija sevišķi grūti apstākļi, augsta mirstība, daudzi gāja bojā kara pēdējā posmā, salā un sniegā pārdzenot viņus uz Vidusvāciju. Daudzi Latvijas ebreji 1943.–1945. gadā tika noindēti gāzes kamerās un sadedzināti Auš-

vicē. Savu tiesu paņēma arī Būhenvaldes un Treblinkas nometne. Vācijā dzīvi palika tikai mazliet vairāk nekā tūkstotis no tur aizsūtītajiem Latvijas ebrejiem.

Tā Latvija zaudēja 4 % savu pilsoņu, to vidū ļoti daudzus izveicīgus un kompetentus rūpniekus, tirgotājus un finansistus. Nekas vairs nevarēja aizvietot viņu saimniecisko iniciatīvu un darbotiesprasmī. Latvija zaudēja tūkstošiem kvalificētu amatnieku, savus labākos apavniekus, drēbniekus, juvelierus, kā arī simtiem ārstu, pedagogu, mākslinieku, juristu. Nošāva Jāzeps Vītola talantīgo skolnieku konservatorijas profesoru Ādolfu Mecu, kurš pats bija izskolojis veselu latviešu mūziķu plejādi. Nošāva slaveno vijolnieci Sāru Rašinu. Tragiski gāja bojā visa Mincu ģimene. Profesors Pauls Mincis mira Gulagā, viņa brālis slavenais ķirurgs Vladimirs Mincis lielās mokās beidza savu dzīvi Būhenvaldes koncentrācijas nometnē Vācijā, bet dēlu jurisprudences doktoru Moricu Mincu nošāva Rumbulā. Nogalināto vidū bija gandrīz tūkstotis Latvijas Brīvības cīņas dalībnieku, Lāčplēša Kara un Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieri. Tie bija cilvēki, kuri ar visu savu dzīvi un darbu bija pierādījuši lojalitāti pret Latvijas valsti un latviešu nāciju, mīlestību pret savu vienīgo dzimteni – Latviju.

Nekas un nekad nevar attaisnot nacistiskos noziegumus.

### Otrās padomju okupācijas jūgā

Pēc Otrā pasaules kara beigām Latvijā atgriezās tie ebreji, kuri bija evakuējušies uz PSRS. Apmēram 5 tūkstoši Latvijas ebreju bija karojuši Padomju armijā pret nacistisko Vāciju, ap 2 tūkstošiem krituši karā. Vairāki simti atgriezās dzīvi no nacistu koncentrācijas nometnēm Vācijā. Vēlāk atgriezās arī daļa padomju varas represēto un deportēto ebreju. Var lēst, ka pavisam atgriezās ap 14 tūkstošiem ebreju, kuri bija Latvijas pilsoņi un viņu

pēcnācēji. Tā bija smaga atgriešanās. Viņu tuvinieki te bija nogalināti, iedzīve izlauzīta, kādreizējos dzīvokļos un mājās dzīvoja citi. Daudzi bija zaudējuši vecākus, sievas, bērnus, daudz – savus vīrus. Cietušie bieži nolēma apprecēties, viņus vienoja kopīgs liktenis. Veidojās jaunas Latvijas ebreju ģimenes. Bet to bija maz.

No 1945. gada vasaras Latvijā sāka ierasties daudzi ebreji no Krievijas, Ukrainas, pat no Vidusāzijas. Pārceļošanas iemesli bija dažādi: vieni tika sūtīti uz šejieni ar darba norīkojumu sakarā ar PSRS vajadzīgu rūpniecības objektu celtniecību Baltijas reģionā, citi bēga no bada un galīga sabrukuma, kāds bija daudzos PSRS novados, vēl citi uz Latviju pārbrauca tādēļ, ka viņu iepriekšējās dzīvesvietās auga augumā antisemītiskā gaisotne, ko veicināja Staļina kurss uz krievu šovinisma atjaunošanu jaunā boļševistiskā veidolā. Latvijā iedzīvotāji bija tolerantāki, iecietīgāki, vairumā negatīvi noskaņoti pret lielkrievismu. Ebreju skaits Latvijā atkal sāka palielināties. 1959. gadā te jau pastāvīgi dzīvoja ap 36,6 tūkstošiem ebreju jeb 1,75% visu LPSR iedzīvotāju. Rīgā dzīvoja 29 836 jeb ap 80% ebreju, veidojot ap 5% iedzīvotāju. Vairs tikai 10 tūkstoši no šiem ebrejiem bija dzimuši neatkarīgajā Latvijā. Tikai 48% par savu dzimto valodu uzskatīja jidišu, bet 50% – jau krievu valodu.

Latvijā esošo, arī ieceļojošo ebreju vairākums bija samērā labi izglītoti, starp viņiem bija ne mazums kvalificētu diplomētu inženieru, tehniķu, sadzīves apkalpošanas sfēras darbinieku, daudz ārstu, pedagogu, mākslinieku, zinātnieku. 1983. gada 1. janvārī 5,5% Latvijas teritorijā dzīvojošo zinātnieku bija ebreji, starp zinātņu kandidātiem – 6,6 %, starp zinātņu doktoriem – 12 procenti. Lielu autoritāti guva zinātnieks ķīmiķis Solomons Hillers, kurš nodibināja Latvijas Zinātņu akadēmijas Organiskās sintēzes institūtu, kā arī medicīnas darbinieki ārsti Jūlijs Anšelēvičs, Zeliks

Čerfass, Anatolijs Bļugers, Maksis Beļņkijs, Eiženija Krupņikova, vēsturnieki Joels Veinbergs un Pēteris Krupņikovs, kinorežisors Hercs Franks, teātra režisori Arkādijs Kacs un Ādolfs Šapiro, pianists mūzikas pedagogs Hermanis Brauns, Krievu drāmas teātra aktrise Jekaterina Bunčuka, slavenais šahists Mihails Tāls, kurš 1960.–1961. gadā bija pasaules čempions, un daudzas citas ievērojamas personas.

Kopumā skatot, ebreji Latvijā arvien vairāk tika diskriminēti, viņus izstūma no pārvaldes aparāta, viņiem bija liegta iespēja atjaunot savu kopienu, saglabāt savu etnokulturālo un reliģisko identitāti. Kompartijas un LPSR valdības resori, izpildot Maskavas dotos norādījumus, kategoriski aizliedza atjaunot ebreju skolas. Gandrīz visi ebreju bērni bija spiesti mācīties krievu apmācības valodas skolās, kur notika viņu daļēja rusificēšana. Taču daudzās ģimenēs svinēja ebreju reliģiskos svētkus, ievēroja tradīcijas, stāstīja par savas tautas vēsturi.

LPSR vadītāji lika šķēršļus arī ebreju kultūras biedrību un mākslinieku kolektīvu dibināšanai, pauda staļinisko uzskatu, ka ebreju atsevišķa organizēšanās kultūras un izglītības jomā varot radīt pretpadomju "nacionālisma perēkļus". LKP darboņi kategoriski noraidīja vairākus lūgumus atjaunot Rīgas ebreju teātri, atdot viņu rīcībā agrāko ebreju kultūras namu Skolas ielā 6, kur iekārtojās marksisma-ļeņinisma propagandas centrs. Nelīdzēja arī latviešu teātra autoritāšu režisora Eduarda Smiļģa un aktrises Lilitas Bērziņas atbalsts ebreju teātra atjaunošanai. Tūlīt pēc kara gan atļāva izveidot LPSR Filharmonijas ebreju estrādes brigādi, taču arī to 1949. gadā likvidēja. 50. gadu beigās diriģentiem Izraelam Abramisam un Mendelim Bašam izdevās saņemt atļauju Rīgas ebreju pašdarbības kora izveidošanai. Korim bija lieli panākumi, un ar to pietika, lai padomju institūcijas saskatītu šajā faktā ebreju kopienas atdzimšanas "briesmas". 1962. gada maijā kora darbību pavēlēja

pārtraukt. Vienīgi Daugavpilī no 1946. līdz 1967. gadam pilsētas kultūras nama pašdarbības kopu sastāvā darbojās ebreju dramatiskais kolektīvs, ko vadīja aktieris Leibs Medalje. To oficiāli slēdza "sakarā ar starptautisko stāvokli", t.i., Izraēlas uzvaru sešu dienu karā!

1949. gadā ebrejus Latvijā skāra kārtējais represiju vilnis PSRS, kas tobrīd bija vērstas pret "kosmopolitismu" un tā propagandētājiem. Tā Kremliis atriebās ebrejiem, kuri nebija "nodrošinājuši" Izraēlas piesliešanos padomju blokam, "slepeni simpatizējot Rietumu kultūrai un ideoloģijai". Šīs kampaņas laikā Rīgā arestēja rakstnieku Marku Razumniju, mākslinieku Mihailu Jo (Meijers Jofe), žurnālistu Gercu Movšoviču, Latvijas Universitātes docentu fiziķi Jāzepu Eidusu, vēstures pasniedzēju Samuilu Levitānu u.c. Čekas izmeklētāji centās pierādīt, ka jidiša valodas un kultūras vēstures izpēte, pat ziņu vākšana par Rīgas geto esot ļoti bīstams ideoloģiskas diversijas paveids.

Represijas pret cionistiem, ebreju reliģiskiem darbiniekiem un inteliģenci sevišķi pastiprinājās 1953. gada sākumā sakarā ar Valsts drošības komitejas ierēdņu safabricēto Maskavas ārstu – ebreju lietu. 1953. gada janvārī LKP CK deva norādījumu partijas apgabalū, pilsētu un rajonu komitejām aktīvi atmāskot "cionisma graužošu darbību" un organizēt "darbaļaužu sapulces" par šo jautājumu. Presē nepārtraukti pārpublicēja Maskavas laikrakstu anticionistiskos rakstus un vietējo autoru fabricējumus. Rajonu avīzēm bija jāpublicē LKP CK sagatavots ievadraksts, kurā tika draudēts, ka cionistus iznīcinās tāpat kā "ienaidniekus .. agrāk un turpmāk".

1953. gada februārī sākās jauns Latvijas ebreju inteliģences pārstāvju arestu vilnis. Pirmo cietumā ieslodzīja pazīstamo ebreju kultūras darbinieku rakstnieku un publicistu profesoru Maksi Šacu-Aņinu (kurš bija smagi slimš, zaudējis redzi) un viņa

dzīvesbiedri Ferhu. Šacu "grēku" sarakstā bija sakari ar Ebreju antifašistisko komiteju, ebreju literārās apspriedes viņu dzīvoklī, kurās runāts tikai jidiša valodā, un citi "bīstami noziegumi". Drīz vien arestēja pedagogus un kultūras darbiniekus J. Pisecki, J. Etmanu, A. Einesu, I. Ciseru, I. Gaselu, H. Pevzneru, L. Teitelbaumu, B. Pekeru, Rīgas 1. slimnīcas acu slimību nodaļas vadītāju S. Mogiļnicki, viņa sievu H. Mogiļnicki u.c. personas. Pēc norādījuma no Maskavas sākās slimnīcu un poliklīniku vadošo ārstu kadru lietu pārbaude un ebreju atcelšana no amata. Arī Latvijā izplatījās ziņas, ka tiek gatavota ebreju vispārēja deportācija uz PSRS austrumu apgabaliem. Šeit to paredzēja motivēt ar "darbaļaužu prasību" attīrīt pierobežas teritoriju no imperiālistu atbalstītājiem – cionistiem.

Pēc J. Staļina nāves 1953. gada aprīlī represīvās akcijas pret ebrejiem Latvijā tika pārtrauktas, arestētos atbrīvoja, taču palika spēkā ebreju inteligences novērošana, neuzticība. Tādējādi ebreju izvirzīšana par vadītājiem dažādās nozarēs, arī medicīnā, zinātnē un augstskolu katedrās, tika ierobežota.

Padomju varas iestādes lika šķēršļus holokausta upuru godināšanai, tādus pasākumus nosaucot par vienas tautas ciešanu sevišķu izcelšanu, kas aizskarot un apvainojot citas cietušās tautas un tautības. Tikai tad, kad ebreju jaunieši nelegāli organizējās, no 1961. gada paši sāka Rumbulas izpēti un 1962. gadā sarīkoja nesankcionētu piemiņas brīdi Biķernieku mežā, LPSR varasvīri bija spiesti atļaut uzstādīt Rumbulā piemiņas plāksni ar uzrakstu latviešu, krievu un jidiša valodā "Fašisma upuriem, 1941–1944", nenorādot upuru tautību. 1972. gada novembra beigās Rumbulā padomju iestāžu pārstāvju klātbūtnē notika pirmais oficiālais nogalināto cilvēku piemiņas mītiņš. Kaut arī pasākums tika padomiski ideologizēts, tas tomēr iezīmēja nozīmīgu uzvaru cīņā par holokausta upuru atceri Latvijā.

## Ebreju nacionālās atmodas sākums Latvijā

Jau tūlīt pēc Otrā pasaules kara beigām daļa dzīvi palikušo Latvijas ebreju ticās repatriēties uz Izraēlas zemi, lai piedalītos ebreju cīņā par savas nacionālās valsts nodibināšanu. Par nelegālās izceļošanas iniciatoriem kļuva kādreizējie kreiso cionistu organizācijas *Hašomer Hacair* Rīgas nodaļas vadītāji Samuels Jofe un Jakobs Jankelēvičs. 1945. gada jūlijā S. Jofem izdvās slepeni aizbraukt uz Poliju un tur nodibināt sakarus ar organizācijas *Brih* pārstāvjiem, kuri organizēja turienes ebreju izceļošanu uz Palestīnu. Tika izveidots slepens sadarbības tīkls, ar kura palīdzību uz savu vēsturisko tēvzemi varēja doties vairāk nekā 400 Latvijas ebreju, to skaitā tādi, kuri bija karojuši pret nacismu. 1946. gada septembrī Iekšlietu tautas komisariāts S. Jofi un J. Jankelēviču arestēja, Latvijas *Brih* grupa bija spiesta pārtraukt savu darbību.

Pret padomju ideoloģiju darbojās Rīgas ebreju reliģiskās draudzes aktīvisti, kuri pulcējās sinagogā Marijas ielā, Berga bazāra teritorijā. 1950. gadā pēc čekas pieprasījuma sinagogu slēdza. Tad jūdaisma aktīvisti izveidoja nelegālu *Habad* grupu, kas pulcējās dažādos dzīvokļos un sinagogas Peitavas ielā pagraba telpās. Par grupas vadītājiem kļuva Natans Barkāns, Šimons Gūtmanis un Šoloms Ber-Fridmans.

Pēc Izraēlas uzvaras sešu dienu karā 1967. gada jūnijā sākās spēcīgs ebreju nacionālās apziņas pacēlums, ko raksturoja vēsturisko, etnisko un reliģisko sakņu apzināšanās, izpratne par savas etnokulturālās identitātes atjaunošanas nepieciešamību. Šī atmoda aptvēra gan tos ebrejus, kuri bija dzimuši neatkarīgajā Latvijas valstī, un viņu bērnus, gan ieceļotājus no PSRS.

Vēlmi repatriēties uz Izraēlu vai emigrēt uz Rietumu demokrātiskām valstīm netieši pastiprināja PSKP anticionistiskā propaganda, kas jau pārvērtās tiešā antisemitismā, kā arī ebreju tiesību

tālāki ierobežojumi, rusifikācijas pastiprināšanās. Pēc 1970. gada tautas skaitīšanas datiem vairs tikai 46 % Latvijas ebreju par savu ģimenes valodu atzina jidišu, bet 1989. gadā – 22,5 procenti! Kļuva pilnīgi skaidrs, ka, paliekot PSRS varā, ebreji nevarēs saglabāt sevi kā tautību, kā ebreju pasaules tautas daļu. Sākās stihiska, vēlāk organizēta kustība, kam bija divi galvenie darbības virzieni: 1) ebreju nacionāla izglītošana, sagatavošana repatriācijai vai emigrācijai; 2) protestu un apelāciju sūtīšana PSRS orgāniem, kas kavēja vai pilnīgi aizliedza izceļošanu.

Ebreju nacionālās apziņas celšanā Rīgā daudz paveica repatriācijas jeb Alijas propagandētāji Mihails Šepšelovičs, Arons Mafcirs un Arons Špilbergs. Līdz savam arestam un notiesāšanai (1970. g.) viņi daudziem palīdzēja idejiski sagatavoties dzīvei brīvā sabiedrībā, savas tautas nacionālā valstī.

Bija grupas, kas palīdzēja cilvēkiem rakstīt sūdzības un apelācijas PSRS orgāniem un starptautiskām organizācijām par repatriēšanās nelikumīgu aizliegumu. 70. gados no Rīgas nāca vairāk nekā 40 % ebreju iesūtīto sūdzību no Padomju Savienības. 1970. gadā vairāki Rīgas ebreji piedalījās izmisīgā, bet neveiksmīgā mēģinājumā pārņemt savā varā lidmašīnu Ļeņingradas aerodromā.

Traģisks bija ebreju jaunieša Ilja Ripsa protesta veids 1968. gadā, mēģinājums sadedzināt sevi pie Brīvības pieminekļa, tā nosodot gan padomju invāziju Čehoslovākijā, gan Latvijas okupāciju, gan ebreju nacionālo centienu apspiešanu.

Represijas nepārtrauca ebreju nacionālo atmodu Latvijā. 1975. gadā Rīgā sākās nelegālie jūdaikas lasījumi, kuros piedalījās reliģiozie aktīvisti un interesenti. Šo pasākumu vadīja Zinātņu akadēmijas Fizikas institūta zinātnieks doktors Hermans Branovers.

70. gados Latvijas ebreju aktīvisti nodibināja ciešus sakarus ar cionistu grupām Maskavā, Ļeņingradā un Ukrainā. 1970. gadā

Rīgā iznāca ebreju samizdata žurnāla "Iton" pirmie divi numuri. No 1979. līdz 1985. gadam šeit sagatavoja un iespieda nelegāla žurnāla "Haim" 10 numurus un tiesību žurnāla "Din u-mecint" četrus numurus. Rīgā atradās viens no PSRS ebreju nacionālās atmodas kustības galvenajiem centriem, sevišķi tas sakāms par organizatoriskā darba jomu. Šim centram bija sakari ar Izraēlu un ebreju diasporu Rietumvalstīs, arī ASV. No ārvalstīm saņemtais morālais un dažkārt arī materiālais atbalsts palīdzēja ebrejiem nepārtraukti cīnīties par repatriāciju. LKP CK un Valsts drošības komiteja nespēja apturēt repatriēšanās procesu. Laikā no 1968. līdz 1980. gadam no Latvijas uz Izraēlu un Rietumvalstīm izceļoja 13 153 ebreji jeb 35,8% LPSR teritorijā dzīvojošo ebreju. Līdz 1989. gadam no Latvijas izceļoja vairāk nekā 16 tūkstošu ebreju, no tiem 70% apmetās uz pastāvīgu dzīvi Izraēlā. Vairāk nekā puse šo repatriantu bija Latvijā dzimuši un auguši cilvēki.

1989. gadā Latvijā dzīvoja vairs tikai 22 900 ebreju jeb 0,9% iedzīvotāju kopskaita.

### Ebreju kopienas atdzimšana

PSRS sabrukuma laikā daudzi Latvijas ebreji aktīvi piedalījās latviešu tautas nacionālo spēku cīņā par demokrātiju un Latvijas neatkarības atjaunošanu.

Vēsturiska nozīme bija Mākslas akadēmijas pasniedzēja, vēlāk profesora Mavrika Vulfsona runai Latvijas Rakstnieku savienības un citu radošo apvienību plēnumā 1988. gada 1. jūnijā, kurā viņš atklāti kvalificēja padomju karaspēka ienākšanu Latvijā 1940. gada jūnijā kā Latvijas varmācīgu okupāciju. M. Vulfsons 1988.–1994. gadā bija viens no Latvijas Tautas frontes (LTF) lideriem. Latvijas neatkarības atgūšanas interesēm kalpoja arī M. Vulfsona darbība PSRS Augstākajā Padomē 1989.–1990. gadā.

LTF pasākumu aktivisti kopš tās dibināšanas sākuma bija dizainers Herberts Dubins, juriste Ruta Marjaša (M. Šaca-Aņina meita), fiziķis un uzņēmējs Grigorijs Krupņikovs, kinokritiķis un žurnālists Latvijas Universitātes pasniedzējs, vēlāk docents Ābrams Kleckins (Kļockins), pedagogs Hone Bregmans, vēsturnieks Margērs Vestermanis, fiziķis Boriss Cilēvičs, žurnālists Zalmans Kacs, ekonomists Jakovs Briskins (visi no Rīgas), uzņēmējs Igors Movels (no Jelgavas) u.c.

Izcila simboliska nozīme bija Ābrama Kleckina teiktajai runai Latvijas Nacionālajā teātrī 1988. gada 18. novembrī 1918. gada 18. novembra atceres vakarā. Tajā tika pausta Latvijas ebreju solidaritāte ar neatkarības ideju un tās vēsturi Latvijā. R. Marjaša bija Latvijas etnisko minoritāšu Nacionālo kultūras biedrību asociācijas dibinātāju vidū.

Šo lielo pārmaiņu procesā notika arī Latvijas ebreju kopienas atdzimšana. Pirmās vēl nelegālās apspriedes par Latvijas ebreju sabiedriskā centra dibināšanu norisa 1988. gada jūnijā, jūlijā. To iniciatori bija Esfira Rapiņa un M. Vulfsons, kuri organizatorisko priekšpasākumu īstenošanā iesaistīja G. Krupņikovu. Pirmā iniciatoru sapulce notika puslegāli kādā pagriba telpā Finanšu ministrijas ēkā Smilšu ielā 1; pirmā oficiālā sanāksme noturēta 1988. gada augustā Tirdzniecības darbinieku arodbiedrības namā Vaļņu ielā 32.

1988. gada oktobrī bijušajā Latvijas ebreju kopienas namā Rīgā, Skolas ielā 6, notika Latvijas ebreju 1. kongress, kas darbojās Latvijas Tautas frontes vēsturisko lēmumu gaisotnē. Kongress proklamēja sevi par ebreju kultūras pārstāvniecību. 1988. gada novembra beigās notika Latvijas ebreju 2. kongress, kas oficiāli nodibināja Latvijas Ebreju kultūras biedrību (LEKB), pieņēma tās statūtus un ievēlēja valdi.

Par LEKB valdes priekšsēdētāju ievēlēja E. Rapiņu, no valdes locekļiem aktīvi darbojās G. Krupņikovs, M. Vulfsons un V. Kričevskis.

Valdes darbā dominēja trīs virzieni:

1. Sniegt juridisku un materiālu palīdzību tiem ebrejiem, kuri izvēlēties dzīvi Latvijā, lai viņi varētu visā pilnībā īstenot savas tiesības, nacionālās un reliģiskās identitātes saglabāšanu, savas pašcieņas apliecināšanu.

2. Tiem, kuri izvēlas repatriāciju uz Izraēlu vai emigrāciju uz kādu Rietumvalsti, atvieglot šo procesu.

3. Aktīvi atbalstīt Latvijas Tautas fronti.

1990. gada sākumā LEKB aktīvi atbalstīja LTF izvirzītos kandidātus Latvijas PSR Augstākās Padomes vēlēšanām. No ebreju sabiedrības par republikas parlamenta deputātiem ievēlēja M. Vulfsonu un I. Movelu kā LTF kandidātus un R. Marjašu kā Nacionālo kultūras biedrību asociācijas pārstāvi. Visi šie trīs deputāti balsoja par Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1990. gada 4. maija Deklarāciju "Par Latvijas neatkarības atjaunošanu" un aktīvi iekļāvās LTF frakcijas darbībā.

Latvijas Tautas fronti galvenokārt atbalstīja ebreji – neatkarīgās Latvijas pilsoņi (līdz 1940. g. jūnijam) un viņu pēcnācēji, kuri iestājās par neatkarības atgūšanu. Latvijas atdzimšanu viņi saistīja ar savas minoritātes atjaunošanu, tās tiesību atzīšanu tādā pašā līmenī, kādā tās pastāvēja un attīstījās Latvijas demokrātiskās parlamentārās republikas laikā līdz pat 1934. gada 15. maijam. Tā bija prasība atjaunot savas kultūras autonomiju ar tai piederošo tautskolu, mākslu, literatūru, tiesībām brīvi paust savus reliģiskos uzskatus, piekopt savas tradīcijas, svinēt savus reliģiskos vēsturiskos svētkus. Ļoti stipra šīs kustības iezīme bija tieksme nodibināt tiešus sakarus ar Izraēlu un atkal kļūt par pasaules ebrejības sastāvdaļu.

Topošā Latvijas ebreju kopiena aktīvi atbalstīja Ivara Godmaņa vadīto Latvijas demokrātisko valdību – Ministru Padomi, kurā noteicošā loma bija LTF pārstāvjiem. Viens no pirmajiem šīs val-

dības lēmumiem (1990. g. 1. jūlijā) bija ēkas Rīgā, Skolas ielā 6, pilnīga pāreja Latvijas Ebreju kultūras biedrības īpašumā. Tas bija cieņas apliecinājums Latvijas ebrejiem, kuri savā vēsturē bija devuši lielu ieguldījumu Latvijas ekonomikas un kultūras veidošanā.

Taču daudzi no PSRS ieceļojoši ebreji tolaik nesa-prata kopienas nacionālo kursu. Izpaudās padomju laika ilgstošās ideoloģiskās ietekmēšanas sekas, bailes no nacionālo interešu un apziņas dominēšanas sabiedrībā. Tās bija arī rusifikācijas sekas.

Liels trūkums bija latviešu valodas nezināšana. 1989. gadā to prata tikai 27% Latvijā dzīvojošo ebreju. Ievērojams panākums bija Rīgas ebreju vidusskolas atvēršana 1989. gada 1. septembrī. Par to pirmām kārtām jāpateicas tās pirmajam direktoram Hone Bregmanam. Skolā drīz vien mācījās ap 500 skolēnu. Tā bija pirmā atjaunotā ebreju nacionālā skola visā tālaika PSRS teritorijā.

Latviešu nācijas un Latvijas ebreju minoritātes attiecību normalizēšanā un draudzības veidošanā liela pozitīva nozīme bija Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1990. gada 19. septembra deklarācijai "Par genocīda un antisemitisma nosodījumu un nepieļaujamību Latvijā". Tajā asi tika nosodīti hitlerisko okupantu un viņu vietējo pakalpiņu, atsevišķu Latvijas pilsoņu noziegumi pret ebreju tautu, pasludināts, ka šai asiņainajai vardarbībai nevar būt nekāda attaisnojuma un sodāmības noilguma. Deklarācijā tika paziņots, ka Latvijas Republika uzņemas rūpes par holokausta upuru piemiņas saglabāšanu un ebreju glābēju varoņības godināšanu. Latvijas Republikas Augstākā Padome paziņoja, ka "Latvijas valsts būs neiecietīga pret jebkurām antisemitisma un nacionālās diskriminācijas izpausmēm Latvijā kā nesavienojamām ar mūsu tautas tradīcijām".

## 1991. gada izšķirošajās dienās

1991. gada janvāra dienās daudzi Latvijas ebreji atbalstīja bari-kāžu cīņu. LEKB informatoru grupa Padomju Savienībā (īpaši Maskavā) un Rietumvalstīs izplatīja patiesas ziņas un vērtējumus par notikumiem Baltijā. Piemēram, ASV radiostacijā *National Public Radio* skanēja G. Krupņikova komentāri, Vācijas presē rakstīja M. Vulfsons, Maskavā notiekošajā ebreju kongresā runāja A. Dozorcevs.

1991. gada augusta puča dienās Rīgā darbojās Baltijas zemju ebreju kultūras festivāla orgkomiteja, kuras locekļi G. Krupņikovs un Ā. Kleckins saņēma ebreju pārstāvju informāciju par notikumiem Maskavā un nodeva to LTF valdei. Orgkomiteja jau 21. augusta rītā secināja, ka pučs cieš neveiksmi, un nolēma 23. augustā atklāt festivālu kā ebreju demokrātisko spēku kultūras un sabiedriskās aktivitātes demonstrējumu, atbalstot Baltijas zemju neatkarības atjaunošanu. Festivāla dalībnieki bija to ļauzu vidū, kas pulcējās Rīgas centrā, lai noskatītos, kā notiek Ļeņina pieminekļa demontēšana. Tas bija vēsturisks mirklis.

Vairākiem Latvijas ebrejiem bija svarīga loma komunistiskā režīma iestāžu likvidēšanā. 1991. gada 22. augustā Latvijas Republikas Augstākās Padomes izveidotajā pretlikumīgā valsts apvērsuma mēģinājuma izmeklēšanas komisijā darbojās Ruta Marjaša. Savukārt Igors Movels bija ievēlēts Augstākās Padomes komisijās, kuras vadīja LKP īpašumu pārņemšanu un PSRS valsts drošības iestāžu darbības izbeigšanu.

Latvijas Ebreju kultūras biedrība apelēja pie Latvijas Republikas Augstākās Padomes, aicinot to nekavējoties izteikt savu nostāju pret Izraēlas valsti, dot savu vērtējumu latviešu un ebreju attiecībām jaunajā situācijā, kad abām nācijām bija savs nacionāls un neatkarīgs, suverēns valstiskums. To pašu rosināja Latvijas

Republikas Ārlietu ministrija. Jau 1991. gada 29. augustā Augstākā Padome vienbalsīgi pieņēma lēmumu "Par attiecībām ar Izraēlu".

Tajā bija teikts:

"Nemot vērā, ka Izraēlas valsts nodibināta laikā, kad Latvija bija okupēta un tās tautai nebija iespējas paust savu brīvo gribu, ka Latvija kopš XVI gadsimta ir bijusi ievērojamas ebreju diasporas daļas mājvieta, ka Latvijā starp latviešiem un ebrejiem ir izveidojušās ciešas saites, kuras spilgtu izpausmi rada arī viņu kopīgajā cīņā par Latvijas atbrīvošanu no komunisma jūga, ka latviešu tauta allaž ar cieņu izturējusies pret izturību un varonību, ar kādu Izraēlas tauta aizstāvējusi savas valsts neatkarību, Latvijas Republikas Augstākā Padome nolemj:

1. Atzīt Izraēlas valsts neatkarību.

2. Uzdot Latvijas Republikas valdībai veikt nepieciešamās konsultācijas, lai visdrīzākā laikā varētu nodibināt diplomātiskās un citas divpusējas attiecības starp Latvijas Republiku un Izraēlu."

Ar šī lēmuma pieņemšanu sākās jauns vēsturisks posms latviešu un ebreju savstarpējās attiecībās. Tā galvenā iezīme ir draudzība un sadarbība plašā mērogā, arī starptautiskās politikas jomā. Jau 1992. gada janvārī tika nodibinātas diplomātiskās attiecības starp Latviju un Izraēlu.

### Latvija – Izraēla

Neatkarīgajā Latvijas Republikā ebreji guva savas turpmākās dzīvesvietas izvēles brīvību. Latvijas valsts respektēja repatriēšanu vēlmi un Izraēlas ieinteresētību tajā. Pēc aģentūras *Sohnut* sniegtajām ziņām laikā no 1989. līdz 2000. gadam no Latvijas uz Izraēlu repatriējušās 12 624 personas – ebreji un viņu ģimenes locekļi neebreji. Pēc Latvijas Statistikas pārvaldes ziņām sakarā ar repatriēšanu uz Izraēlu un emigrēšanu uz Rietumvalstīm ebreju skaits Latvijā tajā pašā laikā samazinājies par 11 680 personām.

Daudzi ebreji, izbraucot uz Izraēlu, saglabā savu Latvijas pilsonību (kas tur ir atļauts). Šobrīd Izraēlā dzīvo ap 800 Latvijas pilsoņu. Viņu vidū ir ne mazums Latvijas patriotu, kuri cenšas stiprināt draudzīgās attiecības starp abām valstīm.

Latvijas un Izraēlas attiecību veidošanā svarīga nozīme bija Latvijas Ministru prezidenta Valda Birkava vadītās delegācijas vizītei Izraēlā 1994. gada 27.–28. februārī, sarunām ar premjerministru Ichaku Rabinu, Latvijas un Izraēlas starpvalstu nolīgumu "Par sadarbību izglītības, zinātnes un kultūras jomā" un "Par investīciju aizsardzību un veicināšanu" parakstīšanai.

Kontaktus abu valstu vadītāju starpā stiprināja Latvijas Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa valsts vizīte Izraēlā 1998. gada 23.–25. februārī, kuras laikā notika spraigs dialogs starp viņu un Izraēlas prezidentu Ezru Veicmanu. Abas puses tajā uzsvēra nepieciešamību izvērtēt latviešu un ebreju attiecību vēsturi, atklāti un visā pilnībā parādot šķautnes – gan tās, kas vienoja abas tautas, gan tās, kas šķīra. Īpaši tika akcentēta holokausta vēstures uzaršanas nepieciešamība. Prezidents G. Ulmanis paziņoja: "Es aicinu sabiedrību Latvijā apzināties visu pagātnes patiesību. Bija latvieši, kuri piedalījās ebreju iznīcināšanā, bija arī tādi latvieši, kuri glāba ebrejus." G. Ulmanis, uzrunājot E. Veicmanu, izteica dziļu nožēlu par atsevišķu latviešu dalību holokausta īstenošanā.

Šo paziņojumu Izraēlas puse novērtēja kā apliecinājumu Latvijas virzībai uz demokrātiskas, integrētas sabiedrības izveidošanu, kur tiek augstu cienīti humānisma un cilvēku savstarpējās draudzības centieni, kur nebūs vietas rasismam, antisemitismam, jebkurai ksenofobijai. E. Veicmans savukārt atzina: "Pagātnes .. apzināšanai jākalpo par stipru pamatu Izraēlas un Latvijas attiecību tālākai stiprināšanai un attīstībai."

Tika iedibināti Latvijas un Izraēlas parlamentārie sakari. 1994. gada 30. augustā – 1. septembrī Latvijas Saeimu apmeklēja Izraēlas Kneseta spīkers Ševahs Veiss, bet 1999. gada 12. janvārī Rīgā ieradās viņa pēctecis Dans Tihons.

1998. gada pavasarī Latvijā plaši atzīmēja Izraēlas valsts nodibināšanas 50. gadadienu. Par godu tai Rīgas dome Lazaretes ielu pārdevēja par Jeruzalemes ielu.

No pagātnes nākušo neuzticēšanos lauza arī pasaules Ebreju kultūras memoriālā fonda kārtējā kongresa sarīkošana Rīgā 1994. gada 14.–16. jūnijā, Latvijas galvaspilsētas atzīšana par svarīgu ebreju sabiedrības garīgās dzīves centru Austrumeiropā. To veicināja Rietumvalstīs un Izraēlā dzīvojošo bijušo Latvijas ebreju kongresu sistemātiska noturēšana Rīgā (1994., 1997., 2001. g.), starptautiskās periodiskās Rīgas konferences “Ebreji mainīgā pasaulē” un citi pasākumi. Tas viss labvēlīgi ietekmējis arī Latvijas ebreju kopienas dzīvi.

Latvijas un Izraēlas vēsturi saista daudzu no Latvijas nākušu ebreju dalība šīs valsts izveidošanā, tās aizstāvēšanā un nostiprināšanā. Mordehajs Nuroks ir bijis sakaru ministrs, ģenerālis Ārons Jarivs – transporta un informācijas ministrs, Bencions Kešets – Kneseta vicespīkers, Šauls Avigurs – aizsardzības ministra vietnieks, Isers Harels – izlūk dienesta *Mosad* vadītājs. Ievērojama loma Izraēlā bijusi politiķim Benjaminam Eliavam, tiesībzinātniekam un politologam Benjaminam Akcinam u.c.

90. gadi.

Uz integrācijas ceļa

Pēc 2000. gada tautas skaitīšanas provizoriskiem datiem Latvijā dzīvoja 10 376 ebreji jeb 0,3 % Latvijas iedzīvotāju. Tie ir 45,2 % no ebreju kopskaita 1989. gadā. 2000. gadā Rīgā dzīvoja 8249, Daugavpilī – 680, Jūrmalā – 292, Liepājā – 214, Jelgavā – 142, Rēzeknē – 107,

Ventspilī – 54 ebreji. Lauku rajonos visvairāk ebreju ir Rīgas rajonā – 215, seko Jēkabpils rajons, kur dzīvo 79, Ogres rajons – 51, Ludzas rajons – ar 41 ebreja klātbūtni.

Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes Iedzīvotāju reģistrs liecina, ka 2001. gada sākumā Latvijas Republikā pastāvīgi dzīvo 9992 ebreji jeb 0,4 % iedzīvotāju. No viņiem 5770 ir pilsoņi, 3922 nepilsoņi un 300 ārvalstnieki.

Ebreji Latvijā ir tautības grupa, kas visai dziļi integrējusies republikas nacionālajā sabiedrībā. 1995. gadā, kad tika pieņemts Latvijas pilsonības likums, tikai 45% ebreju tika atzīti par Latvijas pilsoņiem, bet 2001. gadā – jau 61% ir pilsoņi. 1996. gadā 43% ebreju prata latviešu valodu, bet 2000. gadā – vairāk nekā 68 procenti.

Atjaunotā Latvijas Republika gan savā likumdošanā, gan valdības politikā ir rādījusi labestīgu un draudzīgu attieksmi pret ebrejiem. To apliecina daudzu īpašumu atdošana agrākajiem īpašniekiem ebrejiem vai viņu mantiniekiem, pietāte pret ebreju tautas tradīcijām un vēsturi, vēlēšanās objektīvi izvērtēt latviešu un ebreju attiecību raksturu tālākā un tuvākā pagātnē. Ebreju sabiedrība uz to ir atbildējusi ar lojalitāti pret Latvijas nacionālo valsti un atbalstu tās attīstības centieniem. Ebreji visai aktīvi piedalās Latvijas politiskajā dzīvē, taču savas partijas viņi vairs nedibina, bet iekļaujas Latvijas pilsoņu kopējās partijās un politiskās apvienībās. Kā centra partijas "Latvijas ceļš" deputāte 5. un 6. Saeimā bija Ruta Marjaša, 7. Saeimas deputāti ir kreisi centriskās Tautas saskaņas partijas biedri Boriss Cilēvičs un Jakovs Pliņers. Rīgas pilsētas domē no kreisās partijas "Līdztiesība" ievēlēts Aleksandrs Giļmans. Viņu politiskie uzskati bija un būs atšķirīgi, taču tas neliedz apvienoties, kad jāpauž ebreju intereses kultūras un sadzīves jomā.

Ļoti rosīga un rezultatīva ir daudzu Latvijas ebreju dalība republikas ekonomiskajā dzīvē. Lielu autoritāti un cieņu ir ieguvis

*Inter Source International* prezidents ASV Tirdzniecības palātas viceprezidents Sols Bukingolts, kurš ir arī Latvijas Valsts prezidentes padomnieks; apvienības "Liepājas metalurģs" prezidents un Latvijas Hokeja federācijas prezidents Kirovs Lipmans; "Lukoil" vadītājs Baltijas valstīs Haims Kogans; akciju sabiedrības "Dzintars" prezidents Ilja Gerčikovs u.c. Spožas zvaigznes Latvijas kultūras dzīvē ir operdziedātāja Inese Galante un Valmieras teātra galvenais režisors Fēlikss Deičs, grafiķis Josifs Elgurts. Lielu cieņu joprojām izrāda diriģentam Tovijs Lifšicam un mūzikas teorijas profesorei Lijai Krasinskai, kuri Latvijas mūziķu saimei ir devuši talanta un degsmes skolu. Par augstāko ētikas arbitru Latvijas žurnālistikā daudzi uzskata Ābramu Kleckinu. Latvijas demokrātiskā sabiedrībā par ietekmīgu morālu autoritāti ir kļuvis virsrabīns Natans Barkāns.

Latvijas vārdu pasaules zinātnē nesis fiziķis Ruvins Ferbers, vēsturnieks Pēteris Krupņikovs, Latvijas reoloģijas skolas radītājs Ļevs Faitelsons, biologs Aleksandrs Cimanis un Aleksandrs Rapoports, ķīmiķe Regīna Žuka.

Medicīnā ļoti liels ir Jūlija Anšelēviča, Anatolija Bļugera, Rafaēla Rozentāla, Arkādija Gandza, Mihaila Malkiela, Viktora Vestermana ieguldījums.

Šīs personas ir kopnacionālās Latvijas tautas patrioti, viņu talants un darbs veltīts visiem republikas iedzīvotājiem.

Ebreji ir viena no visvairāk integrētajām Latvijas nacionālajām minoritātēm. Integrācijas procesu veicina tolerances nostiprināšanās sabiedrībā. Latvijā vairs nav antisemitisku partiju un organizāciju, nenotiek pretebreju propagandas kampaņas. Taču laiku pa laikam parādās atsevišķi antisemitisma recidīvi, kas traucē integrācijas gaitu. 1998. un 1999. gadā līdz šim nenoskaidrotas personas sarīkoja sprādzienus pie Rīgas sinagogas, laiku pa laikam tiek bojāti ebreju kapakmeņi un holokausta upuru piemiņas vietas.

Antisemītisks saturs bijis periodiskiem izdevumiem "Jaunais Laiks", "Patriots", "Latvietis Latvijā", žurnāla "Kapitāls" 2000. gada 8. numuram. Latvijā izplata Krievijā izdoto antisemītisko literatūru un presi.

Šos faktus nevar ignorēt. Antisemitisma atmaskošana un nosodīšana nav zaudējusi aktualitāti.

### Rīgas ebreju mūsdienu kopiena

1992. gadā Latvijas Ebreju kultūras biedrība reorganizējās par Rīgas ebreju kopienu.

Rīgas ebreju kopienas priekšsēdētājs ir uzņēmējs Grigorijs Krupņikovs, viņa vietnieki – Karmela Skorika (kultūras darba virziens), Hana Finkelšteine (sociālās aprūpes virziens) un Šauls Felss (saimnieciskā darba virziens). Kopiena pārveidota par Rīgas ebreju sabiedrisko asociāciju federāciju, kas ir līdzīga ASV pilsētu ebreju kopienu federācijām. Katrai asociācijai ir savs pārstāvis kopienas valdē.

1. *Asociācijā "Rīgas ebreju kultūras centrs"* (vadītāja K. Skorika) dominē trīs virzieni: mākslas izpausmē – ebreju dejas un mūzika; ebreju kultūras vērtību un tradīciju popularizēšana kopienā; visu Latvijas iedzīvotāju iepazīstināšana ar ebreju kultūru.

Centra augstākais sasniegums bija folkloras ansamblis *Kinnor*, kas 1991.–1995. gadā iestudēja 16 uzvedumus, sniedza koncertus ne tikai Latvijā, bet arī 30 ASV pilsētās un citur ārvalstīs, gūstot globālu atzinību. Viss ansamblis pārcēlās uz Izraēlu. Šodien Latvijā ar lieliem panākumiem darbojas astoņi ebreju mākslinieciskie kolektīvi.

2. *Dokumentācijas centrs un muzejs "Ebreji Latvijā"*, ko vada vēsturnieks Mārgers Vestermanis. Muzeja eksponāti stāsta par Latvijas ebreju vēsturi, īpaši akcentējot 20. gadsimta labās un ļaunās dienas, arī holokausta šausmīgo norisi. Muzejā savākts vairāk nekā 11 tūkstošu materiālu un liecības, tā izstādes apceļojušas arī Vācijā.

3. *Šimona Dubnova ebreju vidusskola*, kuras direktors šodien ir pedagogs un zinātnieks Meijers Birks.

4. *Latvijas ebreju sociālās aprūpes centrs*, kas sniedz palīdzību ap 2 tūkstošiem cilvēku. Centru vada H. Finkelšteine.

5. *Latvijas ebreju bijušo geto un koncentrācijas nometņu ieslodzīto biedrība*, ko vada advokāts Aleksandrs Bergmans. Tai ir cieši sakari ar ASV un Vācijas apvienībām, kas palīdz nacisma vajātiem cilvēkiem.

6. *Padomju režīma represēto ebreju asociācija*, ko vada Jakovs Šacs.

7. *Latvijas ebreju – kara veterānu asociācija*, kas apvieno ebrejus – Otrā pasaules kara dalībniekus, tai ir draudzīgas attiecības ar ASV un Izraēlas kara veterānu apvienībām. Asociācijas priekšsēdētājs ir Semjons Švecs, tā izdod laikrakstu "Haveirim" (Draugs).

8. *Bikur Holim slimnīca un biedrība*, kas atjaunota 1992. gadā un kuras filiāle ir žēlsirdības apvienība *Linas Hacedek*. Šo asociāciju vada profesori Arkādijs Gandzs un Anatolijs Bļugers. Slimnīca saņēmusi lielu palīdzību no ārvalstu ebrejiem un Izraēlas, tādēļ var efektīvi izmantot jaunākās ārstniecības metodes.

9. *Sabiedriskais centrs Alef*, kas izveidots 2000. gada septembrī ar starptautiskās ebreju palīdzības organizācijas *Joint* atbalstu. Tā vadītāja ir pedagoge Viktorija Gubatova. Centra programmas pirmām kārtām domātas jaunatnei, tās iesaista visus ebrejus savas nacionālās identitātes saglabāšanas pasākumos, veicina ebreju ģimeņu veidošanos.

10. *Latvijas ebreju jaunatnes centrs*, kā priekšsēdētājs ir Baltijas krievu institūta maģistrants Jariks Mašutins. Centra programmas palīdz jauniešiem atrast savu vietu sabiedriskajā dzīvē un darbā.

Patstāvīga loma ir Rīgas ebreju reliģiskajai draudzei, tās sinagogai Rīgā, Peitavas ielā. Draudzes garīgo dzīvi vada Latvijas un Rīgas virsrabīns Natans Barkāns un viņa vietnieks Arje Bekkers. Ar draudzi cieši saistīts izcilā ASV fiziķa Naftali Berga vārdā

nosauktais ebreju zinātnieku klubs un Šamira fonds, kas finansē daudzus Latvijas ebreju pasākumus. Draudze izdod arī avīzi "Gešarim" (Tilti).

Draudzes rīkotajos ebreju svētku pasākumos piedalās daudzi Latvijas valsts un sabiedrisku organizāciju pārstāvji. Tas stiprina latviešu un ebreju draudzību un sadarbību.

Ar reliģiskās draudzes atbalstu 1998. gada jūlijā nodibināts Latvijas Universitātes Jūdaikas studiju centrs, ko vada R. Ferbers.

Ārpus šīs draudzes darbojas ebreju hasīdisma *Habad Ļubavič* draudze, kuras rabīns ir no ASV nākušais Mordehajs Glāzmans. Šīs draudzes paspārnē darbojās arī 1995. gadā nodibinātā *Habad Ļubavič* pamatskola.

### Latvijas ebreju kopiena

Ārpus Rīgas, sākot ar 1988. gadu, izveidojās ebreju kopienas Daugavpilī, Liepājā, Jūrmalā, Ventspilī, Jelgavā, Jēkabpilī, Rēzeknē un Ludzā.

Īpaši aktīva bijusi Daugavpils ebreju kopiena, kuras vēsturnieku grupa (J. Šteimans, Z. Jakubs, B. Volkovičs u.c.) daudz darījusi, lai izpētītu Latvijas, īpaši Latgales ebreju vēsturi. Kopienu vada pedagoge Sofija Mejerova.

Liepājas kopiena pieņēmusi Liepājas ebreju draudzes nosaukumu, tā uzsverot holokaustā bojā gājušās draudzes atjaunošanu. Taču faktiski tās darbībā pārsvarā ir sekulāri motīvi. Draudze apvieno ne tikai ebrejus, bet arī viņu ģimenes locekļus – neebrejus, veltī lielu uzmanību jauno ģimeņu atbalstīšanai un sociālās palīdzības sniegšanai. Draudzes priekšsēdētājs ir sporta skolas direktors Naums Vorobeičiks.

1996. gada augustā visas minētās kopienas un draudzes izveidoja apvienotu Latvijas Ebreju kopienas un draudžu padomi, kuras līdzpriekšsēdētāji ir Grigorijs Krupņikovs un Liepājas draudzes

pārstāve Ilāna Ivanova. Šī apvienība ir Eiropas Ebreju kopienu padomes locekle, un G. Krupņikovs tika ievēlēts tās valdē un izpildkomitejā.

Tā Latvijas ebreji iekļaujas Eiropas integrācijas procesā.

Latvijas Ebreju kopiena ir šobrīd visorganizētākā un mērķtiecīgākā nacionālā minoritāte Latvijā. Tā nav liela, bet ārkārtīgi dinamiska, rosīga, galveno uzmanību velta savas tautas kultūras vērtību saglabāšanai, jaunatnes nacionālai audzināšanai, veco ļaužu aprūpei, savas kopienas vēstures atklāsmei.

\*

Vairāk nekā 400 gadu ebreji ir Latvijas vēstures neatņemama daļa. Reizē ar Latvijas neatkarības atjaunošanu ir atsākusies arī viņu dalība Latvijas valsts attīstībā. Sakarā ar repatriāciju uz Izraēlu ebreju skaits Latvijā vēl samazināsies. Taču kopiena saglabāsies. Var lēst, ka tajā paliks ap 7 tūkstošiem cilvēku. Viņiem būs svarīga nozīme mūsu nacionālajā dzīvē kā daudzu darbu un procesu iniciatoriem, kā Latvijas intelekta pārstāvjiem. Viņi nebūs svešinieki, bet Latvijas tautas dēli un meitas vienotā un demokrātiskā Eiropā.

*Margers Vestermanis*

## PRETDARBĪBA HOLOKAUSTAM LATVIJĀ

Vēstījums par holokaustu Latvijā būs nepilnīgs, ja neatgādināsim par tiem mūsu zemes cilvēkiem, kuru sirdsapziņa nespēja samierināties ar ebreju traģēdijas vienkārša vērotāja lomu.

Ebreju iznīcināšanu nacisti īstenoja ar tīšu atklātību, apzināti nostādot sabiedrību izvēles priekšā. Varēja ļauties antisemitisma hipnotiskajam pievilksanas spēkam, piekrist nacistu "etniskās tīrīšanas" pasākumiem un pašiem tajos piedalīties, varēja izlikties neredzam līdzpilsoņu briesmīgo nelaimi, tāds izvēles variants bija šķietama "neitralitāte". Taču bija arī iespēja holokaustu nosodīt, paust līdzjūtību vajātajiem ebrejiem un tos atbalstīt. Šī noskaņojuma intensitāte sabiedrībā veidoja to cilvēku loku, kuri izšķīrās ne tikai par atbalstu, bet arī par briesmu pilno ebreju glābšanu.

Tie, kuri izvēlējās aktīvu pretdarbību holokaustam, itin visur bija mazākumā. Arī Latvijā. Viņu mazskaitlīguma dēļ pret holokaustu vērstā darbība nekļuva par kustību, bet izpaudās tikai kā atsevišķu savrupnieku protests pret nacistu necilvēcisko izrīkošanos ar ebrejiem. Latvijas specifiskajā sabiedriski politiskā situācijā, ko bija radījusi divu svešu varu okupācija, nebija arī priekšnoteikumu, lai pretdarbība holokaustam varētu integrēties kādā no pretestības kustībām – padomju vai nacionāli patriotiskajā. Tāpēc nav bijis skaidrības par ebreju atbalstītāju un glābēju rīcības motivāciju.

Vieni to meklēja politiskā orientācijā, citi to saskatīja reliģiskā pārlicībā. Tie, protams, bija svarīgi faktori, kas ietekmēja nostājas izvēli. Tomēr izšķirošie visos gadījumos allaž bija ētiskie motīvi – cilvēciska solidaritāte, dziļa līdzcietība, Kanta vārdiem izsakoties, “morālais likums” cilvēkā.

Pēc Otrā pasaules kara par sabiedrības reakciju uz holokaustu vispār un ebreju glābšanas aktivitātēm it īpaši gandrīz nekas netika rakstīts. Vienīgi ebreji saskaņā ar nacionālajā ētikā sakņotu tradīciju, kas prasa allaž atcerēties labo, ko tev citi darījuši (*hakarat hatov*), neaizmirsas tos, kuri bija centušies glābt, kad pasaule no ebrejiem bija novērsusies. Kolīdz Jeruzalemē 1945. gadā tika dibināts holokausta memoriālais komplekss, muzejs un institūts “Jad Vašem” (*Yad Vashem*), tas nekavējoties sāka vākt ziņas par ebreju glābējiem. 1953. gadā Izraēlas knesets ar likumu nodibināja īpašu institūciju, kas pētīja glābšanas akcijas un glābējiem piešķīra goda diplomu, titulu “Taisnīgais starp tautām” (*Righteous among the Nations*) un tiesības iestādīt piemiņas koku Glābēju alejā Jeruzalemē. 1989. gadā jau bija piešķirti 8000, bet 21. gadsimta sākumā – ap 10 000 šādu diplomu. Apbalvoto vidū ir arī 65 Latvijas iedzīvotāji. Nelielais skaits izskaidrojams ar to, ka padomju režīma apstākļos izglābtajiem ebrejiem, pret kuriem padomju drošības orgāni izturējās ar klaju aizdomīgumu un kurus nereti represēja, bija bīstami uzturēt sakarus ar Izraēlu, lai sniegtu ziņas par saviem glābējiem. Arī glābējiem pašiem Izraēlas piešķirtais goda nosaukums varēja sagādāt vienīgi nepatīkšanas. Tāpēc glābēju apzināšana sākās ļoti vēlu.

Pēc Rīgas ebreju kopienas muzeja “Ebreji Latvijā” pēdējos desmit gados savāktajām ziņām pagaidām fiksēti 220 ebreju slēpšanas gadījumi, kuros bija iesaistīts vairāk nekā 400 glābēju. Arī šī uzskaitē uzskatāma par nepilnīgu, jo lielākā daļa glābēju un izglābto mirusi, neatstājot par sevi nekādu ziņu. Bieži zināms glābējs, bet izglābto personālijas pagaisušas, savukārt apmēram 100 gadījumos fiksēts tikai izglābtā vārds.

Izvērtējot visus šodien pieejamos avotus, var secināt, ka Latvijā izglābts apmēram 400–450 ebreju. Slēpto skaits bijis krietni lielāks, taču vairāki desmiti tikuši atklāti un nošauti. Arī viņu slēpēji tika apcietināti. Pagaidām noskaidroti tikai 32 represēto “žīdu glābēju” vārdi. Par astoņiem droši zināms, ka viņi ieslodzījumā gājuši bojā. Tie ir rīdzinieki Anna Alma Pole, Peldu ielas 15. nama sētniece, kura bija slēpusi septiņus ebrejus, cits rīdzinieks, arī sētnieks, Andrejs Graubiņš, kurš Avotu ielā 75 slēpis sešus ebrejus, LU students Ditrihs Feinmans, kurš bija “noziedzies” pret nacistu varu, jo bija slēpis savu sievu ebrejieti. Īpaši traģiska izvērtās četru no Aizputes kūdras purva atbēgušo ebreju “iekrišana” Aizputē, Pils ielā 4, pie Pūķu un Šustēru ģimenēm, kuras pēc ebreju slēptuves atklāšanas nekavējoties tika apcietinātas. Gāja bojā tēvs Jānis Šusters un viņa dēls Gerhards, šoferis, brāļi Kārlis un Žanis Pūķi, Aizputē visiem zināmi krietni darba cilvēki: Kārlis bija drēbnieks, bet Žanis – rakstvedis. Apcietināja arī Žaņa Pūķa sievu Annu, Kārļa Pūķa sievu Elzu un viņu abu māti Ievu Dzeni. Annu vēlāk atbrīvoja no cietuma grūtniecības dēļ, Ieva Dzene nomira koncentrācijas nometnē. No visas ģimenes ar smagi iedragātu veselību no apcietinājuma Vācijā pārradās vienīgi Elza...

Citu 16 apcietināto glābēju likteni nav izdevies noskaidrot. Policijas dokumentos vai pārbaudītās liecībās fiksētas viņu personālijas, apcietināšanas fakts, pat sociālais statuss – viņi visi bija tautas “pamatšķiru” pārstāvji: Ventspils apriņķa Elšķenes pagasta mežsargs Laugals, kurš septiņus mēnešus bija slēpis kādu ebreju, Bulduru dzelzceļa stacijas strādnieki Boļeslavs Zimkevičs un Pēteris Lepiksons, kurus 1941. gada 29. decembrī apcietināja par ebreja Leona Skutas slēpšanu, kurš bija izbēdzis no Rīgas Centrālcietuma, Kuldīgas apriņķa Sabiles pagasta zemnieki Žanis Alksnis, Malvīne Rozentāle, zemnieks Grigorijs Zaičikovs no Grīvas apkaimes, Ludzas apriņķa Mērdzenes pagasta zemnieks Seļimons Zaicevs u.c. Taču par visu 16 apcietināto moku ceļu ieslodzījumu vietās nekas nav zināms, izņemot to, ka no nometnēm viņi nav atgriezušies.

Apzināti astoņi glābēji, kuri apcietinājumā izdzīvoja, un tie ir Edīte Dancberga, Zenta Jostsone, Milda Kaminska, Pauls Krūmiņš, Olga Krūzmane, Ella Luca, Zinaida Posņikova un Elza Pūķe. Izdzīvojušo vidū paretam bija arī inteliģences pārstāvji. Zenta Jostsone bija LU studente, Zinaida Posņikova – pianiste, bet Pauls Krūmiņš – docents, īpaši Daugavpilī plaši pazīstams mūzikas pedagogs. No šo astoņu izdzīvojušo vidus šodien dzīva rīdziniece Olga Krūzmane. 1999. gadā Izraēla viņai piešķīra goda titulu “Taisnīgā starp tautām”, bet 2000. gadā viņu kopā ar vairākiem citiem ebreju glābējiem apbalvoja ar Latvijas Triju Zvaigžņu ordeni.

Leģendāru slavu ir iemantojis Rīgas ostas strādnieks Jānis Lipke, saukts par Žani. Kopā ar savu ģimeni un draugiem viņam izdevās izglābt 55 ebrejus, apmēram 20 slēpjot vairākās vietās Rīgā, bet pārējos – laukos Dobeles pagastā vairākās zemnieku mājās iekārtotos bunkuros. Žani dažkārt dēvē par “Latvijas Vallenbergu”. Pielīdzinājums visā pasaulē pazīstamajam Budapeštas ebreju glābšanas akciju organizatoram, kura vārdā nosauktas starptautiskas organizācijas un fondi, ir pagodinošs, taču neprecīzs: Raulu Vallenbergu sargāja oficiāls Zviedrijas diplomāta statuss, viņš reizē bija ASV prezidenta Bēgļu palīdzības komitejas pārstāvis, viņa rīcībā bija ļoti ievērojami naudas līdzekļi un sakari starptautiskajās finansu aprindās. Lipke turpretī bija pilnīgi neaizsargāts, viņam nebija ne statusa, ne līdzekļu, tikai liela vēlēšanās glābt un neapšaubāmi spožs organizatora talants. Viņš prata pulcināt ap sevi cilvēkus, bez kuru palīdzības nebūtu varējis veikt tik plaša mēroga glābšanas akcijas. Rīgā viņa tuvākie palīgi bija šoferi Jānis Briedis un Kārlis Jankovskis, strādnieki Edgars Zande, Andrejs Graubiņš, ādas galantērijas meistars Bernets Rozenbergs, Marija Lindberga. Laukos Dobeles pagastā vairāku slepenu patvērumu iekārtošanai bija vajadzīgs vēl lielāks skaits palīgu. Lipkem izdevās iesaistīt Dobeles pagasta vecāko Vili Bīnenfeldu, Dobeles slimnīcas galveno ārstu Edgaru Francmani, zemniekus no vairākām lauku mājām – Frici Rozentālu un viņa dēlus Bruno un Edgaru,

Vilhelmīni Putriņu, Mariju Kelleri un viņas dēlus, Žani Milleru ar māsām Elzu un Lidiju, Friča Rozentāla brāli Žani, Kārli Didrihsonu, Jāni Unduli u.c.

Žanis Lipke nebija vienīgais, kurš izglāba lielāku skaitu ebreju. Rīgā Sonja Švarca izglāba deviņus cilvēkus, Elvīra Rone – astoņus, viņu vidū vijolnieku Marku Krēmeru, kura dēls Gidons, kas viņam piedzima pēc kara, šodien ir zināms visā mūzikas mīļotāju pasaulē. Savulaik Latvijā pazīstamais sportists un lielveikala īpašnieks Artūrs Motmillers izglāba septiņus ebrejus.

Lielāku ebreju grupu vienkopus – 11 cilvēkus – Liepājā slēpa jūrnieks Roberts Seduls. Kad padomju aviācijas uzlidojumā Liepājai 1945. gada 10. martā Roberts Seduls gāja bojā, viņa ģimene ar kaimiņu palīdzību, kuriem, kā izrādījās, jau pasen bija kļuvusi zināma viņa slepenā darbība, turpināja apgādāt pagrabā slēptos ebrejus līdz dienai, kad viņi varēja pamest patvērumu. Tā pienāca tikai 1945. gada 9. maijā.

Arī Daugavpilī tika izglābti vairāki desmiti ebreju. Lielākā grupa – 11 cilvēku – atrada patvērumu Daugavpils pievārtē Rugeļos pie mežsarga Arsenija Korņilova.

Latvijas lauku miestos un mazpilsētās ebreji pamatos tika noslepkavoti 1941. gada jūlija beigās un augustā, vācu vislielāko militāro panākumu laikā, kad viņu uzvara daudziem šķita neizbēgama. Ja kāds tajā vasarā bija ar mieru glābt, tad tas bija jādara nekavējoties, kaut arī bija grūti paredzēt, cik ilgi nāksies glābjamo slēpt. Tas izskaidro salīdzinoši retās glābšanas akcijas Latvijas laukos. Lielpilsētās, kā Rīgā, Daugavpilī un Liepājā, daļa ebreju arī pēc masveida apšaušanām tomēr vēl bija saglabāta geto nometnēs, kas pastāvēja līdz 1943. gada rudenim, bet pēc tam vairāki tūkstoši līdz 1944. gada vasarai atradās Rīgas koncentrācijas nometnē. Tādējādi glābšanai bija atvēlēts garāks laika sprīdis, kurā nacistiem par ļaunu mainījās militāri politiskā situācija. Cik nozīmīgs šis faktors bijis, uzskatāmi pierāda no Dundagas koncentrācijas nometnes izbēgušo ebreju lik-

tenis, kuri centās izdzīvot 1944./45. gadā Kurzemes katla īpaši smagajos apstākļos. Noskaņojums laukos pēdējā kara ziemā bija pavisam cits nekā 1941. gada vasarā: ebrejus labprāt atbalstīja, dažkārt arī slēpa. Tāpēc daži desmiti varēja izdzīvot.

Lai izšķirtos par līdzīgu atbalstu 1941. gada vasarā, bija vajadzīgi cilvēki ar īpašu vīrišķību. Viens no šādiem cilvēkiem bija Vladimirs Vuškāns no Preiļiem, kurš tieši drausmīgajās ebreju aplsaktēšanas dienās pieņēma pie sevis un paslēpa astoņus no nāves bēgušos. Izdzīvoja seši.

Šodien vēsturiskā retrospektīvā mūs nodarbina arī cita problēma, proti, vai bez glābšanas akcijām, kuru apjomu var fiksēt izglābto skaits, Latvijā bija notikušas citas pretdarbības izpausmes holokaustam. Okupācijas varas izraisīta terora apstākļos, iebiedēšanas un ārkārtīgi intensīvas antisemitiskas rīdīšanas gaisotnē pretdarbības iespējas bija visai ierobežotas. Tomēr nav šaubu, ka 1941. gada vasarā, kad aizsākās ebreju iznīcināšana, ievērojama sabiedrības daļa to nosodīja un, kā nu prazdama, centās ebrejiem palīdzēt, sniedzot morālu atbalstu un gādājot pārtiku. To apliecina ne tikai policijas ziņojumi, bet arī nacistisko okupāciju atbalstoša tālaika latviešu prese – it īpaši provinces izdevumi. Tā “Ventas Balss” 1941. gada 11. jūlijā ievieto rakstu “Līdzjūtībai pret žīdiem nav vietas” un biedē līdzjutējus ar ieslodzījumu. Pie šīs tēmas avīze vēl lāgiem atgriezās, pēdējo reizi 1941. gada 22. augustā, paužot, ka “ne viens vien ventspīlnieks sajūt it kā klusu un daudzus gadījumos pat atklātu līdzjūtību”. Arī “Tukuma Ziņām” 1941. gada 29. jūlijā savus lasītājus nācās pamācīt, cik tas esot slikti, ka “atrodas tomēr ļaudis latviešu vidū, kas mēģina žīdus žēlot. Viņi runā, ka žīdi jau tik vainīgi nemaz neesot.” “Talsu Vārds”, “Tālavietis”, “Daugavas Vēstnesis” un citi izdevumi pauda dziļu sašutumu par to, ka ebrejus žēlojot, ar viņiem sasveicinoties un cenšoties palīdzēt. Nepaklausīgos nemītīgi biedēja arī “Tēvija”, reizēm ziņojot par protokolu sastādīšanu un pat apcietināšanām.

Atbalstīt un palīdzēt saviem ebreju paziņām bija gatava ne tikai tā sauktā vienkāršā tauta, bet arī nacionālā inteligence. Starp tiem, kuri centās kaut ko praktisku darīt savu ebreju paziņu labā, jāmin Zenta Mauriņa un rakstnieka Viktora Eglīša dēls mākslinieks Vidvuds Eglītis. Bez jau nosauktajiem latviešu inteligences pārstāvjiem, kuri ne tikai atbalstīja, bet arī glāba, bija arhitektūras profesora akadēmiķa Artūra Krūmiņa ģimene, latviešu virsnieka Edgara Ozola un skolotājas Emīlijas Ozolas ģimene, aktiera Jāņa Oša ģimene, Rīgas Kristus Karaļa baznīcas prāvests Kazimirs Vilnis. Dokumenti liecina, ka dažādās atbalsta akcijās bija iesaistīti vairāki pareizticīgo baznīcas priesteri, bet no evaņģēliski luterāniskās baznīcas gan vienīgi Rīgas mācītājs Gustavs Šaurums. Katoli kopumā bija aktīvāki, it īpaši Latgalē. Šodien zināmi daudzi konkrēti gadījumi, kad priesteri centušies glābt, izsniedzot dokumentus par piederību kristiešu draudzei, tāpat kristījuši ebreju bērnus, kurus vecāki pirms aizdzīšanas uz masu kapiem bija paguvuši atstāt pie līdzcietīgām sieviņām. Par nožēlu, ar šīm labi domātajām aktivitātēm tikpat kā nevienu gan neizdevās izglābt...

Šodien ir pienācis laiks holokausta traģēdijā saskatīt ne tikai šāvējus un upurus vien, bet arī glābējus. Jāapzinās, ka desmitiem cilvēku nobendēšanai pietiek ar vienu šāvēju, bet kaut viena vajātā glābšanai vajadzīga daudzu cilvēku solidaritāte, gatavība gadiem atteikties no normālas dzīves un riskēt ar visu, kas cilvēkam ir dārgs. Tā ir pagātnes lappuse, kam mūžos būs goda vieta latviešu un ebreju attiecību vēsturē.

*Armands Gūtmanis*

## HOLOKAUSTA IZGLĪTĪBA, PĒTNIECĪBA UN PIEMIŅA – LATVIJAS POLITIKA PĒC NEATKARĪBAS ATGŪŠANAS 1991. GADĀ

### Valsts institūciju politika

Atgūstot neatkarību 1991. gadā, Latvijas sabiedrība un valsts guva arī iespēju pievērst uzmanību savas pagātnes objektīvai izpētei. Līdzīgi kā citās Eiropas valstīs, priekšplānā izvirzās jūtīgi jautājumi par noziegumiem pret cilvēci, par nacistiskā un komunistiskā totalitārā režīma noziegumiem, kā arī par Latvijas iedzīvotāju līdzdalību tajos.

Latvijas valsts 90. gados pakāpeniski pilnveidojusi savu atbalstu vēstures izvērtēšanai. Valsts veicina vēstures pētniecību, izglītības programmas, kā arī piemiņas saglabāšanu. Šis darbs aktīvāks un sazarotāks kļuva 90. gadu otrajā pusē.

### Latvijas parlamenta deklarācija 1990. gadā

Pagātnes vērtēšana un holokausta izglītība Latvijā priekšplānā izvirzījusies sakarā ar vairākiem notikumiem. Pirmais saistīts ar neatkarīgās Latvijas atjaunošanu. Viens no pirmajiem dokumentiem, ko pieņēma Latvijas Republikas Augstākā Padome 1990. gadā, bija deklarācija "Par genocīda un antisemitisma nepieļaujāmību Latvijā".

## Latvija un Starptautiskā darba grupa holokausta izglītībai, pētniecībai un piemiņai

Otrs notikums ir Latvijas ieinteresētība sadarboties ar Starptautisko darba grupu holokausta izglītībai, pētniecībai un piemiņai. Holokaustam veltītajā Starptautiskajā forumā Stokholmā 2000. gada janvārī piedalījās Latvijas Valsts prezidente un izglītības un zinātnes ministrs. Prezidente izteica Latvijas gatavību konkrētu projektu ietvaros sadarboties ar šo Starptautisko darba grupu.

Lai arī turpmāk sekmīgi iekļautos Starptautiskajā darba grupā, Latvijas valdība 2001. gada vidū nozīmēja Izglītības un zinātnes ministrijas valsts sekretāru par pilnvaroto personu. Viņa uzdevums ir apkopot idejas un darbības plānus no visām valsts un nevalstiskajām institūcijām, lai izveidotu Latvijas Rīcības plānu holokausta izglītībai, pētniecībai un piemiņai. Šāds saskaņots Rīcības plāns ļaus mērķtiecīgāk iesaistīt Starptautiskās holokausta darba grupas valstis kopēju projektu īstenošanā.

## Latvijas iemaksa Starptautiskajā holokausta cietušo fondā

Trešais notikums saistīts ar to, ka Latvijas valdība 1998. gadā veica 25 000 dolāru lielu iemaksu Starptautiskajā holokausta cietušo fondā (*International Fund for Needy Victims of Nazi Persecution*). Atbildot uz fonda jautājumu par to, kādās jomās Latvija vēlētos saņemt finansējumu no Starptautiskā fonda, Latvijas valdība kā prioritāti finansējumam definēja holokausta izglītību. Finansējums tika paredzēts trim institūcijām Latvijā – muzejam un dokumentācijas centram "Ebreji Latvijā", Latvijas Universitātes Jūdaikas studiju centram un Latvijas vēstures institūtam.

## Muzejs "Ebreji Latvijā"

Muzejam un dokumentācijas centram "Ebreji Latvijā" 2001. gada 7. februārī tika piešķirts valsts akreditēta muzeja statuss. Muzejs ir ieguvis starptautisku atzinību. Tā valstiskā akreditācija demonstrē Latvijas valsts politisko nostāju attiecībā uz pagātnes pētniecību, tai skaitā holokausta un minoritāšu vēstures pētniecību.

Pēc akreditācijas Latvijas valdība piešķīra centram "Ebreji Latvijā" finansējumu ar mērķi sagatavot ekspozīciju par ebreju kopienas vēsturi Latvijā un par holokausta vēsturi Latvijā.

## Pašvaldību iniciatīva

Valsts politiku papildina Latvijas pašvaldību rīcība. Sabiles sinagogas atjaunošana ir viena no valsts kultūras mantojuma saglabāšanas prioritātēm. Sabiles sinagoga ir to vēstures pieminekļu skaitā, ko Latvija vēlas atjaunot. Tā celta 19. gadsimtā un kalpoja garīgiem mērķiem līdz Otrajam pasaules karam. Līdzās sinagogas atjaunošanas darbiem notiek Sabiles ebreju kapsētas sakopšana. Sinagogas atjaunošana ir Latvijas un Zviedrijas kopīgs projekts.

Bauskas pilsētas pašvaldības interešu lokā ir vietējās ebreju kopienas mantojuma saglabāšana. 2000. gada vasarā Bauskā notika konference, kurā viens no jautājumiem bija Bauskas kultūras un vēstures mantojums. Konference radās kā Zinātņu akadēmijas un Bauskas pašvaldības kopīga iniciatīva. Tās nosaukums – "Ebreji Bauskā līdz Otrajam pasaules karam".

Ebreju kopiena sāka veidoties Bauskā pirms vairākiem gadsimtiem, pats vēlākais – 18. gadsimtā. No tā laika Bauskā lēnām attīstījās vairākas ebreju organizācijas un biedrības tirdzniecības un labdarības jomā. 19. gadsimta laikā kopienai bija nozīmīga loma pilsētā. Bauskā organizētā konference uzsvēra reliģisko darbinieku Abrahama Kuka un Josefa Eliasberga veikumu gan Bauskā, gan vēlāk Palestīnā. 1941. gadā holokausta laikā Bauskas ebreju kopienu gandrīz pilnībā iznīcināja. Bauskā tika atklāta izstāde par Bauskas ebrejiem.

## Izglītība

### Holokausta izglītība skolās

Latvijas valsts institūcijas ir atbalstījušas izglītību gan skolās, gan arī Universitātē.

Holokausta temats kā vispārējās izglītības sastāvdaļa ir iekļauts obligātajā vēstures mācību programmā, apstiprinātajos mācību noslēguma eksāmenos, kā arī vidusskolas nobeiguma eksāmenā. Skolās holokausta tēma ir iekļauta kultūras vēstures kursā (pētījumi rāda, ka šo priekšmetu apgūst 62 % skolēnu), un netiešā veidā šai tēmai pieskaras civilzinību kursā 9. klasei. Holokausta temats tiek iztirzāts politikas kursā vidusskolā, aplūkojot tēmu par totalitārajiem režīmiem.

Šobrīd skolēniem ir pieejamas vairākas grāmatas, kas pievēršas holokausta tematikai un arī ebreju kopienas vēsturei Latvijā. Tās ir 1998. gadā izdotā J. Freiberga grāmata "Jaunāko laiku vēsture, 20. gadsimts", 1996. gadā iznākusi L. Dribina grāmata "Ebreji Latvijā", 1999. gadā latviski izdotā Dova Levina grāmata "Ebreju vēsture Latvijā". G. Kurloviča un A. Tomašūna grāmatā "Latvijas vēsture. Okupācijas gadi", kas izdota 1998. gadā, ir atsevišķa nodaļa par genocīdu pret ebrejiem. Tās ir grāmatas, kas skolās tiek izmantotas mācību procesā.

Latvijas Vēstures skolotāju asociācija ir publicējusi rokasgrāmatu palīgglīdzekli skolotājiem "Pretrunīgā vēsture".

### LU Jūdaikas studiju centrs

Attīstot akadēmisko programmu, Latvijas Universitātē 1998. gadā izveidoja Jūdaikas studiju centru. Šis centrs Latvijas Universitātes studentiem sniedz akadēmisku izglītību gan par ebreju kopienas vēsturi Latvijā, gan par holokausta jautājumiem. Studentiem, zinātniekiem un citiem interesentiem ir iespēja apgūt ebreju vēsturi, filozofiju, valodu, kultūru, reliģiju.

Centrs piedāvā studentiem vairākus lekciju kursus, to skaitā par ebreju vēsturi Latvijā no 16. gadsimta līdz mūsdienām. Šie kursi ir iekļauti to studentu studiju programmās, kuri studē vēsturi vai teoloģiju. Centrs ir organizējis publiskas lekcijas plašai auditorijai.

Jūdaikas studiju centrs izvēlētu tēmu pētniecībā iesaista zinātniekus no Latvijas un ārvalstīm. Ar centra atbalstu Rīgā 1999. gadā tika organizēta trešā konference "Ebreji mainīgajā pasaulē". Pirmā konference notika 1995. gada augustā, otrā – 1997. gada augustā. 2001. gada novembrī Rīgā notiks jau ceturtā konference. Jūdaikas studiju centru finansē Latvijas valdība, Sorosa fonds – Latvija, Ebreju kultūras piemiņas fonds, Nīderlandes vēstniecība Rīgā, Izraēlas vēstniecība Rīgā, rabīns Natans Barkāns un SHAMIR fonds no Jeruzalemes.

### *Tell ye Your children ...*

Grāmata "Stāstiet par to saviem bērniem... Grāmata par holokaustu Eiropā, 1933.–1945." izdevums Latvijā tapa, pateicoties sadarbībai ar Starptautisko darba grupu holokausta izglītībai, pētniecībai un piemiņai. Grāmata iznāca latviski (7000 eks.) un krieviski (3000 eks.) un ir izsūtīta Latvijas skolām.

Grāmatā ir 10 lapu gara nodaļa par Latviju, ko sarakstīja P. Levins, grāmatas autors no Zviedrijas. Grāmatā ir Latvijas Valsts prezidentes un Zviedrijas premjerministra ievads. Zviedrijas vicepremjermīnistrs L. Hjelme-Valena Zviedrijas premjerministra J. Pēršona uzdevumā apmeklēja Latviju 2001. gada 12. februārī un piedalījās grāmatas prezentēšanā.

### Semināri vēstures skolotājiem

Starptautiskās sadarbības rezultātā ir organizēti semināri skolotājiem. 2001. gada jūnijā un augustā Latvijā notika semināri vēstures skolotājiem no Latvijas par holokausta izglītošanas jautājumiem. Semināru veidošanā piedalījās Zviedrijas institūts no Stokholmas un

ASV vēstniecība Rīgā. Latvijas Vēstures skolotāju asociācija iesaistīja skolotājus no Latvijas lielākajām pilsētām, tādējādi padarot seminārus par īpaši efektīviem.

Latvijas Vēstures skolotāju asociācija deleģēja vēstures skolotājus uz "Jad Vašem" Starptautisko holokausta studiju skolu Jeruzalemē. Skolotāji piedalījās kursā par holokausta mācīšanu (no 1999. gada 27. decembra līdz 2000. gada 19. janvārim).

Latvijas Vēstures skolotāju asociācijai ir auglīga sadarbība ar starptautisko Latvijas Vēsturnieku komisiju. Latvijas Vēsturnieku komisija un Vēstures skolotāju asociācija 2000. gada 1.–2. aprīlī Līgatnē rīkoja kopīgu semināru, kas bija veltīts Otrā pasaules kara vēstures apgūšanai skolās, sevišķi uzsverot holokausta mācīšanas metodes. Seminārā piedalījās 60 vēstures skolotāju no visiem Latvijas novadiem.

2001. gada jūnijā Latvijas vēstures skolotāji apmeklēja ASV, Minesotas štatu un Ņujorku. Viņi piedalījās ASV veidotā programmā, lai iepazītos ar vēstures mācību metodiku.

### Anne Franka un Šeina Gramma

2001. gada pavasarī Rīgā tika atvērta izstāde "Anne Franka – vēstījums mūsdienām". Tā ir ceļojoša izstāde, ko Rīgas ebreju kopienas telpās 21. aprīlī atklāja Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga. Latvijas Muzeju nacionālā padome šo izstādi organizēja sadarbībā ar Annes Frankas muzeju Amsterdamā. Latviski tiek izdota Annes Frankas dienasgrāmata.

Trīs stendi šajā izstādē tika sagatavoti atsevišķi, un tie ir veltīti ebreju meitenei Šeinai Grammai no Preiļiem. Līdz savai nāvei viņa rakstīja dienasgrāmatu. Šeina gāja bojā nacistu okupācijas laikā 15 gadu vecumā.

Sabiedrības uzmanība ir piesaistīta jaunu grāmatu publicēšanai latviski, kas skar holokausta tematiku. Nobela prēmijas laureāta Eli Vīzela grāmata "Nakts" ir tulkota un latviski publicēta 2001. gada

sākumā. Šī ir liecība par pagātni un ebreju tautas likteni. 2000. gadā klajā nāca Simona Vizontāla grāmata "Saulespuķe". Abām grāmatām ievadu rakstījusi Valsts prezidente V. Viķe-Freiberga, tās ir tulkojis luterāņu mācītājs G. Dišlers.

## Pētniecība

### Latvijas Vēsturnieku komisija

1998. gada rudenī Latvijas Valsts prezidents G. Ulmanis izveidoja starptautisku Latvijas Vēsturnieku komisiju. Tās darbības mērķis ir sekmēt Latvijas 20. gadsimta vēstures jautājumu izpēti un izskaidrošanu Latvijas un citu valstu sabiedrībām. Komisija savā darbā īpašu uzmanību pievērš abiem totalitārajiem režīmiem, kas Latvijas teritorijā nomainīja viens otru un kuru laikā tika izdarīti noziegumi pret cilvēci.

Komisijai jāizstrādā ziņojums "Noziegumi pret cilvēci Latvijā padomju un nacistiskās okupāciju laikā 1940.–1956. gadā", un 2001. gada vasarā tika izstrādāts pirmais Progresā ziņojums par padarīto darbu un iegūtajām atziņām. Komisija ir starptautiska, un tās darbā ir iesaistīti eksperti no ASV, Lielbritānijas, Izraēlas, Vācijas, Zviedrijas, Krievijas un Francijas. Komisijas sastāvā ir zinātnieki no Latvijas Universitātes, Latvijas Valsts arhīva, muzeja "Ebreji Latvijā" un Latvijas Okupācijas muzeja.

### Valsts budžeta atbalstīta pētniecība

Latvijas Vēsturnieku komisija savam darbam ir saņēmusi finansējumu no valsts budžeta. Tas ļāvis organizēt jaunus pētniecības darbus un dot pētniecības uzdevumus Latvijas vēsturniekiem. 2000. gadā komisijas uzdevumā pētījumus par jaunām tēmām veica 25 Latvijas vēsturnieki. 2001. gadā tika definētas jaunas zinātniskas tēmas 20 zinātniekiem. Temati par ebreju iznīcināšanu

Latvijas mazpilsētās un par vietējo kolaborāciju līdz šim bija nepietiekami skatīti, un veiktie pētījumi ienes jaunas atziņas Latvijas sabiedrības izpratnē par holokaustu un noziegumiem pret cilvēci.

2000. gada oktobrī Latvijas Vēsturnieku komisija organizēja starptautisku konferenci par holokausta izpētes problēmām Latvijā. Nolasītie referāti ir izdoti atsevišķā sējumā, līdz ar to plašākai sabiedrībai sniedzot ieskatu jaunākajos zinātniskajos pētījumos.

2001. gada novembrī Rīgā Vēsturnieku komisija organizēs otro konferenci par holokausta izpēti. Uz to ir aicināti ar referātiem piedalīties Latvijas vēsturnieki, kā arī ārzemju zinātnieki un Latvijas skolotāji. Paredzēts atklāt izstādi, kas atspoguļos gan ebreju kopienas vēsturi Latvijā, gan kopienas pilnveidošanos neatkarīgās Latvijas gados starp abiem pasaules kariem, gan arī holokaustu un ebreju glābējus Latvijā.

## Pieminēšana

### Glābēju godināšana

Latvijas valsts amatpersonas ir godinājušas tos Latvijas iedzīvotājus, kuri holokausta laikā izrādīja personisku drosmi un glāba ebrejus.

2000. gada aprīlī Rīgā, Ķīpsalā, Mazajā Balasta dambī 8, Valsts prezidente atklāja piemiņas plāksni ebreju glābējam Jānim Lipkem, kurš Otrā pasaules kara laikā no bojāejas izglāba 55 ebrejus.

2000. gada 4. jūlijā, ebreju tautas genocīda upuru piemiņas dienā, Valsts prezidente pasniedza Triju Zvaigžņu ordeni ebreju glābējiem Bruno Rozentālam (izglābis 36 ebrejus), Jadvigai Arcehovskai, Olgai Krūzmanei, Jurim Bērziņam un Ilgai Krūmiņai.

2001. gada 4. jūlijā vietā, kur Rīgā kādreiz bija sinagoga, notika piemiņas brīdis, kurā piedalījās arī Valsts prezidente. Viņa teica: "Katrs, kas paceļ roku pret savu brāli, ir pacēlis roku pret visu cilvēci. Katrs, kas vēl šodien sludina neiecietību, vardarbību, ļaunumu, turpina grēkot pret Dievu un cilvēci. Šodien mēs esam pulcējušies, lai

pieminētu bojā gājušās dvēseles. Darīsim visu, lai tādi traģiski notikumi, par kuriem liecina šī lūgšanu nama – sinagogas – drupas, paliktu mums kā bieds un atgādinājums – cilvēkam ir ļaunums, kas iemājo viņa sirdī, un tas ir reliģijas, ģimenes darbs, tas ir audzināšanas un sabiedrības darbs cilvēku izaudzīnāt par cilvēku un nevis par briesmoni.”

2000. gada septembra beigās Triju Zvaigžņu ordeņa kavalieris B. Rozentāls tika uzņemts ASV Kongresa Cilvēktiesību grupas sanāksmē. Ar B. Rozentālu tikās ASV kongresmenis Toms Lantoss, ASV likumdevēji, ārvalstu diplomāti, ASV ebreju sabiedrisko organizāciju pārstāvji. 2001. gada 21. aprīlī ASV ebreju kopiena B. Rozentālam Vašingtonā atklāja piemiņas plāksni. Šī piemiņas zīme ir blakus R. Vallenberga un citu upuru glābēju vārdiem. B. Rozentāla atmiņu stāstījums ir ierakstīts astoņas stundas garā videolentē, kas glabāsies Holokausta muzejā Vašingtonā.

2000. gada 17. novembrī Valsts prezidente pasniedza Triju Zvaigžņu ordeni Rīgas un Latvijas virsrabinam Natanam Barkānam.

Ebreju glābēju godināšanai īpaši svarīgi ir Izraēlas apbalvojumi un atzinība. 2001. gada 27. februārī Izraēlas vēstniecība Rīgā apbalvojumu “Taisnīgākais starp tautām” pasniedza četriem Latvijas pilsoņiem un viņu pēctečiem, kas Otrā pasaules kara laikā glāba ebrejus. 2001. gada 13. martā Izraēlas vēstnieks Latvijā pasniedza šo apbalvojumu M. Eniņai un viņas dēliem, un mazdēlam Liepājā.

### Piemiņas vietu atjaunošana

Bojā gājušo ebreju piemiņas vietu sakopšana ir Brāļu kapu komitejas uzdevums. Šai komitejai ir Latvijas valdības mandāts, un tā ir nodibinājusi sadarbību ar attiecīgām Vācijas organizācijām. Kopīgu pūļu rezultātā tiek veikta Biķernieku piemiņas vietas atjaunošana Rīgā. 2001. gada 30. novembrī plānots piemiņas pasākums atjaunotajā Biķernieku piemiņas kompleksā, atceroties to, ka pirms 60 gadiem gāja bojā Latvijas ebreju kopiena.

Latvijas valsts amatpersonas uztur ciešu dialogu ar tiem Latvijas ebreju kopienas pārstāvjiem, kuri šobrīd dzīvo citās pasaules valstīs. 2001. gada 1.–8. jūnijā Rīgā notika 3. Pasaules Latvijas izcelsmes ebreju kongress, kurā pulcējās tie ebreji, kuri dzimuši, dzīvojuši vai kuru radinieki saistīti ar Latviju. Kongresa oficiālā atklāšana notika Ebreju kopienas telpās Skolas ielā 6. Kongresa atklāšanā piedalījās Valsts prezidente un Ministru prezidents. Šie kontakti nostiprina Latvijas ebreju kopienas saikni ar Latviju un demonstrē Latvijas valsts politiku attiecībā uz godīgu pagātnes izvērtēšanu. Latvijas Valsts prezidente kongresa atklāšanā teica: “Es vēlos sveikt visus šī saieta dalībniekus un gribu jums teikt – Latvija ir arī jūsu – Latvijas ebreju – mājas. Vai tā būtu jūsu dzimtene, vai tā būtu zeme, kurā sniedzas jūsu dzimtas saknes un atzarojumi. Latvija ir arī jūsu zeme, tā pieder jūsu pieredzei, jūsu senči ir devuši tai savu pienesumu. Viņi ir nākuši ar savu darbu, ar savu dzīvi un dāvanām. Latvija ir lepna ar visiem saviem dēliem un meitām, un starp Latvijas ebrejiem ir daudz tādu, ar kuriem tiešām Latvija var būt lepna, – mums ir slaveni mākslinieki, mums ir šaha čempions Mihails Tāls, filozofs Jesaja Berlins, vesele virkne citu slaveņu. Ir arī valstsvīri, kas bijuši klāt Izraēlas dibināšanā, ir tādi valstsvīri kā Mordehajs Dubins, kas bijis klāt pie neatkarīgās Latvijas dibināšanas un piedalījās kā ievēlēts deputāts četrās pašās pirmajās Latvijas saeimās.”

2001. gada jūnija sākumā kongresa laikā Ebreju kopienas telpās tika atklāta īpaša bibliotēka. Tajā ir grāmatas par holokaustu un par ebreju tautas vēsturi. Latvijas Valsts prezidente savā atklāšanas uzrunā atzīmēja, ka šāda bibliotēka veicinās izpratni sabiedrībā par ebreju tautas vēsturi: “Es novēlu, lai šī bibliotēka kalpotu visiem, kas iet cauri viņas durvīm un atver grāmatu vākus, un lai viņi iegūtu dziļāku izpratni par jūdaismu, ebreju tautas gan traģisko, gan priecīgo vēsturi, dziļāku izpratni par pasaules kultūras mantojumu. Lai caur šīm zināšanām paši kļūtu atvērti, saprotošāki, gudrāki, cilvēcīgāki.”



Latvijas Republikas  
Augstākās Padomes  
L Ē M U M S

Par Deklarāciju "Par genocīda un anti-  
semītisma nosodījumu un nepieļaujamību  
Latvijā"

Latvijas Republikas Augstākā Padome n o l e m j :

Pieņemt Latvijas Republikas Augstākās Padomes Deklarā-  
ciju "Par genocīda un antisemitisma nosodījumu un nepieļauja-  
mību Latvijā".

Latvijas Republikas Augstākās  
Padomes priekšsēdētājs

A. Gorbunovs

Latvijas Republikas Augstākās  
Padomes sekretārs

I. Daudišs

Rīgā 1990. gada " 19. " septembrī



LATVIJAS REPUBLIKAS AUGSTĀKĀS PADOMES

D E K L A R Ā C I J A

Par genocīda un antisemitisma  
nosodījumu un nepieļaujamību  
Latvijā

Latvijas Republikas Augstākā Padome nosoda jebkurus mēģinājumus destabilizēt republikā politisko situāciju starptautiskajā attiecību jomā. Augstākā Padome uzskata, ka korektas un stabilas starptautiskās attiecības var veidot, vienīgi taisnīgi izvērtējot pagātnes vēsturiskos notikumus. Kopš 1940.gada, kad tika likvidēta Latvijas valsts, pāri republikai ir vēlušies genocīda vilņi. Tā upuri bija visu republikā dzīvojošo tautību pārstāvji, bet it īpaši ebreji.

Latvijas tautas vārdā Latvijas Republikas Augstākā Padome pasludina, ka tā bez ierunām nosoda hitleriskās okupācijas gados Latvijā realizēto genocīdu pret ebreju tautu, kā rezultātā tika nogalināti vairāk nekā 80 tūkstoši Latvijas ebreju un ne mazāk kā 200 tūkstoši ebreju no citām Eiropas valstīm, to skaitā sievietes un bērni.

Ar dziļu nožēlu ir jāatzīst, ka to vidū, kas palīdzēja realizēt okupantu ierosināto terororu, ir bijuši arī Latvijas pilsoņi. Nav un nevar būt nedz attaisnojuma, nedz sodāmības noilguma asipainajam genocīdam pret ebreju tautu kā noziegumam pret cilvēci.

Latvijas Republika uzņemas rūpes par ebreju - genocīda upuru-piemējas iemūžināšanu, kā arī par to Latvijas pilsoņu

piemiņas saglabāšanu, kuri mēģināja glābt un glāba nelaimīgo fašisma upuru dzīvības, riskējot ar savējo.


Latvijas tauta ar gandarījumu seko ebreju tautas nacionālajai atdzimšanai tās vēsturiskajā dzimtenē Izraēlā un apsveic šīs valsts panākumus kultūrā, saimnieciskajā dzīvē, zinātnē. Izsakām cerību, ka mūsu bijušie novadnieki Izraēlā saglabās vispusīgus kontaktus ar Latviju.

Ebreji ir viena no senajām un tradicionālajām Latvijas minoritātēm. Vairāku gadsimtu gaitā viņi ir devuši savu ieguldījumu Latvijas saimniecībā, bagātinājuši tās kultūru, zinātni, medicīnu. Ebreju minoritāte ir viennozīmīgi atzīstama par Latvijas Republikas tautas pilntiesīgu sastāvdaļu.

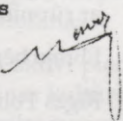
Latvijas Republikas Augstākā Padome aicina visas valsts un pašvaldību iestādes, sabiedriskās organizācijas un pilsoņus radīt Latvijas ebrejiem, tāpat kā visām Latvijas Republikas nacionālajām minoritātēm, labvēlīgus apstākļus to nacionālās kultūras, izglītības, zinātnes un reliģisko institūtu atjaunošanai un attīstībai, to kultūrnacionālās autonomijas realizācijai.

Latvijas Republikas Augstākā Padome deklarē, ka Latvijas valsts būs neiecietīga pret jebkurām antisemitisma un nacionālās diskriminācijas izpausmēm Latvijā kā nesavienojamām ar mūsu tautas tradīcijām.

Latvijas Republikas Augstākās  
Padomes priekšsēdētājs

  
A. Gorbunovs

Latvijas Republikas Augstākās  
Padomes sekretārs

  
I. Daudišs

Rīgā 1990. gada "19." septembrī

*Leo Dribins*

## Īsa ebreju vēstures hronoloģija Latvijā

- |                            |   |
|----------------------------|---|
| 16. gs. 60.–70. gadi       | Ebreji ierodas Piltenes novadā un nodibina savu kopienu.  |
| 17. gadsimts               | Ebreji no Vācijas un Lietuvas ieceļo Kurzemes hercogistē. Ebreju bēgļi no Ukrainas un Baltkrievijas ieņāk Latgalē.  |
| 17. gs.–18. gs. sākums     | Rīgas rāte ierāda ebreju tirgotāju apmešanās vietu pie pilsētas mūra. 1727. gadā Katrīna I izdod dekrētu par ebreju izraidīšanu.  |
| 18. gs. vidus un otrā puse | Kurzemes hercogs Ernsts Bīrons un viņa padomnieks Levījs Lipmans veicina ebreju ieceļošanu no Vācijas. Ebreju uzņēmēji un amatnieki piedalās Jelgavas un Rundāles pils, kā arī Pētera akadēmijas celtniecībā. |
| 1785. gads                 | Katrīna II izdod dekrētu, kas atļauj Kurzemes ebrejiem apmesties Slokā un Slokas pilsoņiem tirgoties Rīgā. Te ierodas ap 400 ebreju.  |
| 1799. gads                 | Kurzemes gubernā ebreji iegūst pastāvīgas apmešanās tiesības.   |
| 1835. gads                 | Kurzemes ebrejiem atļauj strādāt pašu izvēlētā profesijā.   |
| 1840. gads                 | Rīgā nodibina ebreju pirmo valsts laicīgo skolu Krievijā.   |
| 1841. gada 17. decembris   | Krievijas Senāts izdod noteikumus par pastāvīgo iedzīvotāju statusa piešķiršanu Rīgas ebrejiem.   |
| 1844. gads                 | Nikolajs I izdod dekrētu par ebreju autonomo kahalū (pašvaldība) likvidēšanu, kas skar Latgales ebrejus.  |
| 1851. gads                 | Rīgā pirmoreiz atļauj celt sinagogu.  |
| 19. gs. otrā puse          | Ebreju masveida ieceļošana Kurzemē un Rīgā sakarā ar rūpniecības attīstību.   |
| 1881.–1882. gads           | Ebreju bēgļi no Ukrainas un Polijas ierodas Kurzemē.  |
| 19. gs. 80. gadu vidus     | Rīgas Politehnikuma ebreju studenti izveido pulciņu <i>Hovevei Cion</i> . Nodibinās cionistu kustība Latvijā.   |

19. gs. 90. gadi Sākas ebreju izceļošana uz Palestīnu.
19. gs. beigas–20. gs. sāk. Daugavpili un Rīgā nodibinās Ebreju sociāldemokrātiskās savienības – Bunda – organizācijas.
1905. gads Ebreji aktīvi piedalās demokrātiskajā revolūcijā Latvijā.
1915. gada 17. (30.) aprīlis Krievijas armijas virspavēlnieks izdod pavēli par visu ebreju izsūtīšanu no Kurzemes guberņas. Deportē 40 tūkstošu ebreju.
1918. gada 18. novembris Nodibinās Latvijas Republika, kas pasludina visu minoritāšu līdztiesību. Latvijas ebreju Nacionāli demokrātiskā partija delegē savus pārstāvjus Latvijas Tautas Padomē.
1919. gads Ebreju vairākums kļūst par Latvijas pilsoņiem. Ebreji piedalās Latvijas Brīvības cīņās.
- 1920.–1940. gads Izveidojas ebreju nacionālā minoritāte, kas aktīvi piedalās Latvijas politiskajā, ekonomiskajā un kultūras dzīvē. Tiek īstenota Latvijas ebreju kultūras autonomija.
- 1940.–1941. gads Padomju okupācija politiski sašķeļ Latvijas ebrejus, likvidē minoritātes nacionālās biedrības un skolas, represē to darbiniekus.
- 1941.–1944. gads Holokausts Latvijā. Nacistiskie okupanti un to vietējie atbalstītāji iznīcina lielāko daļu Latvijas ebreju.
- 1945.–1988. gads Latvijā atgriežas ebreji, kuri paspēja evakuēties uz Padomju Savienības republikām. Ierodas ebreju iecelotāji no Ukrainas, Krievijas un Baltkrievijas. Padomju režīms aizliedz ebreju skolu un kultūras biedrību atjaunošanu, represē to iniciatorus.
1967. gads Sākas ebreju nacionālā atmoda Latvijā. Ebreji masveidā repatriējas uz Izraēlu un emigrē uz ASV.
- 1988.–1991. gads Latvijas ebreji piedalās latviešu tautas cīņā par demokrātiju un Latvijas neatkarīgās valsts atjaunošanu.
- 1988.–1992. gads Rīgas, Daugavpils, Liepājas un citu pilsētu ebreju kopienu atjaunošanās.
20. gs. 90. gadi Latvijas ebreji aktīvi piedalās neatkarīgās Latvijas ekonomiskajā un kultūras dzīvē. Ebreju iecelotāji integrējas Latvijas nacionālajā sabiedrībā.

## Latvijas Republikas un Izraēlas Valsts noslēgtie divpusējie līgumi

Līgums starp Latvijas Republikas valdību un Izraēlas Valsts valdību par gaisa satiksmi

1. Parakstīts – 03.11.93.
2. Ratificēts Saeimā – 14. 09. 95.
3. Spēkā no 14.04.96.
4. Beztermiņa
5. Vnr. 149, 29.09.95.
6. Andris Gūtmanis – Latvijas Republikas satiksmes ministrs, Šimons Peress – Izraēlas Valsts ārlietu ministrs

Latvijas Republikas valdības un Izraēlas Valsts valdības līgums par ieguldījumu veicināšanu un savstarpējo aizsardzību

1. Parakstīts – 27.02.94.
2. Ratificēts Saeimā – 26.01.95.
3. Spēkā no 09.05.95.
4. Beztermiņa
5. Vnr. 30, 10.03.94 un Vnr. 19, 07.02.95.
6. Valdis Birkavs – LR Ministru prezidents, Ichaks Rabins – Izraēlas Valsts premjerministrs

Latvijas Republikas valdības un Izraēlas Valsts valdības nolīgums par sadarbību izglītības, kultūras un zinātnes jomā

1. Parakstīts – 27.02.94.
2. Akceptēts MK – 08.02.94.
3. Spēkā no 07.11.95.
4. Beztermiņa
5. Vnr. 24, 24.02.94.
6. Valdis Birkavs – LR Ministru prezidents, Ichaks Rabins – Izraēlas Valsts premjerministrs

Latvijas Republikas valdības un Izraēlas Valsts valdības līgums par savstarpēju atteikšanos no vīzām attiecībā uz personām, kurām ir diplomātiskās vai dienesta pases

1. Parakstīts – 01.03.96.
2. Akceptēts MK – 09.08.95.
3. Spēkā no 14.12.96.
4. Beztermiņa
5. Vnr. 122, 16.08.95.
6. Valdis Birkavs – Latvijas Republikas ārlietu ministrs, Tova Hercla – Izraēlas vēstniece Latvijā

Latvijas Republikas valdības un Izraēlas Valsts valdības nolīgums par sadarbību telekomunikācijas un pasta sakaru jomā

1. Parakstīts – 14.08.97.
2. Akceptēts MK – 29.11.94.
3. Spēkā no 02.12.97.
4. Beztermiņa
5. Vnr. 34/35, 10.02.98.
6. Vilis Krištopāns – Latvijas Republikas satiksmes ministrs, Limora Livnata – Izraēlas Valsts sakaru ministre

Latvijas Republikas valdības un Izraēlas Valsts valdības līgums par sadarbību narkotisko vielu, psihotropo vielu un prekursoru nelegālās apgrozības un izmantošanas, terorisma un citu smagu noziegumu apkarošanā

1. Parakstīts – 27.07.98.
2. Akceptēts MK – 22.07.98.
3. Spēkā no 29.12.98.
4. Beztermiņa
5. Vnr. 43/44, 16.02.99.
6. Andrejs Krastiņš – LR iekšlietu ministrs, Avigdors Kahalani – Izraēlas Valsts sabiedriskās drošības ministrs

Latvijas Republikas valdības un Izraēlas Valsts valdības līgums par vīzu režīma atcelšanu pilsoņu pasu turētājiem

1. Parakstīts – 08.05.2000.
2. Akceptēts MK – 03.05.2000.
3. Spēkā no 11.05.2000.
4. Beztermiņa
5. Vnr. 43, 16.03.2001.
6. Māris Riekstiņš – LR Ārlietu ministrijas Valsts sekretārs, Dāvids Levi – Izraēlas Valsts ārlietu ministrs



Ebreju skolas atklāšana  
Rīgā 1989. gada 1. septembrī



Rīgas sinagoga



מוזיאון "יהודים בלטביה"  
MŪZEJS "EBREJI LATVIJĀ"  
MUSEUM "JEWS IN LATVIA"

RĪGAS EBREJU KOPIENA  
הקהילה היהודית  
של ריגה

Rīgas ebreju kopienas nams Skolas ielā 6



Manifestācija Rīgā, Daugavas krastmalā, 1991. gada 13. janvārī



Mavriks Vulfsons ar saviem kolēģiem – LR Augstākās Padomes deputātiem



LR Ministru prezidents Valdis Birkavs un Latvijas delegācija, tiekoties ar Izraēlas Valsts prezidentu Ezeru Veicmanu (*Weizman*) vizītes laikā Izraēlā 1994. gada 27.–29. februārī



LR Ministru prezidents Valdis Birkavs, apmeklējot memoriālo muzeju "Jad Vašem" (*Yad Vashem*) vizītes laikā Izraēlā 1994. gada 27.–29. februārī



LR Ministru prezidents Valdis Birkavs  
un Izraēlas Valsts premjerministrs Ichaks Rabins (*Rabin*)  
pēc divpusējo līgumu parakstīšanas V. Birkava vizītes  
laikā Izraēlā 1994. gada 27.–29. februārī

Latvijas Republikas valdības un Izraēlas Valsts valdības līgums par ieguldījumu  
veicināšanu un savstarpējo aizsardzību

1. Parakstīts 27.02.94.
2. Ratificēts Saeimā 26.01.95.
3. Spēkā no 09.05.95.
4. Beztermiņa
5. V. nr. 30., 10.03.94. un V. nr. 19., 07.02.95.
6. Valdis Birkavs – LR Ministru prezidents,  
Ichaks Rabins – Izraēlas Valsts premjerministrs

Latvijas Republikas valdības un Izraēlas Valsts valdības nolīgums par sadarbību  
izglītības, kultūras un zinātnes jomā

1. Parakstīts 27.02.94.
2. Akceptēts MK 08.02.94.
3. Spēkā no 07.11.95.
4. Beztermiņa
5. V. nr. 24., 24.02.94.
6. Valdis Birkavs – LR Ministru prezidents,  
Ichaks Rabins – Izraēlas Valsts premjerministrs



Latvijas Valsts prezidents  
Guntis Ulmanis  
2. starptautiskās konferences  
"Ebreji mainīgajā pasaulē"  
laikā Rīgā 1997. gada  
25.-27. augustā



2. starptautiskā konference "Ebreji mainīgajā pasaulē"  
Rīgā 1997. gada 25.-27. augustā



Latvijas Valsts prezidenta  
Gunta Ulmaņa viesošanās  
Ebreju kopienas namā  
un muzejā "Ebreji Latvijā"  
1997. gada 9. decembrī



Latvijas Valsts prezidents Guntis Ulmanis saņem organizācijas  
"Anti-Defamation League" (ADL) balvu darba vizītes laikā ASV  
1998. gada 12.–20. janvārī



Latvijas Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa rīkotā tikšanās ar ebreju glābējiem Rīgas pils Baltajā zālē 1998. gada 18. februārī. Rīgas un Latvijas virsrabīns Natans Barkāns, Valsts prezidents Guntis Ulmanis un muzeja "Ebreji Latvijā" vadītājs Marģers Vestermanis



Latvijas Valsts prezidents Guntis Ulmanis sarunā ar ebreju glābējiem Rīgas pils Baltajā zālē 1998. gada 18. februārī



Latvijas Valsts prezidents  
Guntis Ulmanis "Jad Vašem"  
(Yad Vashem) muzejā valsts  
vizītes laikā Izraēlā  
1998. gada 23.–25. februārī



Izraēlas Valsts kneseta spikers Dans Tihons neformālā sarunā ar Latvijas Saeimas priekšsēdētāju Jāni Straumi vizītes laikā Latvijā 1999. gada 11.–13. janvārī



Profesors Hermans Branovers un LU rektors profesors Juris Zaķis LU Jūdaikas studiju centra atklāšanas sarīkojumā 1999. gada 19. janvārī



LU Jūdaikas studiju centra vadītājs profesors Ruvins Ferbers, profesors Hermans Branovers (Izraēla) un Latvijas Valsts prezidents Guntis Ulmanis 3. starptautiskās konferences "Ebreji mainīgajā pasaulē" laikā 1999. gada 25.–27. oktobrī



Mavriks Vulfsons un LR ārlietu ministrs Indulis Bērziņš 3. starptautiskās konferences "Ebreji mainīgajā pasaulē" laikā 1999. gada 25.–27. oktobrī



Hanukas svētki Rīgas sinagogā 1999. gada decembrī.  
Latvijas Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga  
un Rīgas un Latvijas virsrabīns Natans Barkāns



Hanukas svētki Rīgas  
sinagogā 1999. gada  
decembrī. Rīgas mērs  
Andris Bērziņš  
un Rīgas un Latvijas  
virsrabīns  
Natans Barkāns



ASV kongresmeņa Toma Lantosa tikšanās ar Latvijas politiķiem vizītes laikā  
Latvijā 2000. gada 5.–6. janvārī

ASV kongresmenis  
Toms Lantoss (*Lantos*)  
un Latvijas Saeimas  
priekšsēdētāja biedrs  
Rihards Pīks  
vizītes laikā Latvijā  
2000. gada  
5.–6. janvārī





Latvijas Valsts prezidente  
Vaira Vīķe-Freiberga forumā  
“Holokausta izglītība, izpēte  
un pieminēšana” Stokholmā  
2000. gada 27. janvārī



Latvijas Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga žurnālistu uzmanības centrā  
Stokholmas forumā



Vēsturnieku un skolotāju semināra "Pretrunīgu Otrā pasaules kara vēstures jautājumu mācīšana skolā" atklāšana Līgatnē 2000. gada 1. aprīlī



Vēsturnieku un skolotāju semināra "Pretrunīgu Otrā pasaules kara vēstures jautājumu mācīšana skolā" dalībnieki un viesi Līgatnē 2000. gada 1. aprīlī



Žaņa Lipkes piemiņas plāksnes atklāšana 2000. gada 21. aprīlī Rīgā, pie nama Mazā Balasta dambī 8



Latvijas Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga pasniedz Triju Zvaigžņu ordeni ebreju glābējam Bruno Rozentālam Rīgā 2000. gada 4. jūlijā



Triju Zvaigžņu ordeņa komandieri Bruno Rozentāls, Olga Krūzmane, Jadviga Arcehovska, Juris Bērziņš Rīgā 2000. gada 4. jūlijā



Latvijas Valsts prezidente  
Vaira Viķe-Freiberga  
starptautiskās konferences  
“Holokausta izpētes problēmas  
Latvijā” atklāšanā Rīgā  
2000. gada 16. oktobrī



Starptautiskās konferences “Holokausta izpētes problēmas Latvijā” laikā  
2000. gada 16.–17. oktobrī



Latvijas Vēsturnieku komisijas otrā sēde Rīgas pili 2000. gada 3. aprīlī



Latvijas Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga pasniedz Triju Zvaigžņu ordeni Rīgas un Latvijas virsrabīnam Natanam Barkānam Rīgas pili 2000. gada 17. novembrī



Latvijas Valsts prezidente  
Vaira Vīķe-Freiberga  
un izglītības un zinātnes  
ministrs Kārlis Greiškālns  
grāmatas "Stāstiet par to  
saviem bērniem..."  
prezentācijas pasākumā LU  
Rīgā 2001. gada 12. februārī



Viens no grāmatas "Stāstiet par  
to saviem bērniem..."  
autoriem Pēteris A. Levins  
sniedz savu autogrāfu  
Latvijas Valsts prezidentei  
Vairai Vīķei-Freibergai  
Rīgā 2001. gada 12. februārī



Izstādes "Anne Franka – vēstījums mūsdienām" atklāšana Ebreju kopienas namā 2001. gada 19. aprīlī. Rīgas un Latvijas virsrabīns Natans Barkāns, Latvijas Valsts prezidente Vaira Viķe-Freiberga, muzeja "Ebreji Latvijā" vadītājs Mārgers Vestermanis



VFR Bundestāga prezidents Volfgangs Tirze kopā ar Aleksandru Bergmani, Latvijas ebreju bijušo geto un koncentrācijas nometņu ieslodzīto biedrības priekšsēdētāju, apmeklējot Biķernieku memoriālu vizītes laikā Latvijā 2001. gada 23.–26. maijā



3. Pasaules Latvijas izcelsmes ebreju kongresa atklāšanas pasākumā Latvijas Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga, Rīgas un Latvijas virsrabīns Natans Barkāns un LR Ministru prezidents Andris Bērziņš 2001. gada 4. jūnijā



Latvijas Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga, tiekoties ar grāmatas "Saulespuķe" autoru Simonu Vizentalu Vīnes dokumentācijas centrā 2001. gada 18. jūnijā



Ebreju tautas genocīda upuru piemiņas 60. gadadienas atceres pasākums Rīgā 2001. gada 4. jūlijā. Latvijas Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga un Ebreju kopienas priekšsēdētājs Grigorijs Krupņikovs



Ebreju tautas genocīda upuru piemiņas 60. gadadienas atceres pasākums Rīgā 2001. gada 4. jūlijā



Holokausta upuru piemiņas memoriāls Rīgā, Gogoļa ielā 25,  
1941. gada 4. jūlijā nodedzinātās Lielās Horālās sinagogas vietā



Piemiņas akmens  
1941. gada 4. jūlijā  
nodedzinātās  
sinagogas vietā



Piemiņas akmens Rumbulas masu kapos



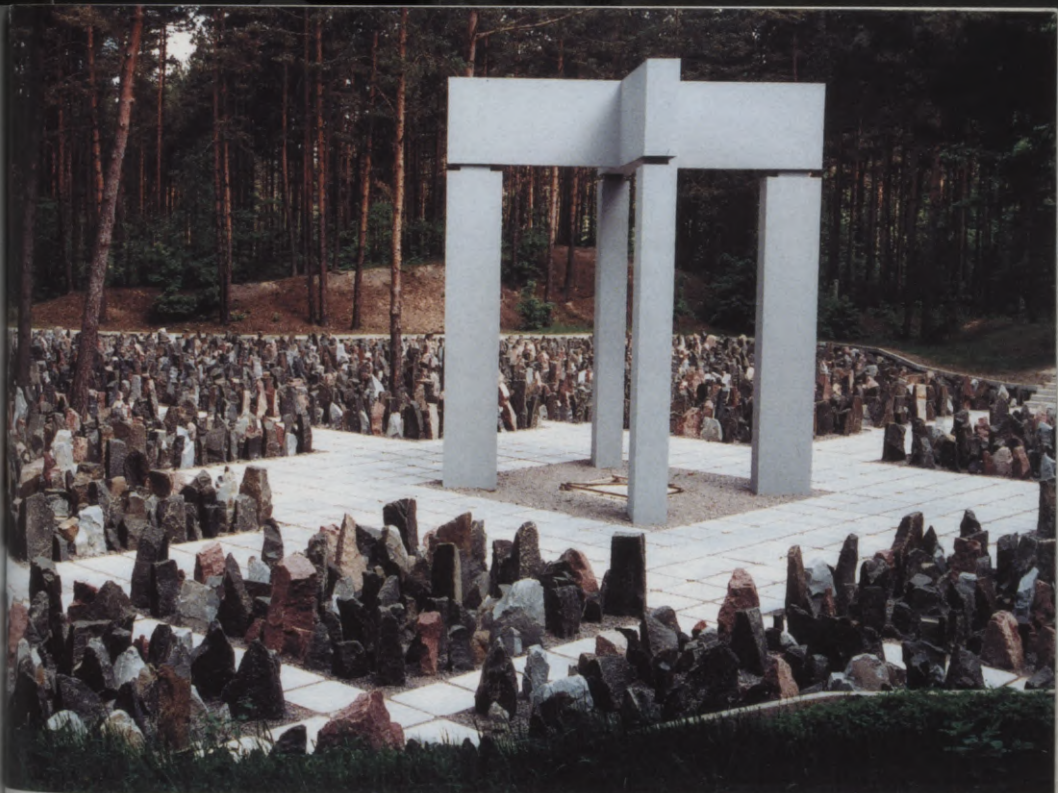
Piemiņas akmens  
ebreju nošaušanas  
vietā Rumbulas  
masu kapos



Piemiņas akmens –  
norāde uz Rumbulas  
masu kapiem Rīgā,  
Maskavas ielas malā



Piemiņas akmens  
Veco ebreju kapu vietā



Memoriāls nacisma upuriem  
Biķernieku mežā



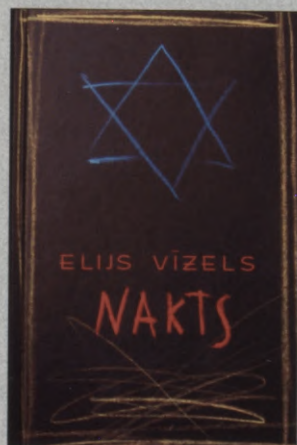
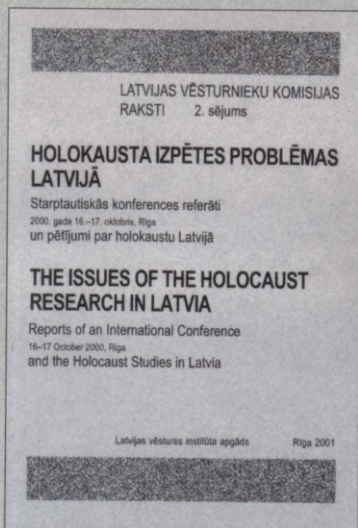
Kapa piemineklis ebreju glābējam Žanim Lipkem Rigā, 2. Meža kapos



Piemiņas akmens ebreju glābējam Žanim Lipkem ebreju kapos Šmerlī

Koks un piemiņas plāksne  
Pasaules taisnīgo alejā  
Jānim (Žanim)  
un Johannai Lipkēm  
Jeruzalemē, "Jad Vašem"  
(*Yad Vashem*) memoriālā





Dažas no Latvijā izdotajām grāmatām  
par ebreju kopienas vēsturi



Latvijas Universitātes  
Jūdaikas studiju centrs

Akadēmiskis vēstures kurss

**Ebreji Latvijā:  
16.gs. - 20.gs. beigas**

2000./2001.



Latvijas Universitātes  
Jūdaikas studiju centrs

Akadēmiskis kurss

**Ievads rabīnistiskajā  
literatūrā**

1998/1999



Latvijas Universitātes  
Jūdaikas studiju centrs

Lekciju kurss

**Niče un ebreju filosofija**

2000./2001 mācību gads



Latvijas Universitātes  
Jūdaikas studiju centrs

Studiju kurss

**Ebreju tautas vēsture**

(no vissenākajiem laikiem

līdz Otrā Tempļa sagraušai)

1998/1999

**Ebreji mainīgajā pasaulē**  
Lātvijas un Baltijas ebreju kultūra un vēsture



Ceturtdā  
Starptautiskā  
konference

Rīga, Latvija  
2001.g.  
20.-22.novembris

PIRMĀ STARPTAUTISKĀ KONFERENCĒ  
**EBREJI MAINĪGĀJĀ PASAULĒ**

Rīga, Latvija,  
28.-29. augusts, 1998.  
PROGRAMMA



Konferences sponsors:  
Ebreju kultūras un izpētes fonda, Jūdaikas  
un Seceņa fonda - Latvija

Konferences goda prezidents:  
A. Baršāns, Rīgas un Latvijas galvenais rabīns

Otrā Starptautiskā konference

**EBREJI  
MAINĪGĀJĀ  
PASAULĒ**

Rīga, Latvija  
1997.g. 25.-27. augusts

PROGRAMMA



Sponsorēti:  
Ebreju kultūras un izpētes fonda, Jūdaikas  
Seceņa fonda - Latvija  
Konferences goda prezidents:  
N. Baršāns, Rīgas un Latvijas galvenais rabīns  
Līdzorganizatori:  
Prof. H. Bānmanis (Izraēla) un Prof. R. Pārsons (Latvija)

Trešā Starptautiskā konference

**EBREJI  
MAINĪGĀJĀ  
PASAULĒ**

Rīga, Latvija  
1999.g. 25.-27. oktobris

PROGRAMMA



Sponsorēti:  
Ebreju kultūras un izpētes fonda, Jūdaikas  
Seceņa fonda - Latvija

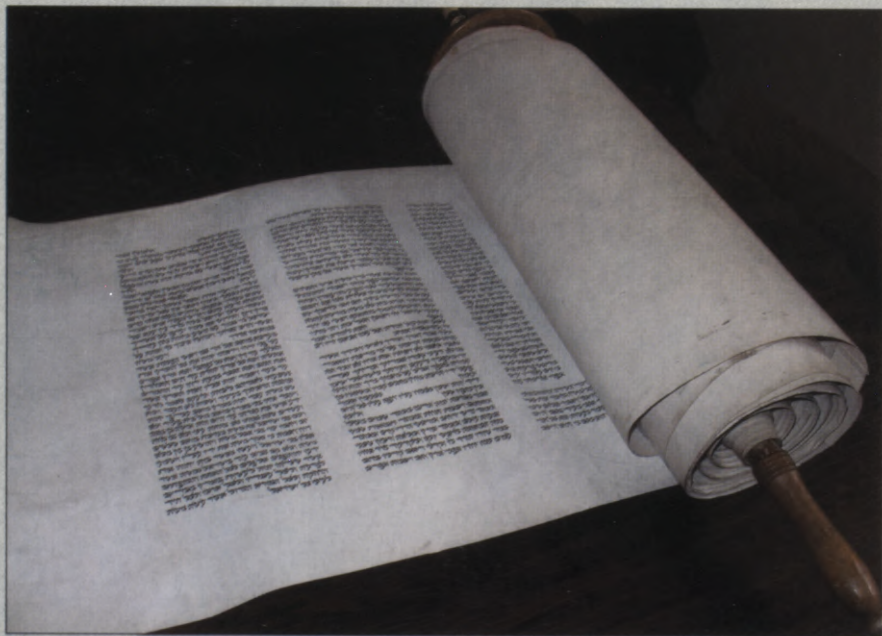
Konferences goda prezidents:  
N. Bānmanis, Rīgas un Latvijas galvenais rabīns

Līdzorganizatori:  
Prof. H. Bānmanis (Izraēla) un Prof. R. Pārsons (Latvija)

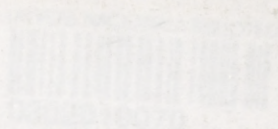
LU Jūdaikas studiju centra studiju kursi un konferences  
"Ebreji mainīgajā pasaulē" programmas



Psalmu grāmata un Bībele no Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas fondiem



Tora no Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas fondiem



Leo Döber  
Königsberg  
Verlag

# LATVIAS ERSTU KRIEMIS

Latvijas Pirmā pasaules kara  
vēsture  
1914-1918

Latvijas Pirmā pasaules kara  
vēsture  
1914-1918

Latvijas Pirmā pasaules kara  
vēsture  
1914-1918

Leo Dribins  
Armands Gūtmanis  
Mārgers Vestermanis

## LATVIJAS EBREJU KOPIENA Vēsture, traģēdija, atdzimšana

Redaktore *Ilze Antēna*  
Māksliniece *Ināra Jēgere*  
Korektore *Brigita Vārpa*  
Datormaketētāja *Margarita Stoka*

Latvijas vēstures institūta apgāds,  
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050.  
Reģistrācijas apliecība nr. 2-1095.  
Iespiesta Valsts zemes dienesta  
poligrāfijas daļā "Latvijas karte",  
O. Vācieša iela 43, Rīga, LV-1004.

**Dribins L., Gūtmanis A., Vestermanis M.**

Dr 434 Latvijas ebreju kopiena: Vēsture, traģēdija, atdzimšana. –  
Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001. – 104 lpp.; [32 lpp.] il.  
ISBN 9984-601-16-1

UDK 94(474.3)(=411.16)

LĀTVIJAS NĀCIONĀLĀ BIBLIOTEKA



0302010070

**OBLIGĀTAIS  
EKSEMPĻĀRS**

2.10

2002-3  
16

Rīga ir multikultūru pilsēta, Latvija ir multikultūru valsts – bagātīnājušas vietējās minoritātes. Taču ebreju ietekme bija īpaši savas reliģijas dēļ bija savrupāki, attālinātāki no citu tautu kultūrām, bet savu ļoti īpatnējo pieeju, neparastumu ieburbās dziļāk, deva negaidītus, paliekošus impulsus, talantīgas, pat ģeniālas personības.

No LZA prezidenta Jāņa Stradiņa uzrunas 3. starptautiskajā konferencē "Ebreji mainīgajā pasaulē" Rīgā 1999. gada 25.–27. oktobrī.

Šajā vēstures brīdī Latvija strādā pie brīvas, atvērtas un demokrātiskas sabiedrības konsolidācijas, jo vienīgi demokrātija ļauj mums veidot savu nākotni un izdarīt pašiem savu izvēli. Mums jāatceras pagātne, jāizprot tā, jāpieņem tā, jāpadara tā par patiesi savu. Mums sava vēsture jāpārvērtē, lai mēs spētu no tās mācīties un nodrošināt, lai nekad neatkārtotos pašas briesmīgākās tajā pieļautās kļūdas.

No Latvijas Valsts prezidentes Vairas Vīķes-Freibergas runas forumā "Holokausta izglītība, izpēte un pieminēšana" Stokholmā 2000. gada 26.–27. janvārī.

Piltene.

